

له خېرنوال دكتور عبدالغفور لېوال سره د غني خان د

شاعري د ځينو اړخونو په اړه مرکه

مرکوال: انجنير عبدالقادر مسعود

د گډو وډو پلوشو میناتورېست

د ادب او فرهنگ درنو مینه والو!

ارواښاد غني خان د نومهالي افغاني فرهنگ يو یاد او نوموتی شاعر، لیکوال، انځورگر، مفکر او سياسي مبارز وو، چې پر معاصر پښتو شعري بهير يې خورا زيات اغېز پرېښی دی.

د غني خان په اړه ډېرې تبصرې، لکينې او ويناوې شوې دي. دغه شاعر په عام ولس، ادبي مجالسو، کره کتونکیو او مبصرينو کې خپل مینه وال او کله کله منتقدین لرلي دي.

که څه هم غني خان د خپل ژوند په اوږدو کې فعال سياست کړی دی او يو مهال د هيندوستان د پارلمان تر غړيتوب پورې هم رسېدلی، د خپل نوموتي پلار، پاچا خان، ملگرتيا يې کړې ده، زندان ته تللی او جلا وطنی ته اړ شوی دی، خو له دې ټولو سره سره د هغه شهرت په شاعري او انځورگري کې زيات دی.

په روستيو لسيزو کې د دغه ستر معاصر شاعر گڼ شعرونه د بېلابېلو سندرغاړو له خوا سندرېز شوي دي، په پښتو موسيقۍ کې د غني خان د شاعري انگازې او د ده د کلیاتو بيا بيا ځلې خپرېدا ښوولې ده، چې خلک د دغه ځانگړي سبک خاوند شاعر له شعرونو سره څومره مینه او لېوالتيا لري. غني خان د فلسفي شاعر، ليوني، زند، عارف، دودماتوونکي، ياغي او د جنون و جانان د شاعر په توگه پېژندل شوی دی. گڼ کره کتونکي په دې باور دي، چې د غني خان د شاعري سبک هماغومره چې د ده پر ژوند ځانگړی او يوازې په ده پورې منحصر وو، تر ده روسته آن تر نن ورځې پورې، چې ښايي د هغه د شاعري له پيله نږدې يوه پېړۍ تيرېږي، همداسې ځانگړې او بې سياله پاته شوې ده. ولې د غني خان شاعرانه سبک ځانگړی او بې سياله دی؟ دا پوښتنه داسې دقيقو علمي، انتقادي - تطبيقي (پرتليزو) او

هنري بحثونو او کره کتنې ته اړ دی، چې د هغو له مخې د غني خان هنر، تفکر او لیدلوری وپېژندل شي. تر دې وړاندې چې د دغو گڼ اړخیزو پوښتنو په ځواب پسې ووځو، لومړی به د غني خان لنډ ژوندلیک ته تم شو:

غني خان پر ۱۹۱۴ زېږدیز کال کې د پښتونستان د هشنغر په کلي کې دې نړۍ ته سترگې پرانیستې دي. هغه د خدایي خدمتگارانو د تحریک بنسټ ایښودونکي، فعال مبارز، سیاسي، معنوي او نامتو مشر، فخر افغان خان عبدالغفار خان مشر زوی وو.

غني خان لومړنۍ زده کړې په هغه ازاد قومي ښوونځي کې پیل کړې، چې باچا خان او د هغه دوستانو د غریبو هلکانو لپاره په اتمانزو کې جوړ کړی وو. هلته زده کړې د ټولو لپاره په وړیا ډول وې. غني خان لسم ټولگی په بري سره پای ته ورساوه. د باچا خان دا خیال وو چې له غني څخه یو لوی اسلامي عالم جوړ شي، نو ځکه یې په غني خان اووه کاله عربي دودیز علوم ولوستل. باچا خان ډېر وخت په جبل کې بندي وو او یا به هم د خپل قومي سیاسي غورځنگ د تبلیغ لپاره په دوره وتلی وو. غني خان په دیني مدرسه کې د دیني ارزښتونو او اوصولو په برخه کې خپلې زده کړې بشپړې کړې او وروسته بیا د لوړو زده کړو لپاره لندن ته ولاړ او هلته د لوېدیځ فرهنگ له لویو ارزښتونو سره هم اشنا شو. وروسته بیا غني خان امریکې ته ولاړ او د امریکې په لویزیا ایالت کې په زده کړو بوخت شو.

د غني خان د اثارو لویه برخه شاعري او هنري منثور اثار دي، چې پر ۱۳۶۴ کال کې یو ځل بیا په کابل کې ټول او چاپ شول. ده خپل اثار نه یوازې په پښتو ژبه خو په انګلیسي ژبه یې هم کښلې دي. د غني کلیات د افغانستان د قومونو او قبایلو وزارت له لوري چاپ شول، چې د هغه د اثارو تر ټولو لویه او معتبره نسخه بلل کېږي.

غني خان پر (۱۹۹۶) زېږدیز کال کې مړ شوی دی.

خدای بخښلي غني خان څو اړخیز شخصیت درلود. د هغه د سیاسي ژوند ځینو برخو ته نغوته وشوه، په شاعري کې د ژور تخیل او فکر خاوند، شاعر، نثر لیکونکی، رسام، مجسمه جوړونکی، پیاوړی انځورگر او مصور وو.

وړاندې مو هم نغوته وکړه، چې د غني خان د څو اړخیز شخصیت پېژندنه او د ده د اثارو شعري او نثري هستونې، فلسفي، عرفاني او هومانستي روح لا ډېرو سپړنو، ویناوو، خبرو اترو او لیکنو او څېړنو ته اړتیا لري. پرمه دې بنسټ ما د ده د بشپړ او پوره پېژندګلوي په تړاو د افغانستان د نوموتي شاعر، پیاوړي لیکوال او ځیر کره کتونکي څېړنوال دکتور عبدالغفور لېوال سره ځانګړې مرکه ترسره کړې ده، چې د هغې په ترڅ کې مو د غني خان شاعري د نوې ادبپوهنې، هنرپوهنې، ارواپوهنې، معیاري کره کتنې او سبک پېژندنې له اړخونو څېړلې ده. مور و غوښتل، چې له ښاغلي دکتور لېوال

سره د غني خان د شاعری او هنر پر هغو اړخونو تم شو، چې تر اوسه لږ ځله بحث پرې شوی او هغسې ژور او ساينتيفيک لاهم څېړل شوی نه دی، څنگه چې بويه.

تاسو به په دغه مرکه کې زموږ د زمانې د يوه لوی شاعر د شاعری او فکر هغه اړخونه وپېژنئ، چې بنيایي له ډېرو کلونو همداسې تياره پاتې وو. زه باور لرم، چې تر دې مرکې روسته به د غني خان د هنر او هنري شخصیت په اړه لانور بحثونه هم راوپارېږي، چې له سره يوځای کېدو روسته به د پښتني هنر د کره کتنې او ادبپوهنې پر بډايه زېرمه يو نوی پور ور زیات کړي او د دغې څانگې ليدلوري و تيوريک ارونه و ريښې به لا پسې پياوړې کړي.

دا زما پوښتنې او دا هم د ښاغلي دکتور لېوال ځوابونه:

مسعود: ښاغلی لېوال صاحب، ځينې ليکوال او شاعران وايي، چې شعر څلور توکه (فکر، احساس، تخیل او آهنگ) رانغاړي، خو پوهاند مجاور احمدزيار د يوه ژبپوهاند او ورسره ورسره د ادبپوهاند په توگه په خپل اثر ((پښتو بدلېچ - پښتو شعر څنگه جوړېږي؟)) کې دغه شمېره پېنځه ښوولې، ((ژبه- آهنگ- احساس- اندیشه- خيال)). تاسې په دې اړه څه ليد لری؟

لېوال: مننه، ډېر مو اورېدلي، چې ويل کيږي: د شعر تعريف سخت دی. شعر د ښې، جولي (شکل) له مخې، شعر د منځپانگې و جوړښت له مخې او شعر د منځپانگې د سرچينې او د راپنځېدو د څرنگوالي له اړخه د پېژندلو وړ دی، ځکه نو له دومره گڼ اړخيزوالي سره په يوه لنډ و ساده پېژاند (تعريف) کې يې ځاپيدل سخت دي. هغوی چې شعر له ادبياتو بېلوي او د نازمنتيا له اړخه يې په نکه هنرونو کې شماري، هغوی د شعر د منځپانگې په لاشعوري سرچينو ډېر بحث کوي. خو له دې ټولو سره سره د شعر لپاره يو نومهالی تعريف داسې شوی: « شعر په لنډه او اهنگينه ژبه د اند او تخييل عاطفي تړون ته ويل کيږي. » په دې توگه وينو چې د شعر بنسټي رغوونکي توکي (عناصر)؛ ژبه، فکر يا اند، تخييل او عاطفه دي.

پخوا باور داسې و، چې ژبه د ادبياتو لپاره د خامو موادو حيثيت لري، لکه رنگ د انځورگرۍ يا خښتې و ودانيز توکي د معمارۍ لپاره خام مواد دي، همداسې ژبه د يوه ادبي اثر (شعر يا بل هر څېل) لپاره خام مواد دي. دا نظريه تر دې روسته نوره زړه و نامنلې وگڼل شوه، چې ژبه پخپله د يوه ژوندي ارگانيزم په توگه رامخکې شوه. تر رغښتوالي Structuralism فيلوسوفیک - ژبپوهنيز تفکر راروسته ژبه د ژوند په هره برخه کې بنسټي وگڼل شوه او په ادبياتو کې ارزښت خورا محوري او بنسټي وگڼل شو. زموږ د قدرمن استاد پوهاند دکتور زيار نظر پر همدې بنسټ ولاړ دی.

پخوا باور داسې و، چې افکار او خیالات د ژبې په وسیله تمثیلېږي، اوسنی باور داسې دی، چې ژبه د افکار او خیالونو په جوړښت کې ونډه لري. هر عصبي فعالیت تر دې روسته (وجود - حضور - Existence) مومي چې ژبه مانا وروبښي، ناخپه دې پایلې ته رسیږو، چې په حقیقت کې افکار او خیالات په خپله د ژبنيو توکیو یو سره اوبل شوی وجود دی. په شعر کې ژبه همدومره مهمه ده، لکه فکر، تخییل، عاطفه او تصور. دا په شعر کې ښکلې، نښخلې، توپلې ورنه شوې (صیقل شوې) ژبه ده، چې د شاعر عاطفه، اند او تخییل هستوي، مور ته یې رالېږدوي او او مور په هغه حس کې شریکوي، چې شاعر یې لري. شعر ژبني هنر دی.

مسعود: ((ژاک مارتین)) پخپل یو نامتو اثر کې داسې کښلي دي:

((کله چې شاعر شعر لیکي له خپل ځانه بیګانه کېږي. دا چې ولې داسې کېږي؟ لامل یې یو اروایي او رواني حالت گڼي....))، مارتین د خپل اثر په پای کې کارلي دي: ((شاعر په شاعرانه الهام سره رواني لوري پیاوړي کوي.))
تاسو د دغو نامتو لیکوال د خبرو پر لاسوند په شعر کې الهامونه، خیالونه، احساسات او عاطفي انځورونه څه ډول ارزوئ؟

لېوال: مخکې مو وویل، چې شعر لاشعوري سرچینه لري. څه مانا؟

تر زیګموند فروید روسته د نوې ارواپوهنې ډېر تمرکز په انسان کې تر شعوري پور لاندې د نیمه وینښ شعور او تر هغه لا پسې لاندیني پور تحت الشعور باندې وشو. نوې ارواپوهنې د انسان شاته تپل وهل شوې او خپل شوې غوښتنې، غریزې، ګرومونه یا عقدي، کرکې، ویرې، عواطف او احساسات له منځه تلونکي نه، بلکې یوې ژورې کنډې ته د رسوب کولو په شکل ترسیم کړل، چې د لارې موندلو په صورت کې بېرته د راوتلو هڅه کوي. روسته د فروید شاگرد (کارل گوستاو یونګ) پر خوبونو د تجربو پر مهال د دغې لړۍ نورې پورې هم وموندلې او دا نظریه علمي او پراخه شوه. یونګ ویل، چې تر فردي لاشعور ها خوا قومي او ټولیز (جمعي) لاشعور هم شته، چې د انسانانو تر منځ ګډ دی او نسل په نسل فردي لاشعور ته ورلېږدي، دا د غریزو، عواطفو، ویرو، مینو او کرکو یوه لویه زېرمه ده، چې لرغونتیا یې تر لومړنیو زړېبلګو رسیږي او مور یې شتون په شعوري پوهه درک کولای نه شو، تر دې چې د دغې زېرمې فعالیت زموږ خوبونو ته ښه ورکوي او په ځانګړیو رواني حالاتو کې سر راپورته کوي.

ښایي په همدې اړه د غني خان دغه تمثیل له مور سره د لاشعوري ساحې په پېژندنه کې مرسته وکړي:

يو ساعت له رابېدار شي

په لکها کاله اوده وي

خو لکها به نور اوده وي چې روان د مرگ په لار شي

شاته تور يو سمندر دی مخکې لا توره بلا ده

مينځ کې يو د شبنم خاڅکی په غورځنگ لکه اَبشار شي

د آدم زړه د کتو دی د ده توره دريابي ده

داسې تلو داسې راتلو کې دی بې خوده شي خمار شي

د ارواپوهنې دغو موندنو په چټکۍ سره ادبياتو ته مخه کړه او د شلمې پېړۍ ادبيات يې په ارادي بڼه تر اغېز لاندې راوستل. ادبپوهانو د دې نظريې پر بنسټ د کلاسيکو او لرغونيو ادبياتو بيا سپړنه او کره کتنه پيل کړه او په دې بڼه يې په خورا لرغونو اساطيري اثارو کې هم د لاشعوري پېښو څرگنده او مهمه ونډه وموندله. د ادبياتو له قلمرو سره د ارواپوهنې گاونډيتوب له خوبونو، اسطورو، زړو باورونو، عرفاني تمايلاتو، ميتافيزيکي اړيکو او انساني سپمولونو او زړېبلگو هم له ژبني هنر سره خورا پېچلې او نږدې اړيکې راوسپړلې. ايله دغه مهال د هغو رواني ځواکونو سرچينه او ځای ځايگي وموندل شو، چې پخوا مو د الهام، کشف، شهود او اشراقي موندنو په نومونو پېژندل.

په دې بڼه د شعر او په ټوليزه توگه د هنر د زېړنځای په اړه هم دا زړه ديالکتيکي لانجه يوې پايلې ته ورسېده، چې چا به شعر د الهام و شهود بچي گانه خو الهام و شهود يې په علمي/ تجربې بڼه راپېژندلای نه شو. هاخوا د الهامي ځواک منکرانو به شعر داسې ژبني هنر باله، چې د فکري رياضت او ځواکمن تفکر په مرسته رامنځته کيږي. تر دې زمانې تخييل هم يوازې يو فکري فعاليت گڼل کېده. دوی ويل: تخييل په حقيقت کې نارينستيني تفکر دی، چې له منطقي پولو تيريږي او د «داسې ده!» پر ځای «که داسې واى!» رامنځته کوي.

د ارواپوهنې نويو موندنو تخييلي منځپانگه په لاشعوري زېرمو پورې وتړله او د خوب و شعر تر منځ يې پوله لکه د يوې نړۍ رنې (شفافې) پردې په بڼه ترسيم کړه. دوی وويل: کله چې مور خوب وينو، نه پوهېږو چې دا نارينستيني څېرې، خيزونه او پېښې دي، هماغه شېبه مور په خوبونو داسې باور لرو، لکه رينستيني حوادث چې وينو. شعر هم همداسې دی، په شعر کې شاعر جدي دی او د خپل هنري منطق په مټ غواړي پر تاسو خپل شعر ومني:

« که احسن او اکذب اوست! »

اوس نو دا خبره سمه برينبي، چې شعر الهام، شهود يا اشراقي پېښه ده، چې د يوه ځانگړي رواني - عاطفي حالت په دننه کې زيرې. سرچينه يې لاشعوري عواطف، احساسات، غرايز يا گرومونه دي، چې روسته بيا د تفکر په مرسته قالب مومي، اهنگينه ژبه يې د بيان ښکلايز سينگار وي او تخييل دغه د برېښنا په شان ځغلنده څرک د يو بشپړ تصوير تر بريده د لېږد وړ گرځوي او مخاطب ته رسېږي.

شاعري هم يارانه ده نه په زور نه په زاری شي

نه په چل نه په هنر شي نه په مال نه په خوارۍ شي

شاعري لکه باران دی کله تندر گزهر شي

ناگهانه داسې شرق شي چې صحرا هم سمندر شي

راځئ د دې ټولې پروسې يو تمثيل د انځورگرۍ په هنر کې وگورو: انځورگر يوه ښکلې څېره په خوب کې وينې، چې د جنت د يوې ونې لاندې ولاړه ده، ټول خوب همدومره دی. سبا چې انځورگر راپاڅيږي، د خوب يوه شېبه يې په ياد ده، لکه يوه ځغلنده برېښنا، انځورگر غواړي دا شېبه خوندي او تلپاتې کړي، رنگ، مويک او سپينه پرده رااخلي، تر دې روسته د تخييل پړاو پيلېږي او انځورگر هغه الهامي شېبه په خپل ذهن کې په يوه بشپړه تابلو بدلوي، بيا نو د هنري تجربې، رنگونو، د سيوري او رڼا ترکيب او فکري انتظام په مرسته يوه ښکلې تابلو انځوروي، چې ليدونکي يې په ليدو نه مړېږي. عجيبه خو دا ده، چې انځورگر نه پوهيږي، هغه ښکلې څېره چې انځور کړې يې ده، څوک ده؟ چېرته ده او د ونې، ښځينه څېرې، له پاسه را خورې وړانگې او رڼاوې څه مانا؟

د (يونگ) ارواپوهنيزه نظريه وايي: د انځورگر په زړه ناخوداگاه (قومي او ټوليز لاشعور) کې د (حوا) اساطيري تصور، جنت، او الهي رڼا د يوه وسواس او تمايل په شان په ميراث پاتې وو، چې ناڅاپي يې د خوب پردې ته راغلی، د انځورگر دا شېبه په ياد وه او د تخييل په مرسته يې بشپړه کړې ده. په دې توگه دغه تابلو د (حوا) په نامه نومول کيږي.

داسې خوبونه، شهود او الهامي شېبې هر انسان ته ورپېښيږي، په بله ژبه مور ټول دغه رواني لاشعوري پانگې ته لاسرسی لرو، خو د انځورگر، شاعر يا بل هنرمند توپير له ټولو نورو سره دا دی، چې دوی يې د خپل هنر و تخييلي ځواک په مرسته له نيست څخه راهستوي او مور ته يې هم د ليدو وړ گرځوي، خو عادي وگړي يې هېروي. په دې توگه وينو، چې هره شېبه په ميليونونو بالقوه هنري اثار د انسانانو په ارواوو کې تر هستېدو مخکې بېرته مري، يوازې هنرمندان و شاعران يې له بالقوه حالتته بالفعل هستۍ ته راولي او تلپاتې کوي يې.

خوب وينم عالمه كه يې څوك راكړي معنا
پروت يم سر مې اېښی د خپل يار په زنگانه
خوب وينم چې پورته په هوا لکه د باز شومه
کيناستم په بام د محمود سترگې د اياز شومه
پورته د خاموش زړگي نه خور د مينې ساز شومه
خرڅه مې په حورو کره د ډمو زمانه
خوب وينم چې ناست يم د جيندي په يخه غاړه
شا مې اسويلو کې لکه سره شمع ولاړه
سرې شونډې مسکې شوې راته يې وې چې ژاړه ژاړه
ځکه دې د زړه وينې دا شراب دي مستانه
خوب وينم عالمه كه يې څوك راكړي معنا
خوب وينم چې باغ دی د گلونو او ماښام دی
سرې سترگې ساقې د ساقې سرو گوتو کې جام دی
لاس په ستار پروت ليونی مست لکه خيام دی
اړي پرې نری نری د مينې افسانه
خوب وينم عالمه كه يې څوك راكړي معنا
خوب وينم چې سپينه سپورمې پاس په خدا راغله
ما له محبوبه په شرم شرم خدا راغله

شونډو کې شراب او په کوکی کې قضا راغله

سُر خمار یې راکه پیمانہ په پیمانہ

خوب وینم عالمه که یې څوک راکړي معنا

تر پایه...

مسعود: گران لیوال صاحب د یو شمېر لیکوالو او څېړونکو د خبرو پر لاسوند خدای بخښلی غني خان څو اړخیز شخصیت درلود. هغه سیاست پوه، ټولنیز پوه د ژور تخیل او فکر خاوند، شاعر، نثر لیکونکی، رسام، مجسمه جوړونکی، پیاوړی انځورگر او مصور وو. تاسو د ده په شعري او نثري هستونو کې د ده څو بېخي شخصیت څه ډول څېړئ؟

لېوال: د غني خان زمانې، کورني چاپېريال، ژوند شرایطو او فکري فضا له ده څخه گڼ اړخيز شخصیت جوړ کړ، د ده شخصیت لږ و ډېر د شرایطو، کورنۍ او ټولنيز موقف له نظره خوشالخان خټک ته ورته دی.

که څه هم مور به ډېر په دغه مرکه کې د غني خان پر شاعرۍ، انځورگرۍ او هنري - فرهنگي هڅو تم شو، خو ښه ده، چې د هغه د شخصیت د گڼ اړخيزو ځانگړنو پېژندنه هم وکړو. ښايي دې پوښتنې ته ځواب ومومو، چې ولې او چا غني خان «غني» کړ؟

هو، غني خان سیاست کړی و، ټولنيز شخصیت و، مگر د ده د شخصیت جوهر د هغه په شاعرۍ او انځورگرۍ کې څرگند و. په سیاست کې دی د پلار ترسیوري لاندې و او هغه تاریخي دوره چې ده په کې ژوند کاوه، دومره ترخه وه، چې د ده سياسي بریاوې یې له سترگو پرې ایستلې دي. که څه هم په سیاست کې یې هم څه بریاوې په برخه شوې وې، په ۱۹۴۵ کلونو کې د هیندوستان د پارلمان تر غړیتوب پورې ورسېد، که څه هم لا ځوان و، خو د خپل استعداد او فصاحت له برکته یې په پارلمان کې ځانگړی ځای ورخپل کړ. له لویه سره غني خان په یوه سياسي چاپېريال کې رالوی شو، پلار یې پاچا خان (عبدالغفار خان) دخپلې زمانې پامور سياسي - ملي شخصیت و. غني خان د همداسې چاپېريال په دننه کې د هغه مهال تر ټولو نوموتیو سیاستوالو مهاتماگاندي، جواهر لعل نهرو او گڼو نورو سره له نږدې اشنا و. ده د پښتنو ځوانانو د راغونډولو او انسجام لپاره پر ملتپاله تفکر ولاړ «زلی پښتون» ډله جوړه کړه. شاعر او عاطفي غني، پرعکس په سیاست کې پرگماتیسټ او د عمل فکر درلود، ان چې په ډېر ادب یې د خپل پلار د عدم تشدد سیاست په

وړاندې هم د اعتراض غږ پورته کړی دی. د ده په ژوند پېښو کې لولو، چې د مرتجع او ښکېلاکپلویو ځواکونو په تېره بیا انگریزانو او مسلم لیگیانو له خوا د خدایي خدمتگارو په وړاندې گواښونه زیات شول، نو غني خان شاوخوا اتيا زره پښتانه زلیان راټول کړل، چې د خدایي خدمتگارو ژوند او فعالیتونه خوندي وساتي. غني خان په ډېر زلیتوب کې، هغه مهال، چې د اعلیحضرت شاه امان الله په وړاندې انگریز پلوی پاڅون وشو، وغوښتل د یوه روغتیايي پلاوي په ترکیب کې د امانی لښکرو مرستې ته راودانگي، چې انگریز یې مخنیوي وکړ. غني خان په سیاسي هلو ځلو کې سختی ولیدې، زندانونو ته ولاړ، تر تعقیب لاندې و، دلته او هلته یې څارنه کېده. د پاکستان له بدمرغه زېږون سره سم مسلم لیگي واکمنی ونیوه او شپږ کاله یې بندي کړ. دا ټولې پېښې روسته د هغه په شعر او انځورگری کې سر راپورته کوي. د هغه سیاسي ارمانونه، خاطرې، هڅې و رېږې چې گاللي یې دي، دلته و هلته د هغه په کلام کې وینو او که څیرمن کره کتونکی یې شعرونه وښي، پوهیږي چې په ځینو شعرونو کې یې جدي سیاسي مسایل ځان څرگندوي. په ټولیزه توگه، د غني خان ملي فکر، هېوادپالنه، د خپلو خلکو د یووالي او تند ټولنیز انتقادي چلند پرېمانه موتیفونه د هغه په شعرونو کې موندلای شو. غني خان د خپلو خلکو او ټولني د روسته پاتې والي عناصر په سختی ټکولي او په دې برخه کې یې شعر د روښانتیا او وینښتیا پرېمانه څرکونه لري.

مچ د زمري سترگې شکوي ماشی د اوښ وینه

خدایه! ستا دا عجیبه دنیا توره ده که سپینه

مړ لسو گېډو بېر شېر په بوندی چرگه کړ

سپور شغال په پړانگ دی د غرخو و ښکار له ځینه

ناسته ده د دم د لندن لور په سرو وړېښمو کې

لور د لوی شېرشاه لور یې په لاس دی لو له ځینه

مست مغروره سر د پښتون ټیټ سترگې یې ښکته دي

شرم داسې شرم چې شرمونه شرمونه

په دې مرکه کې به د هغه د شعر په ځانگړنو روسته تفصیلي خبرې وکړو، خو د نثر په اړه یې ښایي یادونه وکړم، چې له غني خان څخه د بشپړ راپاتې نثري پښتو کتاب په اړه - چې خپور شوی وي- زه کومه څه نه وینم. داسې ویل کیږي،

چې د هغه یو شمېر لیکونه راټول شوي وو، چې یوه برخه یې په پښتو وو. له دغو لیکونو پرته یې ما کوم نثري بشپړ اثر نه لیدلی او نه مې یې په اړه څه اورېدلي دي. ځینو سرچینو په انگریزي ژبه د هغه یو کتاب یاد کړی، چې (پیتانز) نومېږي. د غني خان څو لیکونه او د شعرونو په اړه د هغه منثورې شرحې چې ما کتلي، روان، خور، لنډ او له تعقید و تکلف پاک پښتو نثر یې دی.

ما د غني خان انځورگري، مجسمې او هنري تابلو گانې په څیر کتلي دي. په دې برخه کې یې د کورنۍ په تېره بیا گران ملگري مشال خان (د غني خان لمسی او د کور ځلانده مشال) د صمیمي ملگرتیا مننه کوم. غني خان د خپلې شاعرۍ په اندازه - او حتی په ځینو برخو کې تر شاعرۍ زیات - په خپل تجسمي هنر کې د جلا سبک و لارې خاوند دی. ځینې کارونه یې د مودېرنیزم گڼې ځانگړنې په ځان کې لري، بنایي په گوته شمېر پښتو انځورگرانو کې دی، چې خپل رواني حالتونه د رنگ او مویک په مرسته ترسیموي. د غني خان انځورگر ذهن یوه نرینه او یوه بنځینه څېره ډېره منعکسوي. هغه نرینه چې دی یې انځوروي، داسې ایسي، چې د ده خپل تجسم په بېلابېلو رواني حالتونو کې بښي. سېمبولیزم یې ټولیز سبک دی، خو په ځینو انځورونو کې یې د کوبیزم سبکي رگونه هم له ورايه ځان څرگندوي. ځان انځور کړی دی، خو چوپ یا صامت پورتریت نه، بلکې داسې انځور چې خپل رواني حس یې ورلېږدولی دی. په دغو ځان انځورونو کې غني خان خواشینۍ، متفکر، بې پروا او کله کله بشپړ ناهیلی وینو. د غني خان انځورگري له هنري - رواني پلوه بنایي بل ځای په تفصیل و ارزول شي، خو په مجموع کې ویلای شو، چې د ده دا هنر په هېڅوجه د هغه تر شاعرۍ کم گڼلای نه شو.

پورته څرگندونو ته په پام، مور د غني خان د ژوند درې مرحلې پېژندلای شو:

د ماشومتوب په نازولي دوران پسې د ځوانۍ، ښکلا، زدکړو، سیاست او فعالیت خوځنده دوره، چې له مینې، کړاوونو، تجربو او خوږو ترخو ډکه دوره ده. درېیمه دوره د پاخه، مجرب، ارام خو دننه یو توفاني غني وینو، چې شعر لیکي او انځورگري کوي. له فعال سیاسته یې لاس اخیستی یا ناهیلی شوی دی، ټول ژوند یې د تجربو، دردونو، مینو، عاطفو، ناهیلیو او حسرتونو په یوه خزانه بدل کړی، چې خپلو مخاطبانو ته یې شاعرانه کوي. په دې پړاو کې غني خان عرفان او د ژوند و هستۍ په اړه فیلسوفیکو پوښتنو ته ورننوتلی او په دې توگه یې په دغه پړاو کې خپل تلپاتې هنري اثار پنځولي دي، چې بنایي روسته پرې په تفصیل وغږېږو.

مسعود: د غني خان لومړنی شعر کوم دی او څه وخت یې کښلی دی؟ تاسو د ده لومړنی شعر څه ډول ارزوئ؟

لېوال: د غني خان هغه ژوندلیک چې ارواښاد استاد بېنوا په «اوسني ليکوال» کې کښلی يوه له دقيقو بايوگرافيو څخه دی، ځکه استاد بېنوا له غني خان سره خورا نږدې ملگرتيا لرله، يو بل ته يې ليکونه کښل او ښکاري، چې استاد بېنوا د غني خان له ژوند پېښو په جزئياتو خبر و. استاد بېنوا ليکي:

« د ۱۹۲۹ کال د جولای ۲۳ نېټه وه، چې غني خان د څورلسو کلونو په عمر په بمبئی کې د لندن په نيت د اوبو جهاز ته وځوت او په همغه ورځ يې خپل لومړی شعر د « تسلی » په نامه وليکه... » :

د تهمت نه به جهان کې څوک خلاص نه شي

چې اسمان وي کله کله وي وريځې

چې کم اصله وي په هېڅ هم نه خپليږي

چا غړلي دي د شنو شگو نه مځې

د قالین برابری به کله وکا

که هزار رنگه شي رنگ بون او بروځې

که د وچو په ډېری کې ته يو لوند يې

گمان مه کوه چې ته به ونه سوځې

د مردانو کار د پلک ځواب په سوک دی

هسې نه چې کرې ژړا لکه د ښځې

چې وخت راشي ښه زړه تش کره غني خانه!

څو د قهره به لړمن کې پت پت سوځې؟

دا څنگه شعر دی؟

په تاريخي کره کتنه کې د يوه متن ارزونه د هغه فرهنگي چاپېريال، تجربو او د پنځوونکي ترمخ ايښې متون څرگندولای شي. يو څورلس کلن زلمی هغه هم په ۱۹۲۹ زيږدي کال کې، چې لا د پښتو متونو چاپ و خپراوي تقريباً په نشت شمار

و. دې ټولو ته په کتو دا خورا وچت شعر دی. د خوشال خان اغېز پرې له ورايه ښکاري او داسې څرگنديږي، چې غني خان هاغه مهال خوشال لوستی و.

د مردانو کار د پلک ځواب په سوک دی

هسې نه چې کړي ژړا لکه د ښځې

له دې اغېز سره سره، په دغه لومړني شعر کې هم د غني خان تشبیهات نوي دي. د کلاسیکو دیوانونو تشبیهي نشخوار یې تکرار کړی نه دی. « چې اسمان وي کله کله وي وریځې » دغه استعاري جمله خوندور نوبت لري. که انسان د اسمان په اندازه لوی، روڼ، لوړ او واکمن هم وي، بیا یې هم وریځې مخ ورپیتولای شي، انسان او اسمان، وریځې او تهمت په ښکلې بڼه سره تشبیه شوي دي.

مسعود: مهرباني وکړئ د غني خان د اثارو په تړاو په لنډه توگه خپل لید راسره شریک کړئ؟

لېوال: په پښتو شاعری کې د غني خان بېلابېلې ټولگې لکه: د پنجرې چغار، پلوشې او پانوس بېلې بېلې خپرې شوې دي، تر دې چې د هغه بشپړ کلیات په کال ۱۳۶۴ لمريز کې د افغانستان د قومونو اوقبايلو وزارت په کابل کې خپور کړ، د تدوین، سمون، اهتمام او سريزې زيار يې سرمحقق زلمي هېوادمل ایستلی، چې بیا روسته گڼ ځلې چاپ شوی دی. خو اصلي کیسه دا ده، چې د دغه کلیاتو تر چاپ راروسته بیا د غني خان تر مړینې ۱۳۷۴ پورې خامخا هغه نوره شاعري هم کړې ده، شخصاً ماته څرگنده نه ده، چې د هغه دغه لس کلنه شاعري بېله خپره شوې که نه؟ په هر صورت ښه به وي دلته یې په ټینگار یادونه وکړو، چې بویه دغه لس کلنه شاعري یې د ځانگړي چاپ ترڅنگ د یوه باصلاحیته مدون له خوا پر کلیاتو وراضافه او بشپړ کلیات یې بیاځلې چاپ شي.

تر دې ورهاخوا د هغه (پتانز) نومی انگریزي کتاب هم دوه ځلې چاپ شوی یو ځل په بمبئی (مومباي) او بیاځلې په پښور کې. غني خان دغه کتاب خپل پلار (پاچاخان) ته ډالی کړی دی.

مسعود: غني خان په ډیرو سختو او تورو جیلونو کې ډیرې بدې او ترخې شپې او ورځې تیروولې په هماغه وخت کې یې د (پنجرې چغار) په نوم شعري ټولگه چې د لیکوالو له نظره د شعر د نړۍ شهکار یاد شوی کښلې ده. ولې دې اثر دومره شهرت وموند؟ تاسو د دی کتاب شعرونه او د غني خان د ژوند دا پړاو څه ډول ارزوئ؟

لېوال: د پنجرې چغار د یوه یاغي تفکر خاوند شاعر حبسیات نه، بلکې د ازادۍ د حسرت نوستالژیک رواني فورانونه دي، چې په کلاسیک مفهوم د حبسیاتو یا د زندان د دورې له شاعری سره څرگند توپيرونه لري.

غني خان خپل دا كتاب خپلې مېرمن ته په دې شعر ډالۍ كړې دى:

يو خوب د شاعر په جامه انساني

يوساز دور- دراز ښكلى خوږ اسماني

يو گل د جنت په خصلت رحماني

يو جسم ناري يو زرگى نوراني

شوله داسې پيدا د غنى دلبرا

په غيرت پښتنه په ښايست ايراني

لومړۍ دودماتونه: په ۱۹۵۳ ميلادي كې يو پښتون ټول تابوگان ماتوي او خپلې مېرمنې ته شعر ليكي، ښكلا يې په كې ستايي او ځانگړې ټاكلې مخاطب لري، د يوې مجهولې ښكلا ستاينې پرځاى لوستونكي ته د ښكلا پته ښيي او د خوشال په وينا: « په ښكاره نارې وهي چې... »

ومو ويل، چې غني په زندان كې نه د مسعود سعد سلمان په شان د ناى د حصار له زندان څخه د ازادېدو په ارمان چينغې سورې وهلي

نالم ز دل چو ناى من اندر حصار ناى

پستى گرفت همت من زين بلند جاى

آرد هواى ناى مرا ناله هاى زار

جز ناله هاى زار چه آرد هواى ناى

او نه يې هم لکه خاقانى شروانى له بنديخاني څخه د خلاصون لپاره د مسيحي روم د قيصر مدحه په دې هيله كړې، چې پر شروانشاه د خپل اغېز له مخې زور واچوي، چې دى راخلاص كړي:

فلک کزروتر است از خط ترسا

مرا دارد مسلسل راهب آسا

نه روح الله در این دیر است چون شد

چنین دجال فعل این دیر مینا

من اینجا پای بند رشته ماندم

چو عیسی پای بند سوزن آنجا

ان لا د زندانی اشرف خان هجری په شان د شکایت سړی نه دی، چې ووايي:

یا دکن د غم وطن، بنادي یې نشته

یا په ما غمونو شپه کره مبتلا یم

غني خان په زندان کې هم خپلې زولنې نه شرنګوي، د معشوقې د پایزېب په شرنګا پسې لیونی دی:

په نظر کې مې د باغونو خیال

په نصیب کې مې لاره د غرونو

عجیبه اچار مې اچولي دي

د گلونو او د غمونو

په غورونو کې شهرار د ساز

د گنګرو پایزېب او خندا اواز

دوب مې زړه لتوي بل څه نوی ساز

... ترپایه

داسې نه ده، چې په زندان کې پر غني سختی نه وې. نه! غني د زندان سختی هم تصویر کړې دي، خو دی فکر کوي، چې وچ شکایتونه شعر نه، منظومې ساندې دي. غني خان که د زندان چاپیریال ترسیموي هم په خورا هنري بڼه یې ترسیموي:

پنسن مې «بخمير» روک که قلم تش د سياهی نه

کوته کې يخ او تريخ لوگی، بهر يخه سيلی

دماغ مې پرېشانه زرگی پریوتی د مستی نه

خیالات مې روک نوستلی غنم وهلی په رلی

د غني خان په زنداني شعرونو کې «د فریدون د مور خط» شعر له نثري مقدمې داسې څرگندیږي، چې اوس به نو شاعر د زندان له سختیو شکایت کوي، په خپلې محبوبې پسې به ژاړي او خپل نوي زېږېدلي زوی «فریدون» لیدو ته به خپله تلوسه شاعرانه کوي، ځکه ده لیکلي، چې په زندان کې ناروغ او خپلې ناروغې مېرمنې ته خواشینی وم، چې په دې کې زیری راغی چې زوی مې پیدا شو. دا شعر د ناهیلی، درد او خوشالی له گډون څخه د جوړ احساس پر مهال لیکل شوی دی. مگر کله چې شعر پیلېږي، گورو چې شاعر د خپلې محبوبې «مېرمن» له خولې نه ځان ته مخاطب دی.

ما د دوو لپو خاورې تا له ژوند او جهان جوړ که

خپلې مینې داسې یوړم بل مې تا له جانان جوړ که

دا چې زه د وفا ډکه د جنون جهان له لارم

دا مې لال هغلته وموند د همه لالونو ښکلی

په دغه مخاطبه کې د غني خان محبوبا هغه ته حوصله ورکوي، خو یوازې په عاطفي خبرو نه، بلکې په داسې مستدلو استعارو او تلمیحاتو، چې شاعر د زندان او ان د دغې نړۍ له ژوند څخه ډېر ورپورته هغې سترې معنوي نړۍ ته بیایي، چې هره سختي وزغملای شي او د ابدی وصال په تمه دا درد و رنځ هېر کړي.

ته چې شوې د اور بخری زه هم سره لمبه د اور شوم

چې ستا زړه په تالاش سر شو، زه شوم لاره، زه امام

دا چې ستا شونډې شوې تېرې د مستی د سرو شرابو

دا خو ځکه زه جانانه هم شراب شومه هم جام ...

ترپايه

د غني خان يوه بله زنداني شاعرانه خاطره د «چينډخ» شعر دی. د دې شعر لپاره د زندان چاپيريال يو تمثيلي دريځ وربښلی دی، نور نو شاعر له بېلابېلو ژويو او الوتونکيو سره خبرې کوي، هم ژوي او هم د ده ديالوگ/ مونولوگ ژور او سېمبولیک دي. دی د شعر په منثوره مقدمه کې ليکي: «... کله به تور قارغه لکه د يو جمهوري وزير اعظم د شور او چل نه ډک په ديوال کيناست...» د دغه شعر سېمبولونه ټول د سپړلو وړ دي، ښايي بېلابېل شخصيتونه ورڅخه مرام وي، ښايي هر يو يې د غني خان په ژوند کې يو مهم کرکټر تمثيلوي، څوک خبر؟

مخ دې د شيخنو په شان نه خاندې اوبنيار دی

ښکلی دې اواز لکه د ژرندې د غرار دی

سترگې بټې بټې، بغي بغي تشې تشې

چغه دوه منی غريبه، توره دوه اوربشې

د زندان چاپيريال شاعر ته سوژه ورکوي، الهام وربښي او د خپلو افکارو د تمثيل لپاره کرکټرونه ورکوي. ځکه خو پايله اخلو، چې د غني خان حسيات په زندان کې د نړۍ د نورو شاعرانو له تجربو څخه بېله او مستثنی ده.

مسعود: هر شاعر او ليکوال د خپلو ليکنو او شعرونو لپاره ځانگړی ادبي سبک او ښوونځی لري. ويل کيږي چې غني خان يو له هغو پښتنو شاعرانو څخه دی، چې ځانگړی سبک او ښوونځی يې درلوده. تاسې دا سبک او ښوونځی څه ډول ارزوئ؟

لېوال: دا خبر ريښتيا ده، چې غني خان د ځانگړي سبک خاوند شاعر دی، بلکې لا ويلاى شو، چې په نومهاليو شاعرانو کې د يوې ځانگړې لارې راپيلوونکی دی. دا، چې وايو د ځانگړي سبک خاوند دی، نو دا ورسره بايد ومنو، چې له نورو سبکونو يې لاره بېله ده. کومې سبکي ځانگړنې لري؟ دې پوښتنو ته د ځواب ويلو لپاره بايد سبک وپېژنو:

سبک Style گڼې پېژندنې لري، د «سبک» وييزه مانا د سرو او سپينو زرو ويلې کول او په کالونو کې اچول دي، اصطلاحي مانا يې هم شيوه، تگلار، طرز او ځانگړنه ده. يوه عامه پېژندنه يې په تېره بيا په هنر و ادبياتو کې د هغو ځانگړنو وحدت دی، چې د يوه تن په اثارو کې ليدل کيږي. خو دا مهمه ادبي اصطلاح په دومره اسانۍ او عام پېژند کې نه ځاييږي، ځکه د سبکونو تشخيص بيا سبکپوهنې يا Stylistics ته اړ دی، چې د دغې پوهنې معيارونه او

Disciplines د سبک پر ځانگيز او تخصصي پېژند اغېز بندي او ان بدلوي يې. مور په رحمان بابا کې څه لرو، چې شعر يې د خوشال خان خټک تر شعره ځانگړی کوي او مور يې پېژنو؟ حميد مومند ولې موشگاف گنو؟ سبک يې څه دی؟

ولې وايو، چې شيدا د هيندي سبک ممتاز استازی دی؟ د دوی ټولو توپيرونه بيا له روښاني مکتب (دولت، ارزانی، ميرزا) او نورو سره څه دي؟ په شعر کې د سبکي ځانگړنو يووالی او گډون يوازې په ژبه پورې تړلي نه دي، ليدلوری، موتيفونه، د تفکر او ژبې ترمخ اړيکي او رغبت توکي نورې سبکي ځانگړنې دي. فورماليسټيک اړخونه د سبکپوهنې مهم ارکان دي. په ادبي اثارو کې مور ژبني سبکپوهنه Linguistic Stylistics او بلخوا ادبي هغه Literary Stylistics لرو. پردې بنسټ بنايي د يوه سبک د پېژندلو لپاره درې پړاوونه په پام کې ولرو:

۱- ځانگړی ليدلوری، ۲- غوراوی، ۳- د ارزونې او کره کولو ټول پارسنگ او معيارونه

د ژبني سکښت، سمبولونو او استعارو، اصلي موتيفونو او فکر تکرار او تناوب موندل مرسته کوي، چې د ليکوال يا شاعر سبک وپېژنو، خو د دغه تکرار او تناوب د علت پېژندل د سبکپوهنې علمي ځواب ورکولای شي.

خوشال ولې ويل:

څو وانه خلي له غلــــيمه انتقام

مرد نه خوب کا نه خوراک کا نه ارام

يا:

کل گټنه ده د تورې که کابل دی که کشمير

مېړني دي چې ياديري په سندرو هم په وير

او:

د تورو په ميدان کې چې سودا وي د سرونو

هغه زمان مې گوره تل به سور وي زما اس

خو رحمان بابا ويل:

کر د گلو کره چې سیمه دې گلزار شي

اغزي مه کره په پښو کې به دې خار شي

ته چې بل په غشيو ولې هسې پوه شه

چې همدا غشی به ستا په لور گذار شي

ته چې بل ته کوهي کنې هسې پوه شه

چرې ستا به د کوهي په غاړه لار شي

کله، چې مور د دغو دوو سترو شاعرانو پر شخصیتونو، کورنیو، زمانو، د روزنې شرایطو، فکري ځانگړنو او ژوندپېښو څېړنه وکړو، نو راته څرگندېږي، چې خوشال یو پوځي - سیاسي مشر و او د شعر حماسي منځپانگه یې د خپل ژوند د تجربو محصول دي، خو پرعکس رحمان بابا یو متصوف، آرام، انزوا پسند او اخلاقي واعظ و، چې نړۍ یې په سوله او اخلاقي موازینو ولاړه لیده.

د دې دواړو شاعرانو د نړۍ لیدونو ترمنځ توپیر د دغو توپيرونو تکرار او پر شعري رغښت یې اغېز او د کره کولو لپاره یې ټول پارسنگ د دوی سبکي توپيرونه هم راښوولای شي او د دواړو سبکونه هم.

د غني خان سبک پېژندنې ته د ورننوتلو لپاره مور باید له فورمالیستیکو ارزونو تومنه ولرو. روسي فورمالیستانو په یوه ادبي اثر کې ژبنی جوړښت د اثر تر ټولنیز، اخلاقي، ارواپوهنیز او فکري اړخونو مهم گانډه. دوی په دې باور و، چې شاعر یوه نوې ژبه رامنځته کوي، چې له عامې ژبې سره توپیر لري. فورمالیزم د ۱۹۱۵ څخه تر ۱۹۱۷ کال پورې د لومړۍ نړیوالې جگړې پرمهال رامنځ ته شوی مکتب دی، مهمې څېرې یې ویکتور شکلوسکي، ایخن باوم، یوری تنیانو، یاکوبسن او ولادیمیر پروپ دي.

په پښتو نومهالیو ادبیاتو کې غني خان هغه شاعر دی، چې له فورمالیستیک لیدلوري یې د شاعرۍ سبک د ښه پېژندنې وړ دی.

اې د پستو سترگو ښاپېرۍ، چې ستا دي یاد که هېر

هغه دوزخونه تېر او هغه جنتونه تېر

يو بخری نور چې به کړ کل جهان له نوره ډک

يو رنگين نظر به غمگين زړه کړ د سروره ډک

«پستې سترگې» څه مانا؟ دا ترکیب د غني خان تر همدغه شعر پورې اورېدل شوی و؟ يا هم «رنگين نظر» دا څنگه ترکیب درته ښکاري. د ښکلا پنځونې لپاره په ژبه کې رغښتي بدلون. فورماليستانو پر دې ژور ژبپوهنيز او ماناپوهنيز بحث کاوه.

فورماليستانو له واحدې مادې څخه د بېلابېلو بڼو خاوند توکيو د جوړولو توپير د سبکپوهنې لپاره غوره بېلگه گڼله. دوی فکر کاوه چې که مور ويلې شوي موم ولرو او همدا ويلې موم د بېلابېلو شکلونو په قالبونو کې تويې کړو، نو شېبه روسته به يو اس، بله کوتره، يوه ونه او ښايي بلخوا يوه پياله يا صراحی ولرو. که څه هم اصلي ماده (موم) يو دی، ښايي رنگ يې هم هماغه يو رنگ وي، خو ترې جوړې شوې بڼې بېلابېلې دي، ولې؟ ځکه قالبونه بېلابېل وو. ژبه، تخیيل، تفکر او ان وزن و اهنگ به گډ وي، خو د يوه شاعر له قريحې به مرغی الوخي او د بل شاعر له ذوق څخه به د اسونو يو خېل په منډو وي. مهمه دا ده، چې تخیيل خوځښت ولري. د روسي فورماليزم يو مخکښ ولاډيمير پروپ په دې باور و، چې که د يوه شعر يا کيسې جوړښتي عناصر په يوې لرغونې عقيدوي سرچينې کې ريښه ولري، همدغه عقيدوي رنگ به له ورايه ځان څرگندوي، که دا شعر په حماسي بڼه کښل شوی وي يا عاشقانه يا مثلاً عرفاني. د ده له نظره ذهني موتيف په خپله په يوه داسې شکل بدلېږي، چې د اثر رغښت يا فورم جوړوي.

د فورماليزم له نظره په سبکپېژندنه کې دوه نومونې مهمې دي: «اشنایي تورنه» او «رابرسپرونه».

اشنایي تورنه؛ شکوفسکي په دې باور و، چې زموږ درک د بيا بيا ځله تکرار له امله له گڼو مفاهيمو سره عادت کېږي، داسې لکه د سيند غاړې هستوگن، چې د سيند له غږ سره اشنا دي او داسې وي لکه نه يې چې اوري، خو که له بلې سيمې نابله څوک راشي، نو د سيند غږ به له ورايه اوري او فکر به کوي، چې يو غږ نوی دی. په دې توگه که مور ژبه داسې وکاروو، چې زموږ ادراک نوبت ته ورسېږي همدغه بهير ته «اشنایي تورنه» وايو. په سبکپوهنيزه څېړنه کې که څېړونکی د يوه شاعر په متن کې رابرسېره شوې اشنایي تورنې تشخيص او وشي، همدې ته رابرسېرونه ويلاى شو:

زړونه پټ په نور لکه ليده وي په کالو کې پټ

مرگ و په خدا بانگ د زرکو په نارو کې پټ

خيال به د نسيم په شان گلونو له ماښام له ته

عقل مرور د حورو ساز له او خيام له ته

تن کې مې زړگۍ نه و، يو لال و د شغلو نه ډک

سترگې د هر رنگه، هر اندام د ولولو نه ډک

اول داسې وگنئ، چې غني خان څه وايي؟ همدغه څه په عادي خبرو کې بيا وواياست يا يې وليکئ، وگورئ، چې غني څه بدل کړي دي، ستاسو له «اشنا» وينا سره يې توپيرونه کوم دي؟ زړونه څنگه په نور پتېدلای شي؟ داسې پت لکه ليدل په جامو کې. مرگ څنگه په خدا کيږي؟ او بيا د زرکو په نارو کې پتيري؟ خيال څنگه لکه نسيم مابنام مهال د گلونو ليدو ته ورځي او مرور عقل خيام او حورو ته ورځي [په يوه ژبني قالب يا فورم کې خيام، حورې، ساز، مرورعقل] څنگه سره يوځای کيږي؟ سترگې څنگه له رنگونو ډکيږي؟ او... اساسي پوښتنه دا ده، چې ولې شاعر داسې ژبه د خپلې وينا لپاره ټاکلې ده؟ هر ټرنگ څه ډول نوې (مانا) رامنځته کوي؟ داسې مانا چې پخوا زموږ په عادت شوي ادراک کې نه وه؟ همدغه نوې ماناوې او نښې رابرسېره کړئ، گورئ چې ستاسو له اشنا ادراک سره څومره توپيرونه لري؟ دا ټولې هغه ځانگړنې دي، چې د غني خان سبک ټاکي. کاشکې د دکتورا يا ماستري کوم تکړه محصل ته د مانا پوهنې او ژبني فورماليسم له نظره د غني خان د سبک پېژندنې تيزس وروسپارل شي، دا ډېر اوږد علمي بحث دی او په دې وړه ليکنه کې نه ځاييږي.

د غني خان سبک دومره ممتاز او ځانگړی دی، چې د ادبياتو يو مبتدي زده کوونکی هم کړلای شي، د لوستلو له يو څه رياضت روسته د هغه شاعري - پرته له دې چې نوم يې پرې کښل شوی وي - وپېژني.

د غني خان لويه سبکي ځانگړنه د هغه د شعرونو ژبه ده. شديله، بومي، ناسولېدلې او ډېره گړدودپاله هشنغری ژبه. د غني خان د ژبني سبک پر ځينو ځانگړنو به وړاندې هم وغږېږو، خو دلته يې د ژبني سبک دا ځانگړنې وگورئ:

غني په ژبه کې له متلونو، گړنو، کړنو، ولسي اصطلاحاتو او په خلکو کې دود کنايو او استعارو څخه کار اخلي:

د تهمت نه په جهان کې څوک خلاص نه شي چې اسمان وي کله کله وي وريځې

چې کم اصله په هېڅ هم نه خپليږي چا غړلی دی د شنو شگونه مزې

د قالين برابري به کله وکا که هزار رنگه شي رنگ بون او بروزې

که د وچو په ډبرې کې ته يو لوند يې گومان مکوه چې ته به اونه سوزې

د مردانو کار د پلک ځواب په سوک دی هسې نه چې کړي ژړا لکه د ښځې

چې وخت راشي ښه زړه تش کړه غني خانه خو د قهره به لرمون کې پت پت سوزې

«چې اسمان وي کله کله به وي وریځې» «کم اصل په ډېر څه نه خپلیري» «چاغرلې دي د شنو شگو نه مزې»، «رنگ و بون او بروزې د قالین برابري نه کا»، «د و چو له زوره به خامخا لامده سوزي»، «مېړونه د پلک ځواب په سوک ورکوي»، «په لرمون کې پت پت سوزېدل» ټول په زړه پورې ولسي - فولکلوريک اصطلاحات او متلونه دي. د غني خان شعرونه له پښتني فولکلور څخه مالامال دي.

د دود ادبي معیارونو په تېره بیا قافیې، ردیف او ان قراردادي وزني رکنونو په وړاندې ناژمنتیا؛ په دې شعر کې ورېځې، مزې، بروزې، سوځې، ښځې، بیاځلې سوځې سره قافیه شوي دي. په قافیو کې روي توری یوازې د تلفظ په اعتبار کارول شوی دی. قافیه یو بیت روسته تکرار شوې ده. دا ټول هغه څه دي، چې غني پخپله هم اعتراف پرې کوي، چې ډېره یې پروا نه ساتي.

غني خان د ژوند چاپېریال تر اغېز لاندې له بغاوت ډکه شاعري کړې ده، باغي فکر د هغه د سبک یوه محتوايي ځانگړنه ده. له قشري ملايانو او سیاسي شویو شیخانو سره یې وړانه ده. یوځانگړی عرفاني لید لري. د سېمبولونو، استعارو، تشبیهاتو، کنایو او تمثیلونو رنګارنګي او بډایه زېرمه یې د شعرونو بله سبکي ځانگړنه شمارلای شو.

د کلاسیکې شاعری رگونه یې په هماغه پخوانۍ زمینه کې ساتلي، خو د دې ترڅنګ یې گڼ شاعرانه مویفونه، اصطلاحات او مفاهیم نوي او نومهالي دي. د هغه له شعرونو سرې له ورايه پوهېدلای شي، چې د شلمې پېړۍ یو هیندوستان لیدلی پښتون شاعر دی، چې په انگریزي ژبه، عربي او اسلامي علومو برلاسی دی، خو باور یې د انسان له مودېرنيټې سره تړلی. انسانمحوریت یې د تفکر بله سبکي ځانگړتیا گڼلای شو.

د منځپانگې له نظره د غني خان سبک ټولې هغه ځانگړنې شمېرلای شو، چې په دې مرکه کې به وار په وار پرې خبرې کېږي.

د غني خان سبکي ځانگړنه داسې ده، چې دی تر ځان وړاندې د بل هممهالي پښتون شاعر د رغښتوالو ځانگړنو تر اغېز لاندې نه دی، خو تر ده روسته گڼ شاعران په ځان خبرې یا ځان ناخبرې بڼه د ده د سبک تر اغېز لاندې راغلي دي.

مسعود: غني خان وايي:

ستوري ته اسمان کې يوه ورځ ووې هلال

خدای آدم له مينه ورکړه مور له تش جمال

زه به په خدا ورکړم دا خپل بنايست د کمال

ماله که يو څاڅکې مينه راکړې څوک په سوال

مينه حقيقت حسن سایه د حقيقت ده

حسن له زوال شته مينه نه لري زوال

تاسو د غني خان ښکلاييز درک، احساس او پوهه د ده په شعرونو کې او په تيره بيا په دا پورتنی شعر کې د مينې،

حسن او ښکلا په اړوند څه ډول ارزوئ؟

همدا راز، تاسو مطلقه مينه، حسن او ښکلا، طبيعي او هنري ښکلا، او معنوي ښکلا د غني خان په شعرونو کې او د

ده ديالکتیکي تفکر په دې برخو کې او د ښکلا پېژندنې په تړاو څه ډول ارزوئ؟ مهرباني وکړئ په دې برخو کې د ده د

شعرونو څو بيلگې راته په گوته کړئ.

لېوال: يو څه چې ښکلی وي، مور وايو: «ښه ښکاري!» دلته (ښکلی) له (ښه) سره په يوه مانا اخیستل کېږي. بل

ځای وايو، پلانی ښه انسان دی. يعنې د خیر ښېگنې سرې دی. له خورا لرغونيو زمانو د خیر و شر په مخامختيا کې

ښکلی د خیر او نښکلی (بدرنگه = زشت) د شر په کتار کې شمارل شوی دی. دا د نوې زمانې کيسه ده، چې ځينې

زهرجن مارونه هم خلکو ته ښکلي ښکاري او بدرنگه شوپرک (اسمانڅکالی) گټور او ښه مخلوق بولي. ښکلا دومره د

لرغوني بشر لپاره مهمه وه، چې ډېر ځله يې د (خیر) او (ښکلا) مفاهيم سره گډ کړي دي، لرغونيو بابليانو، سوريانو او

مصريانو ښکلا مطلق خیر گڼله او هينديانو د تناسخ د باور په لړۍ کې فکر کاوه، چې شریر انسانان په راتلونکيو معادونو

(بياځلې ژوندپېر) کې د بدرنگه موجوداتو په بڼه نړۍ ته راځي.

لرغونيو انسانانو ښکلا د ښېگنې په کتار کې شمارله، خو د يونان په طلايي دوران کې فيلوسوفانو ښکلا د يوه بېل او

خپواک ارزښت په توگه راوپېژندله.

تر دې روسته، ښکلا پېژندنه Aesthetics [په فرانسوي Esthétique] يو پراخ فيلوسوفیک، ارواپوهنيز، هنري او

ټولنپوهنيز مفهوم شو. ښکلا د بشریت په رواني او ان فيزيولوژیک تکامل کې ډېره ونډه لرلې ده. گڼو پوهانو پخپله

هنر د ایستیتیک بچی گنلی دی، بشریت د خان تر ښکلا روسته د چاپیریال او بل «انسان» د ښکلا په اړه پریمانه خبرې پنځولې دي، روسته د افکارو او تخیلاتو ښکلا هم پرې وراضافه شوې ده. د انساني - فیلسوفیکو پوهنو په بحثونو کې اپلاتون ښکلا د لومړني ایډیال په قالب کې راپېژندله، هغه د مثل نظریې پر بنسټ باور درلود، چې ښکلا پخپله یوه بېله هستي یا وجود دی، چې د لومړنیو مثلونو په بڼه یې هستېدل له لومړي سره د هستندوی په اراده کې وو. اپلاتون هم ښکلا له خیر سره ورته یا نږدې گڼي. اپلاتون د (مېلمستیا) تر سرلیک لاندې خبرو اترو کې وایي: « پر دې نړۍ ښکلي څیزونه د ریښتیني ابدی ښکلا له مثال څخه تومنه اخلي.» اپلاتون نظم او تناسب (انډول) د ښکلا فضیلت او بنسټ بولي. روسته په انځورگرۍ، مهندسی او اتانومي کې پر تناسب ټینگار د اپلاتون د دغې لومړنۍ نظریې مخینې ته وررسیږي. بل یوناني ستر فیلسوف ارستو که څه هم، چې په ځینو برخو کې خیر او ښکلا سره گډوله. ده د (کالون) اصطلاح د خیر او ښکلا دواړو لپاره یوشان کارولې ده، خو دی د ښکلا جوهر تر یو بریده د (څیز) په ذات کې پلټي، حال دا چې خیر له ذاته را بهر د کړنې په پایله کې زیږي او حادث دی. ارستو هم ښکلا په نظم، تناسب، تقارن او [هرڅه په خپله اندازه] کې ویني. ارستو په شعرپوهنه یا پویټیکس (بوتیقا= بوطیقا) رساله کې وایي: د توکونو (جزونو) د سم او منظم ترکیب پر بنسټ شعر ښکلا مومي.

اپیکور بیا خبره ارواپوهنې ته راکاږلې، دی وایي: ښکلا فضیلت دی، او هغوی، چې غریزه او (خوند) د ښکلا لپاره مهم گڼي، له ښکلا نه به تلپاتې گټه ترلاسه نه کړي. نیو اپلاتونیانو هم د اپلاتون خبره سره بیا شاربله او داسې شته یې ترې اخیسته، چې حقیقي ښکلی واحد ذات دی او دنیوي ښکلا یې انعکاس دی: (الله جمیل و یحب الجمال) ښایي نړیوال عرفان ته دا مفهوم هم له دې باوره رالېږدېدلی وي، چې مجازي ښکلا کړلای شي مور حقیقي ښکلا ته ورسوي.

له کلاسیکانو څخه پر تناسب و تقارن ټینگار تر نومهالې فیلسوفې پورې راروانه وه، تر دې چې جرمني فیلسوف ایمانوېل کانت په دې اړه د ټولیز ذوق خبره رامخکې کړه. کانت (د حکم د ځواک کره کتنه) کتاب کې ښکلا له میتافیزیک څخه رابېله کړه او د ښکلاخوښوونې انساني ذوق یې د ښکلا د هستۍ لپاره مهم وگاڼه. ده وویل: « هغه څه ښکلي دي، چې د ټولو خوښ شي» که څه هم روستیو ښکلاپوهانو د «ټولو» قید رانرم کړ او ویې ویل، چې (ټول) اړ نه دي، خامخا دې یوه واحده ښکلا خوښه کړي، خو که گڼ (اکثریت) ذوقونه یې خوښ کړي، ښایي د اجماع وړ ښکلا یې وگڼلای شو. کانت تر ذوق ورهاخوا د ښکلا د عینیت (Objective) او ذهنیت (Subjective) مسئله هم راپورته کړه او پر دې یې ټینگار وکړ، چې هرڅیز په عیني بڼه د خپلې ذاتي ښکلا په اعتبار ښکلی گنلی شو، خو کله چې ذهني کیري، هلته یې نو بیا زموږ د ذوق په هینداره کې انعکاس مهم دی، چې مور یې ښکلا منو که نه؟

تردې را دېخوا نويو فيلوسوفانو د ښکلا مسئله نوره هم پېچلې کړه، گڼې انتزاعي فرضيې يې ورپسې وتړلې او په يوه ديالکتیکي بحث کې يې ښکلا او ذوق دواړه سرگردان کړل. ستونزه دا وه، چې د پوهنو له ځانگيزه کېدو سره په دې اړه نوې پوښتنې راپورته کېدې؛ يوه واحده ښکلا د ټولو لپاره ښکلې ده؟ ايا زموږ په ذهن کې وار له مخه جوړ شوي چوکاټونه د ښکلا په تثبيت کې ونډه لري؟ ايا ښکلا له زمان، مکان، ژوند چاپېريال، اقليم، ټولنيز اندواکر، عمر او اروايي حالت سره بدلېږي؟ ولې په تاريخ کې کله لوړه پوزه او کله کوشنۍ هغه، کله لويه خوله او کله په نشت شمار خوله ښکلې برينې؟

تنگه خوله يې په مثال د ميرې سترگه

نه غلط شوم چې مثال يې نه پيدا دی

په هيندوستان کې د جام په شان غټې سترگې ښکلې وې، حال دا، چې تورکتوکمو شاعرانو به نېغه دارې بادامي تنگې سترگې خوښولې. کيسه يوازې له زمان و مکان سره د ښکلا د بدلانه تر بريده هم لانجمنه نه وه، د نوې ارواپوهنې او لاشعوري زېرمو راڅرگندېدا د ښکلا خوښوونې خبره نوره هم پېچلې کړه او بشريت ورو ورو د حضوري - وجودي فيلوسوفانو ښکلا په داسې پېښو، غريزو، خاطرو، غوښتنو او هيلو پورې وتړله، چې زموږ په گډ - قومي لاشعور کې زېرمه شوي، نه زموږ په اراده کې دي او نه يې هم د راڅرگندېدو پر وخت پوهېږو. که د امريکا د لويې وچې د بومي هستوگنو (سورپوستو اينډيانو) لرغونې موسيقي زموږ خوښيږي، ښايي ورسره گډې زړې خاطرې لرو، حال دا چې تر څو لسيزو مخکې پورې دغه وگړي د بلې دنيا موجودات گڼل کېدل.

پوهېږم د ښکلا خوښوونې په اړه مو سريزه اوږده شوه، خو مجبور يو، کله چې د يوه مهم فيلوسوفیک هنري مفهوم په اړه خبرې کوو، بايد سره پوه شو، چې پر څه غږېږو.

غني خان په پښتنو کې له په گوته شمېر شاعرانو څخه دی چې ښکلا ته هم په عيني ارزښت گوري، هم ذهني - عرفاني او الهی.

حسن دی بس حسن، چې هم خدای دی هم جانان دی

دې فاني مکان کې بل مشال د لامکان دی

غني خان د اپلاتوني مُثل په شان خپله او د دونيا ښکلا د ښايست د درياب يو څاڅکی گڼي:

دا زما بې خودي واړه يو نظر ستا د قرار دی

دا زما درياب د حسن ستايو څاڅکي د خمار دی

یا:

اوه تپوس د حسن مکړه سمندر شي څوک تللی؟

څوک سپورمی شي رانیولی څوک زهرا شي بنکلولی

حسن پلار د مینې او مور د عشق

په کې پټ دی ټول سپین او تور د عشق...

زموږ شاعر ټوله هستي بنکلې گڼي، د ده له نظره بنکلا لکه پټه مانا په هر توک کې نغښتې ده، چېرته د (رنا) او چېرته د (رنگ) په بڼه. کله کله د (سرور = خوښی) په شان حسي شوې، یا لکه عطر په گل کې پټه. غني خان هر هغه څه د بنکلا بنکارندوی (مظهر) گڼي، چې مور د خلقت په راز یا د خالق په شتون باوري کوي. غني خان فکر کوي، چې بنکلا د هستی پرتم (عظمت) دی. غني خان خپلې ابدیالې بنکلا ته (خیشته = ښایست او حسن) وايي. گل، رنگ، رنا، څاڅکی، شمع، لمر او نور د بنکلا لپاره استعارې او سپمبولونه دي.

دغه سترگې چا کړې جوړې خیشته ته وړې او حیرانه

په گلونو کې چا خور که دا خایشته د «لامکانه»

چا که جوړ ځان له مکان خپل روک زما د گل امکانه

زه په څاڅکي کې ډوبېرم، سمندر بې پایانه

ایا د غني خان له نظره د بنکلا اخلاقي پېژاند هم د کلاسیکو فیلسوفانو په شان د (خیر) په مفهوم اخیستل کیږي؟ اوس نو دا جدي پوښتنه ده.

اړیو، چې په دې اړه د دوو بېلو نظریو یادونه وکړو. بنکلا که یوه معنوي مفهوم وي، نو باید هر هغه څه چې وار له مخه د اخلاقي ارزښتونو پر بنسټ (بڼه) را پېژندل شوي وي، هغه (خیر) او په پایله کې (بنکلې) دی. ختیز عرفان له دې لارې ځان (خیرمطلق) یا خدای ته رسوي. معشوق بنکلې دی، خو خالق یې تر دې/ ده لا ډېر بنکلې دی. مجنون د لیلی د حسن له برکته په خدای مین شو او دواړه په اسمانونو کې ستوري شول.

خوشال بابا فرمايي:

صورتگر چې ښه صورت په ديوال ساز کا

کل عالم يې په صفت زبان دراز کا

د هغه نقاش په صنع نظر نه کا

چې له څه څاخکي نه دا نقش و طراز کا

خوشال فکر کوي، چې خدای هستي د ښکلا د يوې تابلو په شان انځور کړې ده. د خلقت موخه (غايه = هدف) حسن، ښايست (خير) دی. مور پر ديوال انځور شوی تصوير (هستي) گورو، خو د نقاش کمال ته نه ځير کيږو. خوشال غواړي، له جمال څخه حقيقي جميل ته ورلوړ شي. عارفانو همدا لاره و سلوک ټاکلی دی.

نیشاپوري عطار فرمايي:

نقاش صنع را همه لطف تو بود قصد

بر گل نوشت نقش تو و بر گلاب بست

د اپلاتون د مثل تمثيل وايي: څو کسان په يوه مغاره کې مخ پر ديوال ناست دي، د مغارې مخې ته اور بل دی او ناست کسان يې رڼا پر ديواله گوري، د غار له خولې چې هرڅه تيريږي، سيوري يې پر ديوال ښکاري. د اپلاتون له نظره دا مجازي تصويرونه د حقيقت مثالونه دي. رڼا بهر ده او مور يوازې د حقيقي هستي سيوري وينو. عرفاني تفسير يې دا دي، چې مور د دغو خوځنده تصويرونو له مخې ريښتيني (نور)، (خوځښت) او د ټولو خالق وپېژنو.

غني دا پېښه داسې تمثيلوي:

ستوري ته اسمان کې يوه ورځ ووي هلال

خدای آدم له مينه ورکړه مور له تش جمال

زه به په خدا ورکړم دا خپل ښايست د کمال

ما له که يو څاخکی مينه راکړي څوک په سوال

مینه حقیقت، حسن سایه د حقیقت ده

حسن له زوال شته مینه نه لري زوال

غني خان هم د حسن په دوو څاڅکو پسې گرځي او په دې لټون کې يې درياب موندلی:

زه وم غل د دوو څاڅکو تا د حسن درياب راکړ

ما په چل چونگ ډکولو تا د مینې سيلاب راکړ

جام مې وړی و يو گوټ له ډوب درياب کې د سرور شوم

د منصور له پښو له لار وم، لیونی شوم، زه منصور شوم

(زه) + (منصور) = (شوم). هماغه د (انالحق) تکرار دی.

خو د ښکلا په اړه دویمه نظریه هم له غني خان سره شته او هغه د ښکلا عیني شتون او د (خوند) د معیار له مخې يې د (خیر) له مقولې خپلواک حضور دی.

نوموتې ایراني شاعرې فروغ فرخزاد مجنون (د مجنون پرسوناژ) یو (ځانځوری) مازوخیست گانه، چې د لیلی په مینه کې يې بېخایه ځان د مرگ کندې ته گوزار کړ. دا وایي: د نن زمانې لیلا گانې نور نو د هغو مجنونانو لپاره جوړې نه دي، چې تر اوسه د ولې سیوري ته ژاړي، خو لیلا بیخي خبره نه ده، چې څوک پرې مین دی.

د ښکلا په اړه نوې نظریه وایي: ښکلا په گل کې شته، په معشوقه/معشوق کې شته، په طبیعت کې هم. مور حس او عواطف لرو، چې له دغې ښکلا خوند واخلو، نه دا چې هغه دومره ذهني کړو، چې هم ځان او هم ښکلا راڅخه ورکه شي.

غني خان له دې دویمې نظریې سره هم بلد دی او د دغې ښکلا لپاره تر ټولو ژوندی استعاره (خوند) گڼي:

چې نه خوند لري نه جوش، نه سرور او نه خمار

تش خمونه اغشتل وي، د جنون او د دلدار

غني له خدایه غواړي چې همدا دنیا ورته جنت کړي او ښایست د (خوند) په بڼه کې پرې وځښي:

اې د لوی فضل مالکه ما له دا دنیا جنت که
فارموله یې ده اسانه، د درې توکو نه جوړېږي
لکه ویلي مې دي سرکې، بس جانان، ځواني او جام
چې زما لیوني سر پې کله کله مشغولېږي

غني هغه بله (ایډیاله) ښکلا د ملا لپاره غوره بولي:

او هغه بل د مرگه پس مې ملاجان پسې خیرات که
تش د حورو په خوبونو که د خوار گزاره کیږي
ما له دلته یوه راکه غونډه، مسته، تکه سپینه
مینه ناکه، سپینه شمع، چې لمبې وهي بلیږي

یا:

وايي: ملاجان چې په جنت کې حورې پندې دي

غټې غټې سپینې سپینې، مستې او بر بندې دي

تر پایه

ښکلا د (خوند) پر زمکه او ښکلا د (خیر) او معنویت پر زمکه که تیس او انتي تیس و گڼو، نو غني خان ورڅخه یو په
زړه پورې سبنتیسس راباسي. دی وایي: که یې (خیر) گڼی یا (خوند) خو (مینه) په کې ارزښت دی او مینه د ښکلا له
خالق سره ده، نه د جنت لپاره.

تا له ملا جانه رب دې درکړي جنتونه ډېر

اوس پوه شوم چې ولې دا اوږده کوې لمونځونه ډېره

له دې اړخه د (وايي ملاجان) شعر ټول د غني خان په زړه پورې سبټيسس دی، چې د ځان او ملا ترمنځ يې د ښکلا په پېژندنه کې د پورته يادو شويو دواړو نظريو له ليدلوري توپيرونه ښوولي دي.

مسعود: گران ليوال صاحب تاسو په ښکلا پېژندنه کې د رنگ او رنگونو فکتور څه ډول ارزوئ، او دا راته ووياست چې غني خان په خپلو شعرونو کې له دې فکتور څخه څه ډول گټه پورته کړې ده؟

لېوال: غني خان انځورگر (نقاش) دی. د ده له نظره (رنگونه)، (سيوری) او (نور = رڼا) ځانگړي او خورا ارزښتمن مفاهيم دي.

رنگ رڼا د خپل ځيگر پرې خورو نه

دومره ښايست وي چې زما دی طلب څومره

غني خان رنگونه استعاره کوي، د مانا په مانا يې غږيږي. دا جمله به گونگه درته ښکاره شي، خو راحی د بلاغت پوهنې له نظره ورته وگورو. ويل کيږي، چې ادبيات د مانا مانا ده. او دا په تشبيه، استعاره، کنايه، تلمیحي اشارو، سېمول او د مجاز په ډولونو کې د مفاهيمو دويم (ثانوي) مانا ته ځان رسول وي. تاسو يو بوټی ويني، چې شين ډنډر او شني پانې لري، په سر کې يې له تکو سرو پانو يوه ټولگه جوړه شوې ده. دغه بوټي ته په ټولنيز قرارداد کې - چې مور يې ژبه بولو - د (گل) نوم ايښوول شوی دی، همدا چې تاسو دغه بوټی گورئ، ماغزه مو درته وايي، چې دا گل دی. شين بوټی مانا (گل). دا يوه مانا شوه. خو کله چې حمزه شينواری وايي:

گله خیر دی، چې مې ستا په زړه کې ځای شته

که د بوی غوندې وحشي او پریشان يم

دلته نو (گل) هاغه شين او سور بوټي نه دی، دلته د گل مانا (معشوقه) ده. گل د پرسونيفکېشن (شخصیت ورکولو) د تشبيهي - استعاري پروسې په مټ په معشوقې بدل شوی دی. ژبې او بيا ادبياتو زموږ ذهن د يوه بوټي له تصور څخه يوه ښکلي انسان ته راوړسواوه، ادبيات مانا دغه ذهني پروسه. د مانا مانا يعنې دا.

د غني خان په شعرونو کې راغلي رنگونه يوازې په طبيعت کې نغښتي گلونه نه دي، چې له گډون او ترکيب څخه يې ليدنی ښکلا زيږي. د غني خان رنگونه استعاري او سېمولونه دي، چې مور د دوی تر شا يوې پټې شوې بلې (ثانوي) مانا ته وربولي.

درياب رنگارنگ

يو ټکي د رنگ کې

هم سوز او هم شرنگ

يو څاڅکي د ساز کې

مور په شعرونو کې د رنگونو دوه ډوله حضور وینو:

لومړی؛

غني خان:

گونگت د سوتو په ډېری پورته، زېرې لولکې ته د نور بیان کئ

چينجی د خاورې په ممبر بره، کيسې د حورو او د اسمان کئ

دلته زېر (زېر) رنگ د لولکې لپاره د څرگندوی ستاینوم (صفت تشخیصیه) په توگه کارول شوی دی. زېر دلته یوازې رنگ دی. که څه هم د بلاغتپوهنې له نظر له (نور) سره چې روسته راغلی یو ډول تناسب یا مراعات النظير جوړوي. خو د لولکې د تشخیص لپاره یو وصفی قید دی، تر دې هاخوا کومه بله هنري مانا نه بښدی.

دویم؛

غني خان:

دا لکها زره کتابه، مور دا یو ټکی زده کړی

که تک تور وي هم خيسته شي، یار چې ستا د زني خال شي

دلته تور رنگ خپل سېمبولیک ارزښت لري. په دې بیت کې «تور» تر «خال» ځانگړی دی. خبره په تور رنگ کې ده. په لومړۍ مېسره کې «ټکی» ورسره مانيز تجنیس لري، چې یو ځل بیا تناسب او مراعات النظير جوړوي. د سېمبول یو ارزښت د هغه هنري موقعیت دی، چې په کې راځی. د یار د زني خال تور دی. که څه هم تور په عامه مانا د تیارې او بدمرغۍ نښه ده، پخپله غني خان هم په نورو شعرونو کې له تور رنگ څخه گڼې منفي استعاري ماناوې اخیستې دي، خو که همدغه تور رنگ د یار د زني خال شي، بیا نو د ښکلا په سېمبول بدلېږي.

پخپله «رنگ» هم د غني خان په شعر کې یو عرفاني مفهوم لري. راځی وگورو دغه عرفاني مفهوم څنگه کارول کېږي؟

د فاطر سورې په ۲۷ م آيت کې لولو:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا ۚ وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بَيْضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ
أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ.

ژباړه:

ودې نه لیده، چې خدای له اسمانه باران راووراوه او له هغه مو بېلابېلې او رنگارنگې میوې راوپنځولې؟ او په غرونو کې مو لارې و رگونه رنگارنگ؛ سپین، سره، تور او رنگین هست کړل.

رنگ او نور سره تړلي دي، نور دی، چې رنگونه د لیدو وړ کوي، په بله ژبه رنگ د نور یا رڼا غبرگون او تجلي ده.

شیخ اشراق شهاب الدین سهروردي او ابن عربي باور درلود، چې هرڅه د خدای له نوره رامشقی شوي دي. مخلوقات د مطلق نور او تیارې تر منځ هغه هرڅه دي، چې د تیارې، ترورمې او رڼا ترمنځ د رنگونو په مرسته لیدل کېدلای شي.

«رنگ» په یوون/ یووالي (وحدت) کې د گڼون (کثرت) د تجلي سپمولیک تمثیل دی. کامل وحدت بېرنگه دی، چې د رڼا/ نور ذات دی. بېرنگه رڼا د رنگونو په مرسته لیدوړ کېږي. گڼون د رنگونو په مرسته گورو، رنگونه مور له گڼون څخه یوون ته وررسولای شي.

دهلوي بدل فرمایي:

خیال مایل بی رنگی و جهان همه رنگ

چو غنچه محو دلم بوی آشنا اینجاست

غني خان د یوون و گڼون دغه مفهوم بیخي زیات کارولی او د رنگ په عرفاني مفهوم یې تمثیل کړی دی:

زه یو تور د تیارې سوری، ته د زمکې اسمان نور

بې کنار دریاب د رنگ ته زه یو څاڅکی د سرور

یا

دا مسته رڼا دا مینه حورې او ماښام

څه رنگين سراب دى د ليدلو پوهېدلو

يا

زه يمه مخلوق خو د خالق د رنگه ډک يمه

زه کامل کمال، زه سر رباب يمه د ټولو

يا

اې د مينې فرشتې اې د نور او رنگ قصې

بناپېرى ته چا بندي كړې د غمونو د كوڅې

او

دلته دې تور رېگستان كې زه د رنگ او نور لمبه يم

د بنايست چپه نغمه يم، كرشمه د لا مكان

د غني په شعرونو كې د «رنگ محل» مفهوم ډېر ځله له رڼا او ليدلو سره پيوست راغلى دى. رنگ محل د رڼا او تيارې تر منځ د شهود برزخ دى:

محل شوه رڼا شمعي له سوز روځېدل شو

او چا له رنگ محل كې پټې سترگې ښودل شو

يا

شوم نصيب كړي جوړ توره پنجره د رنگ محله

مينه او غرور كله ساقي كله امام شي

له (روند) - نه ليدلو، تياره، ركود، نيستي، هېڅ څخه تر ليدلو، هستۍ، پيداى او رڼا پورې يو پول شته، چې هغه له رنگونو جوړ دى، غني خان دغه رنگين پول ته د بوډۍ ټال استعاره هم كارولې ده:

تیاره تندر، روکېدل دي	زه لتوم د بودی تال
د امید نه جوړومه	کله رنگ کله وصال
زه د ځان کل مرضونه	خپل حکیم یم د کمال
ای زما مغروره یاره	زه خالق ستا د جمال

مسعود: ویل کېږي چې غني خان یو ریالیست او رومانتيک شاعر دی. دی په خپله شاعرۍ کې خپل نوښتونه لري او د بیلابیلو ادبي مکتبونو ځانگړتیاوې لري، خو د رومانټیسزم رنگ یې ډیر پوخ دی. تاسو په دې اړه څه لید لرئ؟

لېوال: په اول سر کې باید ووايم، چې په ختیځ کې شاعري او نور ادبي اثار هو به هو او کټ مټ په هغو مکتبي ځانگړنو خامخا نه شي ټول پارسنگ او ارزول کېدای، چې په لویدیځ کې رامنځته شوي او تعریف شوي دي. د رېنسانس په فرهنگي انقلاب کې اروپا د یو شمېر ټولنیزو بدلونونو شاهد وه، چې له دې بدلونونو سره هممهاله ادبیات او فرهنگ هم بدلون موند او له علمي، تخنیکي، هنري، سیاسي، اقتصادي او ټولنیزو انقلابونو سره نوي ادبي مکتبونه هم د ټولنیز ذوق اړتیا ته په پام او هم هغو فکري - رواني بدلونونو ته په کتو، چې په لیکوالانو کې بدلېدل، رامنځته کېدل.

د دې لپاره، چې د لویدیزو هنري - ادبي مکتبونو له نظره د غني خان شاعري وارزولای شو، راځئ له مشهورو مکتبونو څخه دغه مکتبونه دلته وپېژنو، چې تاسو یې یادونه کړې ده. دا به هم نه هېروو، چې دلته د هر مکتب هغه تر ټولو ساده او اسانه پېژند رااخیستل کېږي، چې لوستونکي ژر پرې وپوهېدلای شي:

د اتلسمې پېړۍ په پای کې د اروپا یو شمېر رومانټیکو لیکوالو د رومانټیک یا خیالاتي (خیال پاروونکي) مکتب بنسټ کېښود. Romanesque په اروپایي ژبو کې افسانه یي مانا لرله، د رومانټیسزم پلوي شاعرانو عقل د کلاسیکو اثارو ځانگړنه گڼله او دوی د عقل په وړاندې ډېر د «احساس»، «لولو» او خیال پنځوونې پلویان وو. [همدلته ده، چې مور وایو د لویدیزو مکتبونو ځانگړنې پرختیزو هغو د تطبیق وړ نه دي، ځکه په ختیځ کې کلاسیک اثار هغسې عقلاني نه دي او نومهالي یې دغسې احساسی یا خیال پنځوونکي] کلاسیسیزم د یونان و روم د زړو اثارو پلوي کوله، خو رومانټیکانو- مثلاً - د شکسپیر اثار د استاد وړ گڼل. کلاسیکان د څرگند او روڼ بیان پلویان وو، خو رومانټیستانو به د منظرو په رنگونو او پرتم کې خپلې ویناوې پېچلې. د رومانټیسزم پلوي لیکوالو دغه کوله، چې د خپلو احساساتو د بیان لپاره یې د

بیان نوی ډول پنځولی او د زړو لیکوالو په شان د ماتو شویو احساساتو د بیان مړ او خوبولی بیان نه خوبوی. د روماننسیزم لومړني څرکونه په انگلستان کې څرگند شول او د نولسمې پېړۍ په رابردو جرمني، فرانسې، اسپانې او روسیې ته ورسېد، خو ډېره وده یې په فرانسه کې وکړه. لامارتین، الکساندر دوما، ویکتور هوگو، آفره دوموسه او ژرژساند یې نومیالي څېرې دي. د روماننسیزم په تاریخ کې ۱۸۳۰ میلادي کال د اروپا د ادبي انقلاب کال گڼل شوی، ویکتور هوگو او ملگرو یې روماننسیزم د ازادۍ، هنر او شخصیت مکتب اعلان کړ. دوموسه دومره د ازادۍ او هرراز پولو د ماتولو پلوي وو، چې ویل یې: پرېردی د عقل او او طبیعت ترڅنگ خپل احساسات او ولولې هم راڅرگندې کړو، باید پرته ووايو، د شاعر ولولې د خلکو ولولې دي.

خو دغه وگړنۍ ولولې ډېرې ونه پایدې، احساساتي روماننسیزم ورو ورو په ټولنیز روماننسیزم بدلېده، د سوسیالیستي تمایلاتو په زیاتېدو سره ادبیات د پرگنو د غوښتنو او احساساتو د بیان التزام ته اوږده ورکوله. بالزاک دغه اوبستون چټک کړ او د «انسانی کومېډۍ» په لیکلو یې ټولنیز روماننسیزم د ریالیزم تر درشله ورساوه. ځینې خلک بالزاک د ریالیزم له مخکښانو گڼي. هغه په دې باور و، چې د یوه وگړي شخصي احساسات او د هغه د فردي ژوندپېښې هرڅومره که ډراماتيکې هم وي، د ټولني په درد نه خوري. ریالیزم ټولنیز ارزښتونه تر فردي ولولو غوره گڼل او په دې توگه «هنر د هنر لپاره» دوران چې د روماننسیزم په لمن کې زېږېدلی و، خپل ځای «هنر د ژوند لپاره!» ته پرېښود، چې د ریالیزم د نوي مکتب بنسټ یې پیاوړی کړ. په ۱۸۴۳ کې (شانفلوري) په خپلو لیکنو کې د ریالیزم مانیفیسټ اعلان کړ او ځان یې ریالیست وگاڼه. شانفلوري او دورانتي روسته په روماننسیزم او رومانتيکو مخکښانو کلک گوزارونه وکړل او هغوی یې سادگان وبلل، د دوی په نظر لیکوال باید ټولنیز ژوند، د خلکو دود دستور او حقایقو ته پام وکړي. په ادبي ځیلونو کې ریالیزم په داستاني ادبیاتو ډېر تمرکز کاوه. ځکه د ټولنیز ژوند واقعیتونه په داستانونو کې ښه ترا انځوربدلای شول. ریالیستيکو ادبیاتو د خپلې هممهالې ټولني جوړښت، ستونزې او اړتیاوې بیانولې او د ټولني د بېوزلو کارگرو دردونه او ژوند پېښې یې تمثیلولې.

اوس که د داسې لنډې پېژندنې (څرگنده ده، چې پر دغو مکتبونو باید ډېرې خبرې وشي) روسته، وغواړو د غني خان په اثارو کې د دغو مکتبونو ځانگړنې وڅېړو، خبره بدلېږي، ځکه مور د یوه ختیځ میشتي شاعر په اړه خبرې کوو، چې که څه هم په لویدیځ کې یې ژوند کړی، د انگریزي ژبې له ادبیاتو سره اشنا دی، لویدیځ هنري - ادبي مکتبونه پېژني، د لویو لویدیزو شاعرانو اثار یې لوستي، خو روح یې شرقي دی. عرفان ته یې تر لویدیزې فیلسوفی تمایل زیات دی او د خپلو کلاسیکانو متون یې هضم کړي دي.

ډېر خلک به مې گنهگار وگڼي که ووایم: په ختیزو ادبیاتو کې ریالیستیکه شاعري تقریباً نه شته. ان دیداکتیک یا تعلیمي نظمونه (نه شعرونه) هم ریالیستیک نه دي، ځکه ان تعلیمي نظمونه هم په ایډیالي راتلونکي کې پېښېږي.

په داسې حالت کې پایله اخلو، چې غني خان یوازې په خپلو ځینو هغو نظمونو کې څه ناڅه ریالیست دی، چې ټولنیزه کره کتنه په طنز کې بیانوي. تر دې هاخوا په ځینو شعرونو کې رومانټیسیت او نور بشپړ سېمبولیست شاعر دی.

روسته به د غني خان په شعر کې یو شمېر رومانټیکو رگونو ته اشاره وکړو، خو کله چې وایو هغه تر ډېره بریده سېمبولیست شاعر دی، نو ښایي په دې برخه کې تم شو.

خو لومړی راځئ، له سېمبول او سېمبولیسم سره اشنا شو.

لرغونیو انسانانو د هر شي، پدیدې او مفهوم لپاره قراردادي غریز سېمبولونه وټاکل د غبرونو یوې سېمبولیکې مجموعې د یو څه مفهوم رساوه او بیا چې د غبرونو دا مجموعې سره منظمې شوې ژبه یې رامنځ ته کړه، روسته یو څه پرمختللیو انسانانو د دغو غبرونو لپاره لیکنې (انځوریز) سېمبولونه (اشکال) وټاکل او چې سره یو ځای یې کړل نو لیک ترې جوړ شو، بیا ټولنیز شویو انسانانو هنري او مذهبي سېمبولونه او ښې رامنځ ته کړې چې د دوی د فرهنگ او تهذیب ښه شول، په دې توگه وینو چې سېمبولونه له ډېر پخوا څخه له انسانانو سره مل دي او انسانان د هغو له رامنځته کولو، پرې پوهېدلو او ورڅخه د گټې اخیستنې له منطق سره اشنا دي. آښه لا یا فه د خپلې لیکنې (په لیدنیو هنرونو کې سېمبولیزم) په پیل کې لیکي: د سېمبولیزم تاریخ ښيي، چې هر څه سېمبولیک ارزښت موندلای شي ... انسان د هغه تمایل له مخې چې سېمبول جوړونې ته یې لري، اشیا او شکلونه په سېمبولونو بدلوي (او هغوی ته زښت ډېر ارواپوهنیز ارزښت وربښي). هم په مذهب او هم په لیدنیو هنرونو کې کاروي په دې توگه سېمبول او سېمبول جوړونې یوازې په لیدني (بصري) هنرونو کې نه، بلکې روسته په شعر او ادبي اثارو کې هم خپل پامور ځای ومونده. د یوه انتزاعي قرارداد په توگه سېمبول تر وگړنیز (فردی) ارزښته ډېریو ټولیز (جمعي) ارزښت دی، نو د همدې لپاره له نورو ټولیزو پوهنو سره اړیکې لري. پخوانیو یونانیانو به د خټو یا گچو یوه لیکلې لوحه ټوټې ټوټې کړه او پخپلو منځونو کې به یې وویشله چې بیا روسته یو بل سره د همدغو ټوټو د بېرته سره یو ځای کولو له لار وپېژندلای شي او یا هم د خپل گډون د ښې په توگه به یې له ځانه سره ساتله یونانیانو همدغې لوحې ته سوم بولون (Sumbolon) ویل. او د سېمبول (Symbol) اوسمهالې نوم هم له همدغې یوناني ریښې څخه اخیستل شوی دی. په دې توگه وینو چې دغه اصطلاح لا له جوړښت او پیدایښت څخه ټولیز ارزښت لري، په یوه بل روایت کې داسې هم شته چې پخوانیو یونانیانو به خپلو مېلمنو ته د سوم بولون د لوحو ټوټې ور ویشلې او په دې توگه له هغو سره د مېلمه پالنې او مینې ښې شریکولې، له

ځانگړتيا څخه عموميت ته د ورتلو همدغه نښه د سېمبول په تاريخي پېژندنه کې مرسته کوي. خو د مهال په تېریدو سره د سېمبول له کلېمې څخه د مانا اخیستل پېچلي شول او بېلا بېلې پېژندنې يې رامنځته شوې. په ادبياتو کې د سېمبول ځانگړی اهميت هغه وخت ډېر د پام وړ شو چې په نولسمه ميلادي پېړۍ کې د سېمبوليزم ادبي مکتب رامنځته شو.

دغه مکتب د نولسمې پېړۍ د پای په لسيزو کې د درېيو سترو شاعرانو هر يو ه شارل بودلر Charles Baudelaire ۱۸۲۱-۱۸۶۷، آرټور رېمو Arthur Rimbaud ۱۸۵۴ - ۱۸۸۹ او استفان مالارمه Stephane Mallarme له خوا مطرح شو، دغو درېيوواړو شاعرانو د اروپا په معاصره شاعرۍ کې يو د پام وړ بدلون راوست. همدوی د (نوي

شعر) د پېلوونکو په توگه هم گڼل کېږي، که څه هم تر دوی وړاندې نامتو امريکايي شاعر ادگار الڼ پو Edgar Allan Poe ۱۸۰۹ - ۱۸۴۹ په شعر کې د نويو سېمبولونو کارونه لوړې څوکې (اوج) ته رسولې وه، تردې بريده چې د اروپايي سېمبوليزم پلار شارل بودلر د هغه (پو) له اثارو سره د بې کچې مينې له امله د هغه يو شمېر شعرونه او کيسې فرانسوي ته وژباړلې.

د سېمبوليزم مخکښان په پېل کې په ابهام تورن وو، ځينو ويل: هغوی هغه څه چې غواړي ويې وايي نه يې شي ويلی او هغه څه چې نه يې غواړي ويې وايي داسې يې وايي چې نور پرې نه پوهېږي. خو د دوی د اثارو په اړه قضاوتونه ژر بدل شول ډېر ژر هغوی مينه وال وموندل او ډېرو هڅه وکړه چې د هغوی شعرونه تفسير او تعبير کړي.

کټ مټ داسې يوڅه د غني خان د شعرونو په هکله هم ويل کېدل، خو روسته روسته د سېمبول له فرهنگي زمينې سره د خلکو د اشنا کېدو سره سم د هغه د شعرونو نوې ماناوې راڅرگندېدلې او مينه وال يې زياتېدل. مور به دا نه وايو، چې غني خان لومړنی پښتون سېمبوليست شاعر دی، خو بنايي دا وويلاي شو، چې په نوموالي ادبي پېر کې دی له هغو لومړنيو سېمبوليستانو څخه دی، چې «سېمبول» پېژني او شعوري يې کاروي.

دغني خان گڼ سېمبولونه سنت ماتوونکي او نوي دي. دغه شاعر د خپلو افکارو د تمثيل لپاره په ځينو داسې سېمبولونو اتکا کوي چې ترده وړاندې نه دې کارول شوي. راحی وگورو د غني په دې شعر کې ځينې نوي سېمبولونه کوم دي:

يو ښار يې روان کړی د نرو نرو کوڅو دی

يو خيال يې روان کړی د زرگي د تلوسو دی

يو سر يې روان کړی ټکی سوز او ټکی ساز

يو عشق د حقيقت جوړ د عشقونو د مجاز

يو کور يې روان کړی د خوبونو د رنگونو

د تورو تهترينو گړنگېدونکو سرنگونو

او خاندي ليونۍ سترگې يې ډکې د مستونه

وحدت يې روان کړی د لکها بت پرستو نه

او کله ليونتوب فلسفه گل او صنم وايي

او کله د مستۍ خبرې ډېرې په غم وايي

سرې پانې گل غوړ يې مخ د شبنم پرې پتوي

اوربل مست خوروي د سترگو غم پرې پتوي د دې شعر پټ فاعل (د ټولو خوځښتو تر شا ورک فاعل) پخپله سېمبول دی غني څه غواړي ووايي دا هر څه چاروان کړي؟ معشوق؟ څه ډول معشوق؟ او بيا ښار، خيال، سر، عشق، کور، ليونۍ، وحدت، گل، صنم، د گل سرې پانې، شبنم او ... نور سېمبولونه د غني خان د شاعرۍ ځانگړتيا همداسې ده، د ډېرو تعبيرونو او څو اړخيزو تفسيرونو شتون د سېمبولیک هنر يوه ځانگړتيا ده. شاعران ډېر ځله د اساطيرو له بيا را ژوندي کولو څخه د خپلو فکرونو د تمثيل لپاره کار اخلي، د اساطيرو دا ډول گومارل هغوی په سېمبولونو بدلوي، دلته اسطوري خپل تاريخي روايتونه ساتي خو د شاعر په سېمبولیکه کارونه کې نه يوازې دا چې په خپله په سېمبولونو بدلېږي، بلکې خپل تاريخي روايتونه هم له ځانه سره کاروي، غني خان له اسطورو سره دا ډول سېمبولیک چلند کوي:

څوک د عيسی په شان

مستي د دار اخلي

څوک د غرور کاله کې

د موسی لار اخلي

څوک د رقيب په محل

نوم د دلدار اخلي

څوک ټول جهان غورځوي

سترگې د يار اخلي

غماز لږ وپېژنه

اياز لږ وپېژنه

اې د کڼو وطنه

اې د ږندو وطنه

که څوک وغواړي د غني خان پر ټولو سپمولونو، سپمول جوړونو، او په شاعري کې د سپموليکو موقعیتونو پر ایجاد کار وکړي، زه بارو لرم چې يوه ځانگړې رساله پرې کښلی شي.

د بلاغت او بيان پوهان فکر کوي، چې سپمول هم د استعارې په شان پر تشبیه تکیه کوي، دلته هم مشابهه ذکر کيږي او اراده ورڅخه مشابه وي. خو توپیر یې دا دی، چې سپمول په صراحت پر یوې ځانگړې مشابه دلالت نه کوي، بلکې د سپمول دلالت په څو سره نږدې مشابه [گانو] دلالت کوي او د ماناگانو او سره اړوند او نږدې مفاهیم ښندي.

سپمولونه دوه ډوله دي:

۱- قراردادي / عمومي سپمولونه / Conventional / Public Symbols

۲- ځانگړي / شخصي سپمولونه / Private / Personal Symbols

قراردادي سپمولونه هغه دي، چې د زمانو په اوږدو کې د گڼو شاعرانو له خوا کارول شوي وي، خو د يوه شاعر هنري کمال دا وي، چې په نويو هنري موقعیتونو کې یې بیا استخدام کړای شي.

حال دا، چې ځانگړي يا شخصي سپمولونه هغه دي، چې د يوه شاعر له خوا د لومړي ځل لپاره وکارول شي او د ده د ماهرانه کارونې له برکته ورو ورو عام شي.

غني خان دواړه ډوله سپمولونه ښه ډېر کارولي دي:

تا پتنگ له مستي راوړه د نورو د زهرا

تا د سرو گلو باغ جوړ کړ په ځيگر کې د صحرا

«پتنگ» د مينې او په مينه کې د قرباني (خان سيزلو) يو قراردادي سېمبول دی، چې په ختيزه شاعري کې د يوه ډېر تکرارېدونکي سېمبول په توگه کارول کېږي. غني خان په دغه بيت کې پتنگ له دوو نوبتونو سره بيا تکرار کړی دی. لومړی، پتنگ ته مستي راوړل شوې ده، پر ډيوه د پتنگ د الوتلو «نخا» د عشق مستي تمثيل شوې ده، چې نوبت لري، بل د هغه معشوق ډيوه يا شمع نه ده، دلته د لوستونکي د تمې پر عکس وايي: د زهرا (ستوري) له رڼا گانو يې مستي اخيستې ده. يو تکراري/قراردادي/عمومي سېمبول په يوه بيخي نوي شاعرانه موقعيت کې، مخاطب له زهرا څخه رڼاوې راوړي او پتنگ ته يې مستي وربښلې ده.

همدا د پتنگ سېمبول بل ځای وگورئ:

زه پتنگ ستا په رڼا يم ميين ستا په تورو نه يم

که کافر که مسلمان يم يمه ستا د نورو نه يم

بلاغتپوهنه وايي: که د معشوق/معشوقې مخ له شمې سره د سپين والي يا رڼا و بنايست په اعتبار يا وجهه شبه تشبيه شي، نو رابطه يې د تشبيه ده.

که ډيوه يا شمع داسې ياده شي، چې مشبه (د يار مخ) په کې ذکر شوی نه وي، نو وايو چې شمع / ډيوه استعاره ده. غني خان عجيبه کار کړی دی، تر تشبيه او استعارې دواړو وړاندې تللی دی، وايي: «ستا رڼا» دا په زړه پورې سېمبوليک موقعيت دی، «زه پتنگ ستا په رڼا يم» ايا معشوق/معبود/مخاطب خپله رڼا لري؟ دلته د «پتنگ» ذکر قرينه ده او مور پوهوي چې درې پړاوه بلاغي اړيکي بايد وپېژنو، ۱- د مخاطب مخ، ۲- ښکلی او روڼ دی لکه ډيوه يا شمع، ۳- دغه شمع يا ډيوه رڼا لري او ۴- شاعر د دغې رڼا پتنگ دی. کيسه هلته لا نوره هنري شي، چې په دويم بيت کې مخاطب پېژنو چې معبود دی. غني خان اشراقي شاعر دی او باور لري، چې: «الله نور السموات والأرض» دلته نو زموږ تشبیهي فرضیه بېرته ځان راټولوي او رابطه يوازې سېمبوليکه ده. ځکه په دې منځ کې نه ډيوه شته او نه شمع. پخپله نور مطلق مخاطب دی. او د «پتنگ» قراردادي/عمومي سېمبول په يوه متفاوت شاعرانه موقعيت کې کارېدلی دی.

اوس به راشو د غني خان دويم ډول ځانگړي / شخصي سېمبولونو ته. زموږ شاعر گنشمېر نوي، نادر او ځانگړي سېمبولونه لري. ټول ژوي، چې ده په خپلو شعرونو کې د سېمبولونو په توگه استخدام کړي، نوي او په ځانگړې بڼه د غني خان سېمبولونه دي. «لنډی چرگ» همداسې يو سېمبول دی:

نن چرگ د انقلاب وهي نعرې «قوقو»
جوړ وخت شو د سبا
خو نه ځي د جومات نه انگازې د الله هو
ويده پروت دی ملا ...
... لنډيه چرگه زورکړه دا نعرې د قوقو
راويښ به شي ملا

دا ښکلی شعر سر ترپايه سېمبولیک شعر دی، ملا، طالب، چنی، بادرنګ، بيديا، ټيپر، حلوا، مصلا، رڼا، دجمعي شپه، تالی، وين، ويده... ټول سېمبولونه يا سېمبولیک حالتونه دي. ملا (د ټولني ايډيولوژيک پور) ويده او له انساني تکامل څخه روسته پاتې دی. شاعر لنډی چرگ رابولي، چې راويښ يې کړي. په ختيزه شاعري کې دود و، چې د سبا له چرگ څخه به شکايت کېده، چې ولې يې وخته اذان وکړ او د عاشق و معشوقې ليدنه يې لنډه کړه، دراني شاه شجاع وايي:

صبح دميد و روز شد، يار بدین بهانه رفت

مرغ سحر تو گم شوی، يار بدین بهانه رفت

روی سحر شوی سياه، يار بدین بهانه رفت

مگر غني خان چرگ ته مکلفيت سپاري، چې ويده راويښ کړي.

زموږ شاعر دوه ترکيبونه په زړه پورې ټاکلي دي: اضافي ترکيب «چرگ د انقلاب» او توصيفي ترکيب «لنډی چرگ» .

ولې «لنډی چرگ» ؟

دا توصيفي ترکيب تصادفي نه دی. شاعر کوم ځانگړی مخاطب لري. لنډی چرگ خامخا د کوم انقلابي پرسوناژ لپاره سېمبول ټاکل شوی دی، هغه څوک، چې شاعر غواړي ټولنيزه وينستيا رامنځ ته کړي او ټولنه له ارتجاعې خوب څخه راويښه کړي.

غني خان کارولي سبمولونه دومره گن، هراړخيز، په زړه پورې او ځانگړي دي، چې که څوک پرې کار وکړي، يوه بشپړه خپلواکه څېړنيزه رساله پرې کښل کېدلای شي.

مسعود: ښاغلی لېوال صاحب ستاسو پر اند، غني خان په خپلو شعرونو کې تر تشبیهاتو، استعارو، سبمولونو رادېخوا تمثيل ته په کومه سترگه گوري؟

لېوال: د تمثيل (Allegory) هنري ښکارنده په شعر کې د نويو بلاغتپوهانو له خوا مطرح شوې ده. په قرآن کې لولو:

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا ۝

سورة الجمعة، بينم آية

ترجمه: لکه هغوی چې تورات ورسره دی، خو پرې نه پوهیږي، مثال یې داسې دی، لکه پر خره چې کتابونه بارشوي وي.

بلاغتپوهان په قرآن کې گن تشبیهي تمثيلونه څېړي، چې یو یې دغه دی. په شعر کې هم تمثيلونه د مشبه او مشبه به ترمخ د دوه اړخيزې اړیکې یو ډول دی، چې د فعالو شعري کرېکټرونو له خوا تمثيلیږي. تمثيل په حقیقت کې د یوه حکایت یا روایت بشپړه شاعرانه ارایه ده، چې په هغه کې کرېکټرونه (سبمولونه) د فکر، څیز یا حالت څرگندوی وي. په شعر کې د داسې حکایتونو یا روایتونو ظاهري مانا نه، بلکې ثانوي مانا، چې د سبمولیکو اړیکو ترشا پرته ده، موخه وي.

لویديزوال تمثيل ته Extended metaphor یا پراخه شوې/ پرانیستې استعاره وايي.

د خان دغه بشپړ تمثيلي شعر وگورئ:

چرگ

خوراک کوې د سپي او مسئلې د ملایانو

بانگونه د بلال او لنگوتی د چنگریانو

پرتوگ دې یاره نشته او شمله نېغه د خان

شل ښځې د ساتلي خو سحر وایې اذان

په جنگ کې بهادر او مستانه لکه چنگېز
 په مینه کې بې شرمه بې پروا لکه انگرېز
 اوربوز دې د قاضي دی طبیعت دې د هتلمر
 اواز دې د پخنیو دی او انداز د منستیر
 انجام دې تبخی دی ای مجنونه د ډبران
 یوه ورځ به روستی بانگ وکړې، ډوډی به وکړې خان

د غني خان دا شعر یو بشپړ تمثیلي شعر دی، چې گڼ سېمبولیک پیغامونه لري. هر کرکتر د یوه فکر، حالت، څیز یا شخص سېمبول دی. پخپله چرگ د سیاسي، انتقادي، ټولنیز او دیني ریاکاری لپاره په بېلابېلو نقشونو کې لوبیږي. د غني خان په شاعری کې دا ډول تمثیلونه بیخي زیات وینو. په تمثیل کې د ژویو او انسانانو کرېکټرونه وینو. دا د کلاسیکو ادبیاتو یوه ځانگړنه ده. د بلخي مولانا مثنوی د دواړه ډوله تمثیلونو یوه بشپړه ممتازه مجموعه ده. تر هغه پخوانۍ هیندوستاني کرتکا / کرینکا و دمنکا یا پنچاتنترا / پنجه تتره د فیلسوف بېدپا کتاب دی، چې زموږ په فرهنگي حوزه کې د «کلیله و دمنه» په نوم پېژندل کیږي. د ساسانیانو پرمهال برزویه پهلوي ته راوژباړه او روسته یې پارسي او پښتو ژباړې هم وشوې. دا ټول کتاب د ژویو په وسیله تمثیلېږي، ټول کرېکټرونه یې ژوي دي، خو هر یو یې په انساني ټولنه کې د یوه پرسوناژ لپاره سېمبول گڼلای شو.

لویدیزوال هغو کیسو ته، چې کرېکټرونه یې ژوي وي، فابل Fable وايي. خو هغو تمثیلونو ته، چې کرېکټرونه یې ژوي نه انسانان وي بیا پارابل Parable وايي.

د غني خان په شاعري کې فابل او پارابل دواړه تمثیلونه ښه پرېمانه دي. غني خان د معاصرې تمثیلي شاعری له سرلارو څخه دی.

مسعود: غني خان وايي:

ای زما وطنه د لالونو خزاني زما

ستا هره دره کې دي د تورو نښانې زما

سترگې مې لوگي شه ستا د خاورو د کورونو نه

عقل مې ايرې شه ستا د پاره د فکرونو نه

څار شمه، قربان شم ستا د غرونو د سيندونو نه

ستا هره دره کې دي د تورو نښانې زما

اې زما وطنه د لعلونو خزانې زما

د وطن په اړه د غني خان فکر و عاطفي تړون په دغه ترانه کې څپې وهي، ستاسو له نظره د غني خان لپاره وطن څه مانا؟

او همداسې تاسو د غني خان انقلابي، حماسي او رزمي شعرونه او ترانې د خپل وخت د نسلونو او د راتلونکو نسلونو په راپارولو، وپېښولو، روزلو او روښانولو کې څه ډول ارزوئ؟

لېوال: زه نه پوهېږم، چې د دغې مشهورې ترانې موټيفونه به تصادفي داسې راغلي وي، که غني خان به شعوري همداسې راوستي وي، چې زموږ د معاصر ژوند اړتياو ته گوته نيسي. د خان په دې ترانه کې تر حماسي هغه عقلاني رنگ زيات پاموړ دی. په دې شعر کې يو ځای لولو: «ستا هره دره کې دي د تورو نښانې زما». دا مېسره ډېره تاريخي ده. شاعر غواړي ووايي، چې نیکونو او پلرونو مو تورې وهلي او دا وطن يې موږ ته راپريښی دی. تر دې ورهاخوا د شاعر ټينگار پر دې دی، چې وطن يوه لويه خزانه ده او په فکرونو ښايي وساتل شي. په دغې ترانې کې د غني مهم پيغام دا دی:

ته چې خوار و زار يې زه به خوب و راحت څه کړمه

ستا سر چې وي ټيټ، نو زه به شان و شوکت څه کړمه

د غني خان او هر بل شاعر و ليکوال په اړه د کره کتنې يو اصل بايد دا وي، چې د هغه د فکر نوبت د هغه له زمانې سره سم وارزوو. غني خان په کومه ادبي زمانه کې ژوند کوي؟ په داسې يوه زمانه کې چې د وطنپالنې Patriotism موټيف، د هغه په نومېوالي مانا، لا ډېر نوی دی. هغه زمانه، چې له ديواني شاعرۍ څخه د خط و څال ستاينه په ميراث راپاتې وه

او د نوې زمانې له عرفاني اړخ وړ هاخوا لا د نورو موټیفونو بیان لومړنی تجربې وې. دغې زمانې ته په کتو خان په دې ترانه کې عجیبو افکارو ته پام راږوي. غني خان وايي: که وطن او ملت خوار و زار وي، د یوه وگړي (زه = ټولنیز مور) نېکمرغي رینتینې نه ده. «زه» هغه وخت هوسا ژوند لرلای شم، چې «مور» یا ټولنه هوسا شي. «یا به دې زه سیال کړمه وطنه د جهان!» په دې پیغام کې شاعر د هغې زمانې اړتیا - بنایي په لومړي ځل - راپورته کړې ده. وطن باید د نړۍ سیال شي! هغه څه چې تر نن پورې مور پرې جدي فکر کړی نه دی.

زه به درې ورې شم، خو تا به کړم ودان

نر یمه پښتون یم تا ته یادې افسانې زما

ای زما وطنه د لالونو خزاني زما ...

په دې درېو کرښو کې د وطنپالنې له یوه نوي فکر سره [دهغې زمانې په تناسب بیخي نوی] مخامخ یو. د درېواړه کرښو منځتکی (ودان افغانستان = ودان وطن) دی. د پښتنو په ټولیز ذهنیت کې د «نر» مفهوم خورا منفي پیغام له ځانه سره لري. «نر» توب او «غیرت» دواړه مفاهیم مور له «قتال» او وژنو سره تړلي دي. منم، چې دا مفاهیم به ځینې مثبت اړخونه هم ولري، لکه مېلمه پالنه، رینتینولي، ژمنتیا او په سخته کې په کار راتلل. ولې «نر»؟ ولې «ښځه» نه؟ راځئ نه له فیمینیسټي اړخه، بلکې له انساني اړخه یې وسنجوو، چې ولې مور په خپلو ورځنیو خبرو اترو کې «نارینتوب، مېړانه، نارینه، سړیتوب، نرغوندې...» چې له اړه بیولوژیکي توپیر دی، له «انسانیت» لور گڼو؟ زه دا منم، چې دا ټول استعاري مفاهیم مور د هغو تر شا پرتو یو شمېر انساني صفتونو ته هم کاروو، خو ماشومان او د نورو ټولنو خلک په دې نه پوهیږي. مور د تربورگلوۍ ټولنه یو او نارینتوب د خپل تربور په وړاندې حماسي مېړانه گڼو. دا ذهنیت زموږ له تربورگلوۍ ټولنیز ژوند څخه رازېږېدلی دی او بار یې منفي دی، هسې که خواري کوو او په لوی لاس یې په استعاري - کنایي کارونې پټوو، هغه نو بېله خبره ده. او که نه مور اړ یو، چې له نارینتوب څخه واورو او «انسان+توب» ته ورسېږو. غني خان هم د همدغه استعاري - کنایي دود (سنت) ښکار شوی دی، ویارې چې: «نریمه پښتون یم...» مگر لږ تړلېره د هغه د ویارې معیار یو څه انساني دی. دود خو دا دی، چې د نرتوب او پښتونولۍ په معیار د تربور او دوښمن د سر پرېکولو، وژلو، وینې بهولو او سترگو رايستلو یادونه شوې وای، خو غني خان دغه ویارې په یو بل څه پورې تړلی دی: «زه به درې ورې شم خو تا به کړم ودان!» دا مېړانه تر وژنو او خونړیتوبه یو څه انساني ده. کاشکې لږ تړلېره مور ټولو خپله مېړانه په همدې محک تللې وای.

مسعود: ویل کېږي چې غني خان سنت ماتوونکی شاعر او لیکوال وه. ده د خپل چاپېریال د ستونزو، ناخوالو او ناورو دودونو پر ضد چې په ټولنه کې وو، په پوره زړورتیا سپیڅلې مبارزه کړېده. له خوشاله خان خټک روسته د غني خان په شعرونو کې حماسه په یوه نوې بڼه ځان څرگندوي، او هغه د «هرڅه سپین ویلو اتلواله» ده. ده په ډېر بی باکه ډول د خپل زړه خبرې او فکر د خپل ولس په ژبه څرگند کړی وو. تاسو په دې تړاو څه لید لرئ.

لېوال: د خوشال خان او غني خان دوه ځانگړنې سره ورته دي، لومړی؛ دواړه خانان دي او په ختیځه - په تېره پښتني - ټولنه کې «خان» له چا ځنې نه ویرېږي، «په ښکاره نارې وهي، چې خوله یې راکړه!». دا نه وېرېدل هم سیاسي دي هم دیني. نه سرکار ورته څه ویلای شي او نه دینچاري. خوشال خان د تورې سړی هم و او غني خان له خپل ټول عاطفي و شاعرانه شخصیت سره سره، د خپلې سیاسي مفکورې لپاره د عدم تشدد سیاست کامیاب نه بولي. دی انگریز او بیا روسته پاکستاني ښکېلاک و استبداد د ولس په عملي پاڅون او تر پایه درېدا کې ویني:

خښتگ د پښتون شلیږي باچا خان ورته گیندې وهي

گاندي لیونی شوی دی سندا ته سریندې وهي

د دواړو خانانو ترمنځ دویم ورته والی دا دی، چې د دود ټولنیزو تابو گانو او قراردادي بندیزونو پروا نه ساتي او شعر ته هغه خبرې ورننه باسي، چې نورو شاعرانو ته یې څرگندول د دود دستور خلاف ښکاري. د ښځو او جنسي غریزې په اړه د خوشال خان او د زاهد و ملا په اړه د غني سپینې سپینې ریښتیاوې تر دوی وړاندې مخینه او تر دوی روسته بیا ځلې تکرار نه لري.

له دې ورته والیو سره سره غني خان تر خوشال خان خټک ډېر زړور او (رند) شاعر دی. خوشال له مذهبي پور سره یوڅه احتیاط کوي، خو غني خان مخامخ د تذویر، ریا، تکفیر او په دین د سیاست و تجارت عاملانو شیخانو او دینپلوریو په سترگو کې گوتې ورننه باسي. له دې اړخه غني خان له پیله تر نن پورې په پښتو ادبیاتو او پښتنو کې لومړنی او روستنی استثنا ده. د سنت ماتوونې په برخه کې ښایي ووايو، چې غني خان له دوو اړخونو دود ماتوونکی شاعر دی:

۱- شکلي - قالبی دود ماتوونه

۲- منځپانگیزه (محتوایی) دود ماتوونه

په پښتونخوا کې تر سید رسول رسا او غني خان پورې غزلېوله شاعري او په ټولیزه توگه کلاسیک فورمونه دود وو. رسا او غني یو تر بله وړاندې روسته قالبونه مات کړل. دوی دواړه په انگریزي ژبه پوهېدل او انګلیسي شاعري یې لوستې وه.

غني خان په پښتونخوا کې د ازادې شاعرۍ (چې دوی يې په ناسمه بڼه نظم بولي) له راپيلوونکيو څخه و .

غرمه د اوړي

لکه شپه د ژمي

يو خاموشي

او قلاري خور دی

د کور کورکو گو گو

او چوپ چاپ عالم هو

وخت خپه نيولی

په رکاب سور دی

دونيا د خپل زړگي ته غور نيولی

د مرگ او ژوند حساب کتاب اوړي

فضا کې گډ يو مسکي توب شان دی

لکه په خوب کې څوک رباب اوړي

او زه يوازې

په خيالونو کې ډوب

د خپل ارمان

تلاش کې گرځمه

يو ورک

مجبوره

مساپر

یم روان

په مزکه پروت

په اسمان گرځمه ...

[ترپایه]

موږ کله، چې وایو غني خان شکلي قالبونه مات کړي، موخه مو یوازې قراردادي قالبونه او ازادې یا سپینې شاعری ته مخه کول نه دي، بلکې له شکلي پلوه د قراردادي وزنونو، بحرونو ترڅنگ د بې قالبه شاعری کول دي. غني منځپانگې ته اهمیت ورکوي، د شکل پروا ډېره نه ساتي، غواړي خپل فکر بشپړ ولېږدوي. د ده په هغو شعرونو کې، چې ظاهراً په کلاسیکو قالبونو کې لیکل شوي، هم د هغو قالبونو بشپړ مراعات شوی نه دی:

پېښ په لیوني باندې شو پېښ لیوني یو	وې روره په یورپ کې سپری کئ د سرولو
بانگ کې د سبا مې پروون نوی تپه واورېده	تلی وم خالصې ته راته یې اووې «تهکی ناو»
پرېرېده باچاخانه دا د جېل قصې د خوشی دي	دال مې نه هضمیږي نه عادت یم په پولوا

د دغه شعر هندسي جوړښت داسې انځورېږي:

XA _____	XY _____
XC _____	AB _____
XC _____	DE _____

د غني خان د خوښې وړ قالب ترکیب بندونه دي، چې پکې له څو همقافیې بیتونو روسته پیلیز بند بیا تکرارېږي، یا یې قافیې بیا تکرارېږي. که څه هم دوه دوه بیتونه روسته د پیلیزې قافیې تکرار یې په ډېرو شعرونو کې لیدل کېږي، خو د پیلیزې قافیې تکرار تر متفاوتو بندونو روسته [کله درې، کله څلور یا ان پینځه] بیتونه روسته هم لیدل کېږي.

په زړه پورې خو دا ده، چې غني خان تركيب بندونو يا ترجيع بندونو ته ورته ځينې قالبونه پخپله جوړ کړي، يا راپيل کړي دي، چې زما له کتنې سره سم يوازې د غني خان منحصر په فرد قالبونو يې گڼلای شو. د هغه د کابل چاپ کلياتو په ۲۴۹ مخ کې يو همداسې شعر لوستلای شئ، دا شعر «شان او شرنګ» نومبيري او د فلسفي و شاعر تر منځ خبرې اترې دي:

دا سوز او ساز، دا شان او شرنګ

يو سوری د وخت او خيال او رنگ

دا اوبن کاروان، دا سحر ماښام

دا گوتې او شونډې او می او جام

اميد او خندا، او ژړا او خيام

دا گل، دا ساز، داشان او شرنګ

يو سوری د وخت، دخيال او رنگ

دا زور، دا زر، د تورو پرق

دعا او جزا او د حورو پرق

دا پرق د سرو شونډو مغرورو پرق

دا چال او جمال دا خيال او رنگ

اړنگ دوړنگ سپاري ټنگ

دا ښکلي کاته، په نیاز کاته

دا ورو نازک، په انداز کاته

دا لږو کې تا، د سپوږمۍ دمخ

نرگس کې نیازین د ایاز کاته

دامینه رنگینه، دا شان او شرنګ

یوسوری د وخت، د خیال او رنگ

ترپایه

داسې نور گڼ قالبونه هم شته، چې تر غني مخکې چا نه دي تجربه کړي او که تر ده روسته تکرار شوي وي، خامخا به یې له غني خانه اخیستي وي.

د غني خان بله بېدودي د تلفظونو ده. ښایست (خیشت)، ورو (رو)، ژوندون (جمدون)، سپرل (سپرډل)، بیږي (بهیږي)، کوهنېدل، لمغرو، بیلات (بایلل) او داسې لسگونه نور گډوډیز تلفظونه، چې یوڅه خو یې د غني خان د سبک په توکیو بدل شوي او ځینې یې خرگنده ده، چې تر هغه وخته د معیار په ژبه کې لا دود شوي نه وو او ښایي زموږ شاعر به په لومړي ځل په لیکنۍ ژبه کې کارولي وي.

تر دې ورهاخوا راځو منځپانگیزې دودماتوونې ته.

غني خان بې پروا گڼی که زړور، رند یې بولی که بغاوتگر، خو له گڼو «څیزونو» سره ریښتیني چلند کوي. د غني خان په شاعرۍ کې جام، ساقی، شراب، بزم و معشوق هرڅه ریښتیني وجود لري او د زاهد پېشه شاعرانو په شان مجازي او استعاري نه دي. که څه هم چې غني خان عارف شاعر دی، د هغه پر عرفاني باورونو او افکارو به بېلې خبرې وشي، خو د «خوند»، «رنگ» او «شرنگ» په اړه د هغه گڼې شاعرانه تجربې د هغه فردي - عملي تجربې دي.

د خان د شاعري کلونه له ۱۳۰۸ لمريز څخه راپیلېږي، تاسو فکر وکړئ، چې د ده د شاعرۍ د اوج او پخوالي کلونه ۱۳۳۰-۱۳۲۰-۱۳۴۰ لسيزې دي.

د غني خان د خپلې دعوې پربنسټ د هغه شاعري الهامي - شهودي سرچينه لري. ده ته، چې شعر راشي يا پرې ووريږي، هله نو قلم راواخلي او هغسې يې وليکي، لکه راغلی چې دی او نيايي له همدې امله يې د شکلي جوړښت، وزن او قالب پروا ډېره نه ساتي. بلخي مولانا جلال الدين هم داسې و، په يو غزل کې هغه هم له شکلياتو او وزن څخه بې پروايي څرگنده کړې ده:

رستم از اين بيت و غزل ای شه و سلطان ازل

مفتعلن مفتعلن مفتعلن کشت مرا

قافيه و مغلطه را گو همه سيلاب ببر

پوست بود پوست بود درخور مغز شعرا

مرد سخن را چه خبر از خمشی همچو شکر

خشک چه داند چه بود ترللا ترللا

غني خان د خپلې شاعري الهامي چينې ته داسې اشاره کوي:

د سگرتو بېخ مې وښکه سر مې خوږ که په گړولو

ډېر سرونه مې رايا د کړه يو هم نه دی د يادولو

نه ټپه شوه نه چاربيته نه غزل نه نيمکې شوه

نه قصه شوه نه بدله نه ساقې شوه نه کوکې شوه

شاعري هم يارانه ده نه په زور نه په زاری شي

نه په چل نه په هنر شي نه په مال نه په خواری شي

شاعري لکه باران دی کله تندر گړ زهر شي

ناگهانه داسې شوق شي چې صحرا هم سمندر شي

ترپايه...

مخکې مو وويل، چې هر هنري - ادبي اثر بايد د خپلې زمانې له تجربې چاپېريال سره وارزول شي. په هغو کلونو کې د ژوند چاپېريال او ورځنۍ پېښې شاعرانه کول، يوازې نوښت نه، چې لا ادبي بدعت گڼل کېده. د غني يوه ځانگړنه همدغه بغاوتگرانه بدعتونه دي. دی په زندان کې له مچ سره خبرې کوي، له يوه سپي سره ديالوگ، يوه چونگېبه (چينځه) خپله شاعرانه پرسوناژ ټاکل، خپلې مېرمن ته عاشقانه خطاب، خپل پلار ته سياسي کره کتنه، د جناح او گاندي جي نقد، له ملا سره گپ شپ او په سلگونو داسې پرهنه مهال ناشاعرانه موتيفونه شاعرانه کول دا ټول د غني خان منځپانگيزه دودماتوونه گڼلای شو:

کارغه

تور دې زړه تور دې آواز دی	تور دې مخ دی غلچکيه
ستا انجام او ستا آغاز دی	سپي يې خېټه ډکول بس
که دیکچي د کچالانو	چاپوری که د ماستو وي
وظیفه د ملیانو	که پولاو د خان لاله وي
ټول جايداد دی ستا د پلار	ستا په هرڅه کې حصه ده
نه آرام کړې نه قرار....	يا ټونگې وهې يا ټغیرې

ترپايه

په بېلابېلو ځېلونوکې د ادبي - متني تجربې له نظره د پښتو په شان په يوه ځوانه ژبه کې شاوخوا اويا اتيا کاله پخوا داسې پرولوگ کښنه، سېمبول ټاکنه، تمثيل او انځوريزه شاعري يوازې د غني خان ځانگړنه ده. غني په دې پسې نه دی گرځېدلی، چې څوک يې د شاعرۍ په ژبه، خيال، ظرافت او ښکلا څه ډول قضاوت کوي؟ داسې شاعران په ټولو ژبو کې تر مړينې روسته کشفيرې، لسيزې روسته پېژندل کيږي او بيا بيا لوستل کيږي.

مسعود: غني خان وايي:

اې شهیده، اې عاشقه، اې بچیه د منصور

په خندا جانان له لارې، ډوب درياب کې شوې د نور

منصور د غني خان د سپيڅلي بغاوت اتل دی، غني خان د ازادۍ د لارې شهيد ته د منصور د بچي خطاب کوي. تاسو د غني خان فکر او تخيل په دې شعر کې څه ډول څيرئ؟

لېوال: په اسلامي عرفان کې منصور د ريښتيا ويلو اسطوره دی. خورا گواښمنه ريښتيا «زه حق يم!» د وجودي وحدت پرپلونو روانو مبصرانو د منصور خبرې استعاري گڼلي او توجه کړې يې دي، خو راحي لومړی منصور وپېژنو:

حسين بن منصور مشهور عارف و، چې انالالحق يې وويل او د ځواکمن عباسي وزير حامد بن عباس په حکم په ۳۰۹ هجري کې په بغداد کې په دار وڅېړول شو.

خبر پرې ملایان شو، وې منصور ځان ته الله وايي

دا کفر دا غرور چې يې هر چاته برملا وايي

وې کافر دې شي، سنگسار دې چې پليت نه شي جهان

بادشاه د ليونيو زولنو کې دی روان

د منصور حلاج په اړه گڼ روايتونه راغلي، وايي: پر دار يې څېړولی و، خو: «حق حق انالالحق» يې نارې وهلې. بيا وايي: لاس و پښې يې ورپرې کړې، ويې سيزه او ايرې يې دجله کې واچولې، خو ده لاهم د «انالالحق» نارې وهلې.

منصور چېرته ليدلی د مخ نور وه د جانان

دا مست چې پرې منصور شو دا سرور وه د جانان

وې د حسن ارمني نه يم زه د حسن سمندر يم

زه مست ليونی نه يم زه مستي د بحر و بر يم

شيخ عطار په خپله تذکرة الاولياء ليکي: حلاج پښه وهونکي ته وايي او هغه ته ځکه حلاج وايي، چې يوځل يې د پښې يوه انبار ته اشاره وکړه، په يوه شېبه کې دانې له پښو څخه راووتلې او خلک حيران شول. عطار له حلاج څخه دا روايت هم راخيستی، چې ويل يې: «رکعتان في العشق لا يصح وضوءهما الا بالدم» په عشق کې دوه رکعتونه دي او بس، خو اودس يې ښايي په وينو وشي...

عطار هم هغه د عشق استازی یادوي او ليکي: « آن فی الله فی سبیل الله آن شیر بیشهء تحقیق آن شجاع صفدر صدیق آن غرقهء دریای مواج حسین منصور حلاج رحمة الله علیه کار او کاری عجب بود و واقعات غرایب که خاص او را بود که هم در غایت سوز و اشتیاق بود و در شدت لهب و فراق مست و بی قرار و شوریده روزگار بود و عاشق صادق و پاک باز و جد و جهدی عظیم داشت و ریاضتی و کرامتی عجب و عالی همت و رفیع قدر بود او را تصانیف بسیار است.»

حقیقت دا دی چې د مسلمانو پوهانو اختلاف او د نظرونو راټولول یوازې د حلاج پر شخصیت نه راگرځي، بلکې د هغه د نظریاتو او افکارو په ځانگړې توگه د حل (حلول) او د وجود د وحدت شاوخوا راگرځي.

منصور خو پخوا ډوب شو دا تش نور دی د جانان

دا نه دی منصور نه دی دا سرور دی د جانان

یا:

منصور وې خلقو واورئ چې زه نور او زه رڼا یم

زه گل یم زه بلبلی یم، زه وصال زه محبوبا یم

په شرقي شاعري کې د منصور او دار ته د ختلو تلمیح یوه له ډېرو تکرارېدونکيو تلمیحاتو څخه ده، چې ښايي هر ادب لوستي ته څرگنده وي.

شیرازي حافظ څومره ښکلی یاد کړی:

گفت آن یار کزو گشت سر دار بلند

جرمش این بود که اسرار هویدا می کرد

او بلخي مولانا وايي:

منصور بُد آن خواجه که در راه خدا

از پنبه تن جامه جان کرد جدا

منصور کجا گفتم اناالحق می گفت

منصور کجا بود خدا بود خدا

رحمان بابا ویل:

هر وگری چی منصور غوندې په دار شي

دار یې پس له مرگه نخل میوه دار شي

یا

که مې سر لکه منصور غوندې په دار شي

دغه دار دی و رحمان و ته معراج

خوشال بابا فرمایلی:

منصور چی مست وو له هغه جامه

جرعه یې راغله زما تر کامه

منصور په دار شه زه به لا نور شه شم

که رازمې ورسې تر خاص و عامه

شمس الدین کاکړ ویل:

که دې راز د اناالحق په زړه کې پت کړ

شوکه به تا شکوي و دار ته د منصور

د غني خان په شاعری کې منصور حلاج له درېیو اړخونو ډېر تلمیحي حضور لري:

۱- غني خان وحدة الوجودي او وحدة الشهودي دواړو عرفاني مکتبونو ته نظر لري، چې روسته به ورته اشارې وشي.

۲- منصور د غني لپاره د مینې یو ژوندی سېمبول دی، مست دی او دومره مست، چې په ځان نه پوهیږي. غني، ډېر ځله منصور د ځان لپاره سېمبول ټاکلی. ښه به وي ووايم، چې د غني په شعر کې گڼ ځله منصور پخپله د شاعر پرسوناژ دی.

۳- د غني ځان له نظره منصور د «تکفير» په وړاندې د ودرېدلو، قیام او پاڅون اتل هم دی. شاعر د تذویر د لښکر په وړاندې له منصور سره څنگ ترڅنگ جنگیږي او باور لري، چې دی او منصور په حقه دي.

غني کله کله هغې پایلې ته رسیږي، چې شیرازي حافظ ورسېدلی و: «جرمش آن بود که اسرار هویدا می گفت»

منصور یو لېونی و د معشوق اداب یې هېر کړه

منصور یو لېونی و د مستی شراب یې ډېر کړه

وې مستي دا زما نه ده د جانان د سترگو نور دی

زما د خولې خبرې هم تورات او هم زبور دی

دا رنگ زما د سترگو نه دی رنگ دی د جانان

دا شرنګ زما سینه کې د پښو شرنګ دی د جانان

منصور چرته لیدلی د مخ نور و د جانان

دا مست چې پرې منصور شو دا سرور و د جانان

عالمه راشی واورئ چې زه نور او زه رڼا یم

زه گل یم، زه بلبل یم، زه وصال، زه محبوبا یم

منصور خو پخوا ډوب شو دا تش نور دی د جانان

دا نه دی منصور نه دی دا سرور دی د جانان

نه و لیونی منصور خپله چې په دار وخت

څه خو یې لیدلي و، ځکه په تلوار وخت

غني دېرځله خپلې خبرې د منصور له خولې کوي:

خدای مکه کې نشته د منصور د خولې مې واورېده

لاړ شه لیونیه، شه د ځان په تماشه

زموږ شاعر له منصور سره داسې اړیکه لري، لکه جرمن شاعر و فیلسوف فرېدریش نیچه چې له زرتشت سره لرله، نیچه په «داسې وغږېد زرتشت» کې خپلې خبرې د زرتشت له خولې کوي.

خوب وینم چې پورته لکه چغه د منصور شومه

یا یوموتی خاوره وم یا لوی دریاب د نور شومه

خو بانگ د سحر وشو زه راوینم شوم کر و کور شومه

خوب یوپه خوبونه را ژوندی شوه زمانه

وې پرېوځه لېونیه تیروه دې زمانه

له وحدة الوجودي او وحدة الشهودي عرفاني - کلامي بحثونو سره د غني خان پر اړیکو به روسته خبرې وکړو، هله به یې له منصور سره د روحاني اړیکو د باریکیو په رمز و راز پوهېدنه هم اسانه شي.

مسعود: غني خان مینې ته څنگه گوري؟ مینه د هغه له نظره څه ده؟ او په شعرونو کې یې څنگه انځور شوې ده؟

زه چې گورم، د غني خان په خیال او افکارو کې د یو روښانه او ځلیدونکي لمر په توگه مینه خپل ځای، پورې او مقام لري . لکه چې وايي:

سترگو د جانان کې زما ښکلي جهانونه دي

وادیکله دنیا زه وږی ستا د دنیا نه یم

گوره د فقير کچکول کې تاج د سکندر پروت دی

زه يم د سخيانو د شومانو گدا نه يم

زه يې په غرور درته د مينې په نوم غواړمه

زه ملنگ بې نيازه ستا د ويراويا نه يم

يو د سپورمې څاڅکی درنه تيك له د جانان غواړم

زه يم د خوبونو د لعلونو گدا نه يم

هغه مستي غواړم چې يې مرگ نشي وژلی

زه دې د غمونو د بيگا او سبا نه يم

تسه دنياگی که دې بڼې نو اې اميره

ستا شوه ستا دنيا زه وړی ستا د دنيا نه يم

لېوال: مينه د بشریت په تاريخ کې يو داسې حس او غريزه ده، چې د بشریت نيمايي خپلمنځي خبرې اترې (تکلم) پرهمدې حس راڅرخي. که ټوله مادي هستي نه وي، نو د ژوند هستي خامخا له مينې سرچينه اخلي. په اسماني اديانو کې هم په خورا سېمبوليکه بڼه دې پايلې ته رسېږو، چې ادم د حوا او حوا د ادم د مينې لپاره (هست) شول او بيا نوره بشري هستي ترې راوږېږده.

ستوري ته اسمان يوه ورځ ووې هلال

خدای ادم له مينه ورکړه مور له تش جمال

زه به په خدا ورکړم دا خپل بنايست د کمال

ما له که يو څاڅکی مينه راکړي څوک په سوال

نږدې ده ووايم، چې هغه ممنوعه ميوه (خواړه) چې څوک يې غنم، څوک يې مينه او څوک يې بل څه بولي، په حقيقت کې د ادم او حوا تر منځ مينه ده، چې دا نور توکي يې سېمبولونه دي.

لنگه تياره شوه، رڼا يې راوړه

ادم چې مست شو هوا يې راوړه

او:

د ادم د نوم بس يو دا سبب

د بهار سبب د رڼا سبب

د هوا د ژوند او ارمان قيصه

د سرود رقص او د ژړا سبب

عشق يا مينه د بشریت له ټولې هڅو سره سره ناپېژانده ده، تعريف يې ستونزمن او دځينو له نظره ناشونی دی. ارواپوهان يې يودول، طب و بيولوژي يې بل ډول، عارفان يې بيخي په بېله مانا او فيلوسوفان يې په متفاوته بڼه تعريفوي. ښايي د يوه عادي زلي شپون تعريف تر ټولو دقيق تعريف وي، چې پخپله ميين وي او مينه يې تجربه کړې وي. خو بيا هم راځي وگورو، چې د مينې لپاره کوم پېژندونه موندلای شو:

مينه يو شديد احساس دی، چې يو «هست شوی» موجود د بل هست شوي موجود خواته ورکاري. مينه له ځان مينتيا (ناريسيسيزم) څخه راپيليري، ځکه انسان محبوب يوازې ځان ته غواړي. پر محبوب د راخپلولو افراطي ورکارنه د عشق ريښې په (زه) کې خښې ويښي.

زه يم زه يم رنگ سرور اور او شرنگار زه يم

د جانان سترگو کې مراوې خمار زه يم

دا خو زه د ځيگر سوز په هوا سور کړم

روح، مطلب، مانا، اواز د ستار زه يم

چې زه نه يم بې مانا جنت اسمان دی

د جهان د سوز او مينې مختار زه يم

فرانسوي فيلوسوف رنه دکارت فکر کوي، چې مينه يو نفساني شور او عاطفه ده، چې حيواني روح له خپل مطلوب سره د يوځای کېدو خواته وربولي. دکارت لږ وړاندې فکر کوي، چې د مينې دواړه خواوې د يوه کُل توکي دي او دا توکي غواړي سره يوځای شي او نيمگړی شوی کُل بشپړ کړي.

په يوناني ژبه کې د مينې لپاره درې مفاهيم کارېدلي: اېروس، (Eros)، فيليا (Philia) او اگاپې (Agape). اېروس د مينې غريزي (نوريز=جنسي) اړخ مانا کوي. فيليا يې ټولنيز اړخ او اگاپې يې اخلاقي - ديني اړخ راپېژني.

اپلاتون مينه له ښکلا سره تړلې گڼله. ده فکر کاوه، چې د ښکلا ورکارنه (جاذبه) مينه ده. هغه مفهوم، چې روسته بيا په عرفان کې هم ډېر تکرار شوی دی، يعنې له مجازي مينې څخه حقيقي مينې ته سيرو سفر هم د اپلاتون په افکارو کې ريښه لري. اپلاتون ويل: حس کېدونې ښکلا د معقولې او حقيقي مينې کابې يا مخليک دی.

مينه حقيقت حسن سايه د حقيقت ده

حسن له زوال شته، مينه نه لري زوال

يا:

وه تپوس د حسن مکوه

سمندر شي څوک تللی

څوک سپورمی شـي را نیولی

څوک زهرا شي ښکلولی

حسن پلار د مينې او مور د عشق

پکې پټ ټول سپين او تور د عشق

د ده د خيال، نظر همه زور د عشق

په سرو شونډو بلوي ښکلی اور د عشق

دا بابا د سر او سرور دی

دا تعبير د جلال او نور دی

دا مکه د سترگو خدا کې

دا په هره کوڅه کې طور دی

دا جواب د لكونو سوالونو دى

نشته هېڅ د ژوندون بل ځواب

اپلاتون په خپلو درېگونو رسالو (مېلمستيا، لوسيس او فايدروس) كې د حقيقي مينې او ښكلا تر منځ پر معقولو اومحسوسو اړيكو تم شوى دى.

حسن دى بس حسن چې هم خداى دى هم جانان دى

دې فاني مكان كې بل مشال د لامكان دى

له خداى سره مينه د عرفان منځتېكى دى. عارفان له خداى سره د «ذات» مينه كوي، نه د «تمې».

په جنت او په دوزخ مې څه كار نشته

د دې دواړو بره ما ليدلې لار

د جزا او د سزا نه بې پروا يم

خو پوهېږم په فراق او په ديدار

عارفان وايي: د جنت په شوق يا د دوزخ له ويرې څخه نه، بلكې پخپله د خداى د طلب د اشتياق لپاره ښايي مينه وكړو.

عشق يو وجد د رب دى په وجدونو د انسان كې

روح د روځي گل د سپرلي، سترگو د خزان كې

نوميالى عارفه رابعه عدويه (بصري) چې په عرفاني ادب كې د أم الخير او تاج الرجال په القابو ياده شوې ده، يوه ورځ په

بازار كې په داسې حال كې په منډو سر وه، چې په يوه لاس كې يې د بل اور مشال او په بل لاس كې يې د اوبو

كوزړى وه، دا په دې مانا، چې غوښتل يې جنت ته اور واچوي او د دوزخ اور په اوبو مړ كړي، پيغام يې دا و، چې

خداى غواړم، له خداى سره مينه كوم، خو نه د دوزخ له ويرې يا د جنت له شوقه.

دا دماغ زما چرې نه مني

چې د گل خالق به سقر كړي جوړ

څنگ خوړې به پرې زما کړيکې لږې؟

چا چې ما له نرگس او دلبر کړ جوړ

غني خان له ملا سره يو اختلاف په همدې لري، چې د ملا ټول هل وهول د جنت مادي شهوت او د خوند اخیستنې لپاره دی، نه د خدای د مينې او حقيقي محبوب ته د رسېدلو د «جنون» لپاره:

ستا جنت د جنون بې خبره ژوند

ستا جنت يو هوښيار شان تصوير د ځان

ستا جنت د شهوت او د تندې ډک

ستا جنت ستا د لوړې د تاوان مکان

له محبوب سره مينه يعنې پخپله محبوب او بس. له محبوب سره د بل «هيڅ» څه لپاره مينه کېدلای نه شي. ځکه خو په عرفان او ادبياتو کې مينه او ميينه (عشق او معشوق) سره مترادف شوي دي.

سوکرات هم مينه له ښکلا سره تړله، خو مور وړاندې هم ويلي وو، چې د يوناني فيلوسوفانو له نظره ښکلا او خير هممانيز دي. ښکلا يعنې خير مطلق، يعنې ټول (ښه).

يو د گلاب مخ کې چې پراته کوم ځوابونه دي

نشته دی يو نشته د منطق په کتابونو کې

يا:

ژوندون څه دی يو باغ دی لويږي

ورکېدل دي د ښايست زياتېدو له

خپل ژوندون خپل سينگار ورکول دي

سوزېدل دي ژوندون خوړېدو له

د لرغوني يونان نامتو ډرامه ليکونکی او د يونان د لرغونيو کومېډيو هستوونکی اريستوفان د مينې په اړه يو په زړه پورې تمثيل لري، چې تر ډېره بريده له نومهالې ارواپوهنې سره د مينې پر مفهوم په راڅرگندونوکې مرسته کوي: اريستوفان په يوه اسطوره يي کيسه کې مينه داسې تمثيلوي: په لومړي سر کې انسانان بشپړ هست شوي وو او لکه غونډاري داسې بڼې يې وې. په يوه سر کې يې دوه مخونه لرل. د سر دوو خواووته يې مخونه ول، دوه جنسي غړي يې لرل يو مخته او بل يې شاته. دې بشپړ انسان د خدايگوتو له احکامو څخه سرغړونه وکړه او خدايگوتو يې د جزايي کولو پرېکړه وکړه. لومړی يې وغوښتل، چې بيخي يې نيسټ کړي، خو بيا له دې پرېکړې تېر شول، ځکه بيا به د دوی پرېښتنه (عبادت) چا کاوه؟ نو دويمه جزا يې ورته وټاکله. هو، بشپړ انسان يې له منځه سم نيم کړ. خدايگوتيو انسانان داسې سره بېل کړل، چې له هر غونډاري انسان څخه يې دوه انسانان جوړ کړل. له هغې ورځې تر نن پورې هره نيمايي په خپلې بېلې کړای شوې نيمايي پسې ليونې دی او گرځي، چې ويې مومي. هر انسان په خپلې نيمې ورکې پسې گرځي او همدا تلوسه، همدا ليونتوب، همدا اشتياق و ليوالتيا «مينه» ده.

دا تعبير زما د مست زړه د تالاش دی

يار زما د زړه ارمان دی دلدار زه يم

دا زما زړه چې د بنايست او رنگ شي وری

سپرلي سره گلونه راشي بهار زه يم

دا چې زه شم د مسکو شونډو لېواله

ليلی جوړه کړم د حسن معمار زه يم

دومره پوه شوم په دې ړوکي غونډې ژوند کې

يار زما کمال، کمال د دلدار زه يم

غني خان وايي: زه د يار او دلدار زما د کمال (بشپړتيا = تکميل) لپاره يو. هماغه نيمه ورکه ده، چې بنايي يو بل ته په رسېدو يو بل کامل کړي او دواړه کمال ته ورسېږي.

د بلخي مولانا په قول:

هرکسی کو دور ماند از اصل خویش

باز جوید روزگاری وصل خویش

په نومهالې ارواپوهنه کې د «انیمای او انیموس» مفاهیم له همدې فکر څخه سرچینه اخلي. انیمای او انیموس (Anima and Animus) د کارل گوستاو یونگ د تحلیلي ارواپوهنې په ښوونځي کې، د هر شخص غیر شعوري برخې یا ریښتیني باطن ته اشاره کوي، کوم چې د یوې څېرې (ماسک) یا د شخصیت بهرنۍ بڼه څرگندوي. انیمای د نارینه په غیر شعوري ذهن کې د ښځینه داخلي شخصیت په توګه او انیموس د یوې ښځې په غیر شعوري ذهن کې د نارینه داخلي شخصیت په توګه څرګندېږي.

د نومهالې ارواپوهنې له نظره په هر نارینه کې د ښځینه ځانګړنو او په هره ښځینه کې د نارینه ځانګړنو یوه برخه خامخا شته، چې یو پر بل مین دي. د دغو لاشعوري ځانګړنو جاذبه هغه وخت په بل (ډېر ځل مقابل نوري = جنس) کې موندل کېږي، چې لومړنی انسان ورکاري، د مینې لومړنی ورکارنه له همدې ځایه پیلېږي.

د مینې داسې عجیب پېژاند په پښتو شاعرانو کې تر هر بل شاعره د غني خان په شعرونو کې څرګند موندلای شو:

زما پټ کله شعله کې د سپورمۍ شي جانان

کله لاله شي کله بیا ښایست اولۍ شي جانان

کله رامپل کله د سور ګلاب غوټۍ شي جانان

ورته به وایم چې بیا ماسره یوځای شي جانان

ښکلا، د ښکلا ټول مظاهر او بیا د خپل ورک شوي نیمایي وجود (جانان) د بېرته له (ما) سره د یوځای کېدو تلوسه یعنې مینه.

مسعود: د غني خان په افکارو او شعرونو کې مستي، بغاوت، سرکشي او عصیان، یاغي توب، ازاد او سرشار طبیعت او فلسفي زړورتیا له ورايه ښکاري. تاسو د ده په شعرونو کې دا لاملونه او فکتورونه څه ډول ارزوئ؟

لېوال: شعر، بلکې هنر پخپله د طبیعت په وړاندې د بشریت ذوقی بغاوت دی. د ښکلا پنځولو یو پېژاند دا دی، چې مور له هغه څه سره مخامخیږو، چې ورسره عادي نه یو. انځور گر د تک سره گلاب په منځ کې د اور یوه شنه لمبه انځوروي مور حیرانیږو. هنر هغه ځواک دی، چې زموږ حیرت راپاروي.

یو گلاب ځان له روان دی، تک تور سوي بیابان کې

یوه سپینه شمع خاندی، د یو قهر په توپان کې

هنر مور ته دا زباتوي، چې هستي زموږ له عاده برخلاف نور رنگونه هم لري، دا رنگونه او ترنگونه چې زموږ ذوقی حیرت راپاروي د طبیعت له عادي وضعیت څخه بغاوت دی.

سترگو د جانان کې زما ښکلي جهانونه دي

وادي ځله دنيا زه وری ستا د دنيا نه يم

غني خان چې ځان لیونی بولي، هم یو دلیل یې دا دی، چې له معمول عادت سره خپل توپيرونه پېژني:

يا زه جوړ يم دا کل خلك لیوني دي

يا دوی جوړ دي، بس یو زه يم لیونی

حقیقت تل زموږ له تمې سره سم نه وي. هغه څه چې موږ پرې باور لرو، که بل یې مات کړي، موږ ته بغاوت ښکاري، دا بغاوت له (غلط معمول) سره سرچیه خوځښت دی، لکه څوک چې د سیند د اوبو د روان بهیر په مخامخ تگلوري کې لامبي.

څنگه څنگه په یو گوټ کې دا جهان او اسمان واچوم

د شنبم څاڅکو کې څنگه د سیندونو دوران واچوم

که له هنري بغاوت څخه یو پور وړپورته شو، نو له ټولنیزو قراردادونو (متعارفو اخلاقو، ادابو، قوانینو، تابوگانو، دودونو او ان دین و مذهب) څخه هنري بغاوت د غني خان د شاعرانه سبک یوه لویه ځانگړنه بللی شو:

شرم دستور، رواج اسلام او پښتو

ټول ستا له شونډو مې څار کړي دي

یا:

ښکلې چې شي وړانه لا مزه په کې پیدا شي

شیخې داړه ورې نه ښایسته کاسیره ښه ده

د «دود پېژند، شناخت متعارف» په وړاندې هنري یا فکري بغاوت هغه مهال پېژاندلی شو، چې د پېژند تیوري Cognition وپېژنو.

مور سطحی یا عمومي پېژند لرو، علمي پېژند، فیلسوفیک، عرفاني، مخامخ، نامخامخ یا «د هیندارې»، فطري یا لاشعوري، وهمي او څېړنیز پېژندونه لرو. حقیقت کېدلی شي، تر دا ټولو بېل وي. هر ډول پېژند زموږ په ذهن کې د حقیقت انعکاس دی.

تر کوپرنیک او بیا روسته گالیلو پورې دود یا متعارف پېژند دا و، چې زمکه ولاړه ده او لمر پرې راڅرخي. کوپرنیک له دې متعارف پېژند څخه ووت او په علمي استدلال یې زبات کړه، چې نه زمکه هم پرځان او هم پر لمر راڅرخي، چې په پایله کې یې شپه و ورځ او میاشتې وکال رابریږي. گالیلو د کوپرنیک دا نظریه اعلان کړه او هڅه یې وکړه، چې دفاع ترې وکړي. کشیشانو او کلیسا تکفیر او توبې ایستلو ته یې اړ کړ.

حقیقت ته د رسېدو یوه لاره دا ده، چې له دود یا متعارف پېژند څخه ووځي، هستي ته له پاسه وگورې او هڅه وکړې د حقیقت هغه بڼه اعلان کړې، چې ورته رسېدلی یې. کټ مټ لکه د کوپرنیک و گالیلو تجربه.

هله یار وته نږدې شوم چې د یاره شومه لرې

هلی پوی شوم په خبرو چې یې ناورمه خبرې

غني خان په پښتنو شاعرانو کې همدا کار کوي، له معمول او متعارف پېژاند څخه وځي، نوي حقیقت ته رسېږي او د ویلو جرئت یې لري. مور همدې کار ته بغاوت وایو.

خلق وايي راته چې شته دی

زړه مې هم وايي چې یې!

خو جهان دې داسې ښکاري

لکه بې مالکه کور

ستا د خپلې خولې دښمن له

خوشحالي، مينه، آرام دی

ستا اشنا له تنهائي ده

تهمتونه او پېغور

يا:

دا چې زه ځان ليونی کړم، دا زه تنگ شمه د ځانه

شيخ بابا راته لگيا دی، مسئلې کړي د عذاب

زه خو دلته په عذاب يم، د دې خپل خود او احساس

ځکه کله په سجده شم، کله وڅښمه شراب

چې بې حسه شم، ورکيږم، چې احساس لرم سوزيږم

نه طاقت شته د سکون او نه همت د اضطراب

چې چاپېره نظر وکړم، همه پټ او ښکاره زه يم

دا شراب دي ما جوړ کړي، ما جوړ کړی دی محراب

مذهب څه دی، څو رسمونه، مسئلې او منطقونه

او د هغې سوال جواب دی، چې يې نشته دی جواب

ترپايه

د غني خان د باغي فطرت بله ځانگړنه «پوښتل» دي. په پښتنو شاعرانو کې هېچا دومره پوښتنې کړې نه دي، لکه غني خان. دا چې د ده پوښتنې ولې مهمې دي، په بل ځای کې پرې غږیږو.

مسعود: د ډيرو ليکوالو او څېړونکو په ليکنو کې غني خان ته فلسفي او يا ليوني فلسفي او همداسې نور اصطلاحات کارول شوي دي. تاسو د دې القابو دک و دليل او بنسټيز لاملونه او فکتورونه په څه کې ويني، او دا راته ووياست چې دی په رښتيا سره د فلسفي تخيل او تفکر شاعر دی او که نه؟

لېوال: مهمه پوښتنه ده. له ډېرې مودې مې پام دی، چې مبصران پر دې بحث و شور لگيا دي، چې غني خان يو فيلوسوفیک (فلسفي) شاعر وگني که نه؟ هغه يو عارف شاعر دی، که يوازې يو رند دی؟ ځينې خو دومره وړاندې ځي، چې نه يوازې يې فيلوسوفیک شاعر پېژني، بلکې لا فيلوسوف يې گني، پرته له دې چې ووايي: څه ډول فيلوسوف؟ او د کومې فيلوسوفیکې نظريې خاوند يا د کوم مکتب پلوي فيلوسوف؟

دا اختلافات او بحثونه ځکه روان دي، چې موږ د فيلوسوفی او فيلوسوف په اړه هم خورا دوديز او سرسري پېژاند لرو. هر انسان فيلوسوفیک فکر لري او له هرچا سره فيلوسوفیکې «پوښتنې» پيدا کيږي، خو فيلوسوفان هغه کسان دي، چې کړلای شي دغو پوښتنو ته په سيستماتيکه بڼه د ځواب پلټلو لارې چارې ومومي.

زه ولې په ختيزو ژبو کې دود (فلسفه) فيلوسوفی ليکم؟ دا ځکه، چې د هغې يوناني (φίλοσοφία philosophia) "فيلوسوفيا) ته ورږدې ده. په پښتو کې يې که ټکي پرټکي راوژباړو مانا يې ده «پوهنپالنه»، خو لومړی راځی فيلوسوفی وپېژنو.

په لومړي سر کې فيلوسوفی داسې يوه فکري کرڼه (فعاليت) دی، چې د څيزونو د پېژاند پلټنه کوي. له دين سره يې څرگند توپير دا دی، چې د ايمان له مخې څيزونه له نورو نړيو څخه د راغليو پيغامونو له مخې نه، بلکې د شته حقيقت پر بنسټ د پېژندلو وړ گني. غني خان دا حقيقت (عشق) نومولی:

د مُلا خبرې خوشې، معامله زما او ستا ده

دا داستان د لوړې نه دی، دا قصه د عشق او ساه ده

له اپلاتون څخه را په دېخوا فيلوسوفي د دوو پوهنپالو ارزښتونو پر بنسټ راڅرخي: «حقيقت»، چې د تيوريکې څېړنې ټاکونکي دي او «ښه والی = خير» چې د عملي يا پراتيکې څېړنې ټاکونکي دي. دغه پوهنپاله کرڼه نه د څيزونو بڼې و ظاهر ته پام ساتي او نه هم وارله مخه گروهيزو وړاندوينو ته.

کانت ويل: فيلوسوفي درې پوښتنو ته د ځواب موندلو هڅه ده؛ په څه پوهېدلای شم؟ څه وکړم؟ او په څه پورې د هيلو تړلو واک لرم؟ د دې درېو پوښتنو نچور دا پوښتنه ده، چې انسان څه دی؟ له پوهنې يا ساينس سره د فيلوسوفي يو توپير همدا دی، چې تر څيزونو زيات پر «انسانپېژندنه» تم کيږي. ويل کيږي، لومړنی فيلوسوف سوکرات و، چې انسان يې د څېړنې په محور کې راوست او د نړۍ پېژندنه يې پوهنې يا ساينس ته ورپرېښوده، سوکرات ويل: «نړۍ پرېږده، ځان وپېژنه!»

زما دانشمند ملگری ښاغلی امين دريځ په دې اړه په زړه پورې نظر لري:

« فيلوسوفي د دې پوښتنې د ځواب په لټه کې ده، چې نړۍ او ژوند او په هغوی کې واکمن قوانين ولې منځته راغلي دي؟ سره له دې چې هر فيلوسوفیک سیستم هڅه کوي دغه ډول پوښتنو ته رېښتيني ځواب ومومي، خو کله داسې هم پېښېدای شي، چې ځينې ځوابونه هېڅډول پوهنيز Scientific بنسټ ونلري. نن ورځ د ټولو فيلوسوفیکو سیستمونو د نظريو رېښتینواله او نارېښتینواله د ساينس و منطق په تله تلل کېږي او همدا د معيار په توگه گڼل شوي دي. کله چې يوه فيلوسوفیکه نظريه په همدغه تله و تلل شوه او پوره وخته نوره نو د فيلوسوفي له کرۍ راوځي او د پوهې په يوه څانگه پورې ونښلي نوره نو بيا د پوهې دنده ده، چې د دغې نوې پېښې څرنگوالی او د هغې اړوند قوانين وڅېړي. لنډه دا چې فيلوسوفي ولې؟ او ساينس څنگه؟" ته په ځواب موندلو پسې لالهانده دي.

ويلاى شو چې د فيلوسوفي په مرسته ولې؟ ته ځواب لټول کېږي او هر هغه انسان چې په وينه او هونښيارۍ کې دا ډول پوښتنې ورته پيدا کېږي او مينه لري چې سم او رېښتيني ځواب ورته ومومي په يوه ټاکلي پړاو کې فيلوسوفیک دی او دا هڅه يې يوه فيلوسوفیکه بوختيا گڼل کېږي.

هر انسان د زړه له کومې غواړې په هغه څه وپوهيږي چې له ده نه پټ وي د رازونو د سپړلو مانا په (حقيقت = رېښتيا) پوهېدل دي، په تېره بيا د ژوندانه او نړۍ په اړه په حقيقت پوهېدل هر چاته پر زړه پورې دي ځکه چې د ژوندانه برخليک ورسره تړلی او هر څوک غواړي چې په هرځای کې ښه ژوند وکړي اوښه برخليک ولري. له دې نه ښکاري چې فيلوسوفي کوم ځانگړی امتياز نه دی چې يوازې د ارستو، سوکرات، اپلاتون، هگل، کانت يا بل و بل په برخه رسېدلی وي، بلکې ټول انسانان ځانگړې فيلوسوفیکې وړتيا او افکار لري چې د خپلو امکاناتو ترپولې وده ورکولای شي

او ټاکلې پایلې لاس ته ترې راوړلای شي. دلته پوښتنه را ولاړېږي چې که داسې وي نو بیا ولې د هر چا له نامه سره د (فیلسوف) کلمه نه لیکو او د افکارو په تاریخ کې یوازې د گوتو په شمېر څو فیلسوفان پېژنو اوبس؟ د دې پوښتنې لنډ ځواب دا دی چې: «هر چا چې څه وغوښتل هماغه ته به ورسېږي» مور ځکه هر چاته په علمي توګه فیلسوف نه وایو چې ټولو دا نه دي غوښتي اونه هم دې ته وزگار دي چې د فیلسوفیکو پوښتنو په اړه خپل افکار بشپړ راټول او د ټاکلیو آرونو په رڼا کې ژوره وده ورکړي. خو هغه چا چې د ژوندانه په نورو چارو کې ډېر نه دی بوخت شوی او حقیقت موندلو ته یې کار ویلی او د دغه کار له پاره یې یو سیستم غوره کړی، مور هماغه ته فیلسوف وایو.»

دا یوازې د فیلسوفی ځانګړتیا اولوبه نه ده، ټولې پوهې، او ورځنۍ چارې همداسې وګڼه. د بېلګې په توګه مور ټول څه ناڅه په شمېر پوهېږو، په ژبو غږېږو، ناروغۍ پېژنو، په یوه یا بل دین گروهمن یو او داسې نور، خو ټول شمېر پوهان، ژبپوهان، ډاکتران، دینپوهان یا داسې نور نه یو. ځکه چې دا هره یوه بېلابېله څانګه ده او ځانګړې زده کړې او هڅې غواړي.

مور وویل، چې فیلسوفی له پوښتنو سره نږدې اړیکې لري. سوکرات به پوښتنې کولې، د سوکرات فیلسوفیک مکتب پر پوښتنو ولاړ و. د هغه یوه برتري دا وه، چې په ناپوهي یې اعتراف کاوه: «پوهېږم، چې نه پوهېږم!»

خدایه! وکړم د غنچې سره خندا؟ که د خوار غریب بلبل سره ګریان

خدایه وګورم د خپل یار ښکلي مخ ته که د خپل سوي زرګي شم تماشان

خدایه وویرېږم ستا د لوی دوزخه؟ یا که تمه کړم شروع د حور غلمان

ته مې پوه کړه، ته مې پوه کړه نه پوهېږم

چې زه تا کړمه خوشاله او که ځان؟

د سوکرات میتود د فیلسوفی په تاریخ کې په (سوکراتي پوښتنې) مشهور دی. سوکرات به خبرې په سوال او ځواب پیلولې.

او په پیل کې به یې خپل ځان د هغه څه سره همغاړی وښوده، څه چې به یې مخاطب ویل. دا خبرې به اوږدې شوې، خو دا بحث به داسې ځای ته ورسېد، چې مخاطب به یې په خپله ناپوهۍ یا بېخبرۍ وپوهاوه او هغه به ومنله چې نه

پوهیږي. سوکرات په مخاطب کې دا زړورتیا روزله، چې خپله ناپوهي کشف کړي، اعتراف پرې وکړي او دا ور ونیسي، چې پر ناپوهي اعتراف تر ټولو ستر علم دی.

غني خان ځکه گڼو مینه‌والو ته فیلسوف یا فیلسوفیک شاعر ښکاري، چې پوښتنې کوي.

دا زه څه له؟ ولې جوړ شوم؟

خبر نه یم، نه پوهېږم

ولې سوز شم؟ ولې ساز شم؟

یو اواز یم چې غږېږم

یا:

خدایه! عقل چې و زړه دې ولې راکړ؟

په یو ملک کې دوه خود سره بادشاهان

بادشاهي او فقیري دې ولې یو کړه!

د ژوندون په هره سا کې مرگ پنهان

ولې غم لکه آسمان په جهان خور دی!

خدایه ولې خوشحالي دې کړه نایابه؟!

ولې جوړ دې کړه اننگي د گل د پانو؟

خدای ولې نشه بیایي له شرابه؟

ولې ښایست او رنگ دې دواړه خور او ورور کړه

ولې ولې دې جهان کړ ډک په رنگ!؟

ولې کون دې زه پیدا په جهان نه کړم

خدایه! ولې دې آواز پوست کړ د چنگ؟!

ولې ما ته دې عطا کړ فکر و خیال؟

ولې ولې په رڼا ورځې خوبونه؟

خدایه! ولې دې ځواني هر چا له ورکړه؟

خدایه! ولې دې پیدا کړل امیدونه؟!

ولې جوړ دې د یار سترگو کې جنت کړ؟

ولې تریخ دې کړ بېلتون او خوږ وصال؟

خدایه ولې دې سپوږمۍ له رڼا ورکړه؟!

چې زنگوي مې د مستۍ په مهین تال؟

ولې جوړ دې کړ ازغی د گل په خوا کې؟

ولې زړه مې پاک خو جسم مې ناولی؟

ولې ما له دې د ولې طاقت راکړ؟

خدایه ولې، خدایه ولې، خدایه ولې؟!

او:

څوک دې ماته ووايي، چې څرنگه شیدا شي څوک

څوک چې چاته وځاندي، نو ولې په خدا شي څوک

غني خان ته «ولې؟» او «څه دپاره؟» ترټولو مهمې شاعرانه پوښتنې دي. شاعر غواړي ووايي، چې د انسان یوه لویه ځانگړنه، چې په ټوله هستي کې یوازې او یوازې د ده په برخه ده د «ولې؟» پوښتلو توان دی:

ولې ما له دې د «ولې» طاقت راکړ؟

خدایه ولې، خدایه ولې، خدایه ولې؟!!

د هرڅه په وړاندې پوښتل او د دې پوښتنې شاعرانه کول، د غني خان خانگړنه ده او په پښتنو شاعرانو کې لومړنی شاعر دی، چې جدي پوښتنې مطرح کوي.

چا د ځانه جهان جوړ کړه د عالمو

ډک د لوړو د ژورو وړانو سمو

زرغون شوی په امید ژوندی په تمو

شو پیدا د کومې مورې د کوم پلاره

څه دپاره، څه د پاره، څه د پاره

مور برېښ له کومې راشو په تش لاس

ولې واغوندو د ننگ شرم لباس

ولې جوړ کړو دین ایمان ویره وسواس

په تش لاس کوم خواته څو چې ژوند شي خلاص

په کوم ملک په کوم وطن په کومه لاره

دا وپرونه دا غوغا دا شور د څه دی؟

اوه، دا سوزي چې عالم دا اور د څه دی؟

زندگي څه ده، مرگ څه دی کور د څه دی؟

چا پسې؟ څه پسې؟ څه بې قراره؟

عزت څه دی؟، طاقت څومره؟ دولت څه دی؟

ولې ماته چې وي ښه بل ته ښه نه وي؟

څه وي څوک چې جهان نه وي عالم نه وي؟

کوم خوا تنبتي مړه رڼا گلونه سوي؟

يو وړوکی سر او دا قيصې بې شماره

څه دپاره؟ څه دپاره؟ څه دپاره؟

زموږ شاعر له هغو فيلوسوفیکو پوښتنو سره، چې د ده په ذهن کې گرځي دوه ډوله چلند کوي:

لومړی: يوازې پوښتنې مطرح کوي، پوښتنې يې هم په خپل ځان کې د ځوابونو څه عناصر لري، ځينې يې عارفانه تجاهل ته ورته دي، ځينې يې د طنز مالگه لري، خو ډېرې يې جدي پوښتنې دي، چې شاعر يې په نه پوهېدو کې رېښتيني دی.

دويم: د سوال و ځواب په توگه. ډېر ځله شاعر د دوو داسې پرسوناژونو ترمنځ پوښتنې طرح کوي، چې هم يې پوښتنه او هم يې ځواب خپل دي. په داسې شاعرانه ديالوگونو کې ډېر زور پر پوښتنو دی او پوښتونکي لوری تل تر ځواب ويونکي هغه غوره او مهم دی. د پوښتنو ځوابونو دوه اړخيز (او کله گڼ اړخيز) پرسوناژونه يا «ليونی» وي يا «ملا» يا « فلسفي» يا «ان کوم ژوی». کله داسې پېښيری، چې د شاعر (ليونی) پوښتنې بېځوابه پاتې شي:

د سپرلي شپه وه مسته مستانه

ستوري کېدل ډېر روښان روښانه

سپورمی ولاړه وه ښکلې حيرانه

ليونی سوال وکه د خپل جانانه

رڼا مې پوهې له د لامکانه را

مستي مې سترگو له د خپله ځانه را

د خپله ځانه ياره خپله ځانه

ليوني سوال وکه د خپل جانانه

ناگاه برق شو درياب د نور راغی

څه په مستی راغی څه په سرور راغی

هستي شوه گونگه مستي گويانه

لېوني سوال وکه د خپل جانانه

او ليوني ورته زړگی که لرې

ډېر په خواری په کې ځای شو يو بخری

نور ډک د ځانه و ډک د جهانانه

لېوني سوال وکه د خپل جانانه

درياب د نور لاره نېست او رڼا لاره

او د جانان مستي جانان له بيا لاره

لېونی پاتې شو څېرې گريوانه

د سپرلي شپه وه مسته مستانه

کله کله دا سوالونه د مخاطبې په بڼه وي، مخاطب هم يا معشوقه وي يا خدای، يا کله کله دواړه. پوښتنې جدي او فيلوسوفیکې وي، خو ځوابونه هيڅکله ژور او فيلوسوفیک نه دي، ان پر عقل لا تکیه نه کوي. جدي پوښتنو ته د غني خان ځوابونه عارفانه دي. ځکه خو غني خان د فيلوسوفیکې پوهې دعوا نه کوي او هيڅکله ځان فيلوسوف نه گڼي. د گڼو نورو عارف مشربه شاعرانو په شان غني خان له عقل سره ښه اړیکې نه ساتي، نه غواړي ځوابونه يې عقلاني وي. غني عقل نابينا گڼي:

نابينا عقل مې مست زړگي ته پرېښود

اوس تياره کې د غم شو رهبر زما

یا:

عقل له سرور کې سر له عقل کې کور نشته دی

دا خبرې ماته مې رو رو کړي ابی دي

مور ورو ورو دې پایلې ته نږدې کیږو، چې ووايو: غني نه فیلسوف دی او نه فیلسوفیک شاعر، بلکې داسې یو شاعر دی، چې په هنري ژبه فیلسوفیکې پوښتنې کوي، پرته له دې، چې پخپله ورته ځواب ووايي. غني خان غواړي خپل لوستونکي (مور) ځواب موندلو او فکر کولو ته اړکړي.

دې پوښتنې ته د ځواب په لټه، چې: غني فیلسوفیک شاعر و؟ که نه؟ داسې رنې پایلې ته رسېدلای شو، چې غني خان د گڼو نورو ختیزو شاعرانو او عارفانو په څېر د جدي فیلسوفیکو پوښتنو ځواب د فیلسوفیکو سیستمونو او مکتبونو په تیزسونو کې نه، بلکې د عرفان په دودیز سیرو سلوک کې لټولی دی. غني خان تر دې چې فیلسوف شاعر وبولو، غوره به وي، چې داسې عرفان مشربه شاعر یې وبولو، چې فیلسوفیکې پوښتنې یې شاعرانه کړې دي:

په نیلي د خیال اوچت شوم له جهانه و د عقل فانوس لاس کې مې روښانه

له وریځو چې شوم تېر فانوس مې مړ شو په تیارو مې نیلی لار تر نیم اسمانه

د فلک شهزادگی ناست و باغچه کې ما له یې راکړ بل فانوس ښکلی روښانه

د سپوږمۍ په رڼا تلم مخمور عاشق شوم خو تیاري راغلي شو پټ مشال زما نه

چې د ستورو د رڼا نه هم اوچت شوم ما کړه قرض یوه شغله له خپل ایمانه

ما د دې په رڼا خپل غلیظ ځان ولید

په ژړا مې سر کړ پورته له گریوانه

مسعود: نو اوس به راشو، د غني خان د شاعرانه شخصیت عرفاني اړخ ته، ځکه تاسو وویل: غني عارف مشربه شاعر دی، چې فلسفي پوښتنو ته هم عرفاني ځوابونه پلټي. که تاسو د دې ترڅنگ چې د عرفان، تصوف د پیژندنې او له غربي فلسفې سره یې په اړیکو او توپيرونو بحث وکړئ، نو دا مسئله به نوره هم روښانه شي.

لېوال: عرفان له لغوي اړخه د عَرَفَ له مصدر څخه د پېژندلو په مانا دی. په اصطلاح کې هغه پېژند دی، چې له روحي تذکيې، الهام او له نفس سره د مبارزې او سيروسلوک له لارې ترلاسه کېږي.

عرفان (Mysticism) په عامه مانا؛ داسې گروهيز (اعتقادي) چارچلند دی، چې موخه يې د شهود (Intuition)، دروني تجربې يا «حال» له لارې حقيقت ته رسېدل او يا له حقيقت سره يوکېدل وي. بېلابېلو گروهيزو مکتبونو دغه لار په سره ورته يا لږ و ډېر توپير وهلې ده، د هيندوستان له برهمنانو رانيولې، تر اسلامي نړۍ و رواقيونو او ان د نړۍ د بېلابېلو بومي قبایلو تر ځانگړو عقيدو پورې. په عرفان کې حواس د دې وړ نه گڼل کېږي، چې حقيقت ومومي، بلکې دا روح دی، چې ځان به حقيقت ته رسوي. په هغو اديانو کې چې پر وحدانيت ولاړ دي، کامل حقيقت خدای دی. د دغو اديانو عرفاني مکتبونه د هغه سيروسلوک پراوونه راپېژني، چې انساني روح دغه کامل حقيقت (خدای) ته رسولای شي.

په جومات کې مې ونه مونده په مکه کې رانه ورک شو

خدای مې زړه کې را پېدا شو چې مې مخ ديار کړو نېکل

د عرفان او فيلوسوفي ترمخ د بېلتانه او بېلتون په بريد کې خورا نازکې پردې شته. ځينې پوهان د «مشاء» او «اشراق» مکتبونه د تصوف، عرفان او فيلوسوفي له گډون څخه رازېرېدلي گڼي.

تصوف د عرفان اسلامي بڼه ده، چې له دويمې هجري پېړۍ څخه رادېخوا په اسلامي فرهنگ کې دود شوې ده، څوک يې له صوف = سوف (سورې يا سمخو) سره تړلې بولي، چې صوفيان به په کې مراقبه کېناستل او څوک يې هم له هغو وړينو جامو سره چې صوفيانو به اغوستې. ځينې بيا دا گڼي، چې صوفيان اهل صُفه دي، يعنې پر وچ هوار ډاگ مراقبه کېناستونکي.

په هر صورت زموږ لپاره د غني خان په اړه بحث کې عرفان مهم مفهوم دی.

د اتمي هجري پېړۍ دانشمند شرف الدين داوود بن محمود قيصری د پېژند (شناخت = Cognition) په اړه بحث کې عرفاني کشف مهم گڼي:

«عرفاني کشف، تر پردو ورهاخوا د غيبي ماناوو او حقيقي چارو هغه پوهه ده، چې د وجود له مخې (حق اليقين) او د شهود له مخې (عين اليقين) وي.

هوش دې د علمونو نه جدا جدا روان شو

خدا پرو لیونیه! جوړې سم لیونی کېږې

مرگ کې رابنکاره راته ژوندون یو جاودان شو

زه ورپورې خاندن دنیا ته ورته ژرپرې

عرفان ټوله هستي یو کامل وجود گڼي، چې خپل توکي (اجزاء) او ذرات ځان ته ورکاري، دا توکي او ذرات د ځان معرفت نه لري، مگر دا چې کامل وجود یې ورته الهام کړي.

عارفان وايي: هغه څه چې د کشف و شهود له لارې مور ته حق تعالی راپېژني، بشپړ حقیقت او رد یې ناشونی دی.

ای د ازلونو ابدونو لویه خدایه

ماته یې د ماشي او میږي په ژبه وایه

دا دریاب د حسن چې په واړه دنیا خور دی

څه خو لږ اوایه چې راځي د کومه ځایه

څاڅکي د شبنم کې حافظې دي د سیندونو

پرنسې دي او غیره کې پرتې دي د گلونو

گرځم ماښامي کې د زهره هلال شعلې لتوم

زه د شبنم څاڅکي له جلوي او سلسلې لتوم

کوم خوا ته کاروان د مینې خود مسته روان دی

دا په چا مبین دی که خپل حسن یې جانان دی

داسې حقیقت د عقلي او نظري برهان په مرسته د پېژندلو نه دی، بلکې پېژندلو ته یې د (عشق) زور بویه:

سوز نه دی عشق، ساز نه دی عشق، اه او گریان نه دی عشق

مسته رنگیني دا نه ده، غم دجانان نه دی عشق

عشق یو وجد د رب دی په وجدونو د انسان کې
یو د مینې ساز د زړه په سوی قبرستان کې
مرگ عشق ته حیران دی خو مرگي ته حیران نه دی عشق
سوز نه دی عشق ، ساز نه دی عشق ، اه اوگریان نه دی عشق

یا:

حسن پلار د مینې او مور د عشق

پکې پټ دي ټول سپین تور د عشق

معني د نور دا د عشق وجود

دا د مینې راز دا د سوز خوند

دا مستي دا ساز

په عرفان کې د وحدت دواړه مفاهیم (وحدة الوجود) او (وحدة الشهود) د غني خان په شعرونو کې موندلای شو:

حسن ښکاریدو له یو وجود یو شکل غواړي

حسن چې ښکاره شي مینه یې وويني ائینه شي

بې وجوده حسن مینه نه شي جوړولې

مینه هله جوړه شي چې حسن راښکاره شي

حسن سره مینه د روح ژوند دی د آدم

حسن هله ښکاري چې رنگونه شراره شي

خو راځئ، لومړی دغه دوه مفاهیم وپېژنو:

وحدت = یوون له واحد = یو څخه راځي. یو / واحد / احد / یگانه / یکتا / Un او Unus له ماوراءالطبیعی (میتافیزیکی) لیدلوري هماغه د لومړني پنځوونکي یا مصدر په مانا ده (سرچینه، ار، اصل، منشاء، بنسټ) یې هم گڼي. دا «یو» ټول عالم په ځان کې رانغاړي. دا یو مانا هرڅه، مانا ټوله هستي.

هاتف اصفهاني ویلي وو:

که یکی هست و هیچ نیست جز او

وحده لاله الا هو

دا «یو» تر شمېر وتلی دی، مانا په شمېر کې نه راځي. فېثاغورسیانو / فیثاغورس الساموسی Pythagoras دا «یو» د ټولو شمېرو سرچینه هم گانېه.

په دې باور کې دغه «یو» د زمان او مکان له پولو / محدودیتونو څخه ډېر ورپورته دی، هلته، چې نه زمان شته و نه مکان، بس «یو» شته او هرڅه همدا «یو» دی:

وخت خو تا جوړ کړی دی نو وخت به تا ته څه ووایي

وخت خو زما ځان دی چې د نشت کور له مې بیایي

یا:

دا مکان او لامکان

دواړه جوړ زما د ځان

دا جانان او بت او رب

زما تنده او ایمان

اپلاتون دغه «یو» د ټولو صورتونو تومنه گڼله او څرگند گڼون (ظاهری کثرت) یې مجازي باله، چې په پایله کې دا ټول څرگند گڼون په هماغه «یوه» کې ورتولېږي.

یو ټکي د نور کې درياب رنگا رنگ

يو څاڅکي د ساز کې هم سوز او شپږنگ

د ژوندون يوه لمحہ کې سوونه عمرونه

يو چونگ کې د خاورو مستي او غمونه

د يوون يا وحدت د پوهنې بنسټ په عرفان کې (د يو وجود حقيقت) دی. همدا چې مور وجودي يوون يا توحيد منو، نو
ښايي دغه وجودي يوون له ټولو ذاتي صفاتو او کړنواله/فعلی/ يوون سره هممهاله ومنو. ورو ورو دې ته نږدې کيرو،
چې ووايو هرڅه همدغه يوون ته ورگرځېدونکي دي. ټول مانا يو، له گڼون/ کثرت څخه يوون/وحدت ته! همدغه ته
وايو وحدة الوجود. وحدة الوجوديان د هستی د توکيو تلپاتې والی/ بقا په بشپړ وجود «يو» کې ورکېدل گڼي. (په حق کې
فنا کېدل د بقا په مانا ده!).

وحدة الوجودي باور وايي: (هرڅه «هغه» دی!)

وحدة الوجودي سالک هغه پردې او پولې، چې د ده او کامل حقيقت يا «يو» ترمنځ شته څېرول او په حق کې فنا کېدل
و ورکېدل غواړي:

څومره مينه مستي درکړم، ادب څومره؟

څومره تا دلدار جانان کړمه، رب څومره؟

نه زه ستا په حد د ځان په حساب پوه شوم

ستار پوهيږي په خپل هنگ او طرب څومره؟

تورانی په ساز، سرود تر کومې رسي؟

گلاب يوه دی د ښايست په مطلب څومره؟

دا سپورمی چې کل جهان حيران حيران کړي

دا پوهيږي د خپل نور په سبب څومره؟

رنگ رڼا د خپل ځيگر پرې خورومه

دومره خېشت وي چې زما وي طلب څومره

دا چې سرې شونډې يې اور، سرور روښان کړي

معشوق پوهيږي د عاشق په مطلب څومره؟

زما مينه د ادب د پنجرې ووځي

وايه څومره دې جانان کړمه، رب څومره؟

د وحدة الشهود پلويان بيا دا گڼي، چې سالک د حق په پلټنه کې يو مهال داسې دريځ (مقام) ته رسيږي، چې د هر (غير) او (اغيار) وجود له منځه ځي او يوازې د «يو» / احديت له ذات څخه پرته به هېڅه نه ښکاري (يا هو يا من ليس الا هو!).

چې نه کېږي بيان

يو تصوير دى د جانان

خو ښکارېږي هر زمان

د هر چا د سترگو پټ دى

خوشال خټک بابا فرماييلي وو:

په هر څه کې ننداره د هغه مخ کړم

چې له ډيرې پيدايبه نا پديد شو

او غني د داسې مخ ليدلو لپاره سترگې غواړي:

اول سترگې ستا د ليدو خو را

بيا کوه د ميينېدو تمه

يا:

څه وو چې هېڅ نه وو

نه سبا و نه ماښام و

نه رب د چا رب و

نه بنده د چا غلام و

بس يو بې پايانه عشق

ورک په خپل خمار کې

خوب د خپل وصال و

په خېشته شونډو ديار کې

دا دريځ ډېر لوړ دی، چې عارف په کې له ورايه حقيقت په سترگو ويني.

يو توپير دا پاتيري، چې په وحدة الوجود کې سالک په خپله په بشپړ حقيقت کې فنا کيږي، بيا نو د ده وجود کومه مانا نه لري. دی پخپله ځان «نشت» گڼي، ټيک همدا ځای دی، چې منصور چيغه کوي: «انا الحق!» ځکه نور نو دی نشته، چې له ځانه غير څه وويني. خو وحدة الشهوديان د ليدلو پر وحدت ټينگ دي او تر دې يوون بهر د ليدونکي (سالک) وجود هم مني.

وحدة الشهوديان پايلې ته رسيږي، چې: **(هرڅه د «هغه» دي!)**

کله مخ زه په قبله کړم کله کړم مخ و جانان ته

هېڅ په فرق يې پوه نه شوم ربه! خير مې کړې ايمان ته

هغه ورځ چه خلق پيدا شو دخالق په تجلا شو

زه وم پروت مخمور مشکوره په سجده مخ د جانان ته

اوس زما په بېکسي کې د مستي لغړی ويني

زه د زمکې قابل نه وم ولې تا بوتلم اسمان ته

د خبرو يې خوک نشته ځان سره غي گو نيږې

ليونی يې هله بولې چه يې وگورې جا نان ته

مسعود: د «حسن» او «بنايست» ترڅنگ غني خان ځينې نور مفاهيم، لکه «ژوند»، «مرگ»، «رنا»، «ليونی» او داسې نور ډېر او په تکرار کارولي دي، له دغو مفاهيمو څخه څه تعبير او تفسير لرلای شو؟

لېوال: مهمه پوښتنه ده، ژوند د غني خان لپاره مهم دی. د گڼو عارفانو پر خلاف، غني خان پر «ژوند» مين دی او مهم يې گڼي. سره له دې چې له مرگ څخه هم هېڅ وېره نه لري او ان هغه د يوه نوي ابدیت په لوري د ورلوړېدو لومړی منزل گڼي.

غني خان د ژوند په پېژندنې او تعريف پسې گرځي، په زړه پورې خو يې لا دا ده، چې پخپله يې ښه رنگين او ښکلي پېژندونه هم وړاندې کوي:

ژوند خو تله دي يو په مخه غورځېدل او پاڅېدل دي

ټکی سوز او ټکی ساز دی څه خندل دي، څه ژړل دي

ژوند په سترگو د عاشق کې پلوشه ده د خمار

په صحرا کې لتول دي د اشنا د کوڅې لار

يا:

ژوندون څه دی؟ يو باغ دی لويېږي ورکېدل دي د بنايست زياتېدو له

خپل ژوندون له خپل سينگار ورکول دي سوزېدل دي ژوندون خوړېدو له

ژوندون څه دی؟ یو خوب دی لیدی شي د خدا او ژړا واک د بل دی

ژوندون څه دی؟ یو ساز دی غږیږي کله پوست، کله زیر، کله بم

کله اور سوزېده شور غوغا شي کله غلی، قنار، شومه دم

کله شرنګ د گونګرو شي خمار شي کله یخ اسویلی او ماتم

کله تال مستانه د خیام شي کله سپور ماښامونه د غم

که وي تریخ، که وي خوږ تېرېدی شي ژوندون څه دی؟ یو خوب دی لیدی شي

خو هممهاله «مرگ» هم د بشپړې نیستی په مانا نه بولي او ترې وېره بېخایه ګڼي. غني خان نه د ژوند په ناستالژیک حسرت کې تم کېږي او نه هم د مرگ له موهومې ویرې څخه پښه نیسي، ښایست، عشق او مستي یې ملګري دي او پر مخ ځي:

چغې وهي اجل ملا ته اورې که نه اورې

تشه خاوره نه ده غنی څنگه به شې خاورې

غني خان د ژوند په یوه عجیبه استمرار باوري دی. یوه اساسي پوښتنه یې هم دا ده، چې که کیسه روسته نه اوږدېږي، نو د دې لنډې مودې ژوند پای خو انجام د هستی نه شي کېدلای.

نه منم نه منم یاره مرگ انجام د هستی نه دی

خلاصیدل شراب په جام کې اختتام د مستی نه دی

چې ماښام د کومې شپې وي نو د هغې سبا هم وي

چې رڼا وي تیاره وي، چې تیاره وي رڼا هم وي

که یو نه وي نو بل هم نه وي، او چې وي نو وي به دواړه

دې دریاب له چېرته شته دی لرې بله یوه غاړه

زر سحره د بهار دي يو ماښام کې د خزان
شل خمونه ډک د عطرو يو دانه کې د ريحان
چې يوه غوتی شي خاورې تخم وکړي ټول گلزار له
د خپل رنگ او بوټي پندو نه شکرانه يوسي بهار له
بل ځای وايي:

مرگ لويه نيکي ده چې تا وکړه د انسان سره
مرگ ستا کور له يوړو گنې و به تل د ځان سره
مرگ هغه نېټه ده، چې جانان کېښوه جانان سره
مرگ پټه نکاح ده د مکان د لا مکان سره

د شاعر تمه هماغه د وحدة الوجودي عرفاني منطق پربنسټ دا ده، چې انسان له خپل اصل سره يوځای کېدونی دی او
اصل ته د ورگرځيدو د اوږده سفر لومړی منزل و دروازه «مرگ» نومېږي.

او بالاخره:

مرگ کې رابښکاره راته ژوندون يو جاودان شو
زه ورپورې خاندنم دنيا ته ورته ژرپېرې

او:

مرگ چې د خپل ژوندون تلاش کې ووت
ژوندون يې راوړ او ساه يې راوړه

د مرگ و ژوند په اړه د غني خان يو تمثيل ماته له دې اړخه ډېر په زړه پورې ده، چې د استاد مجروح د شهکار اثر په شان دا دواړه د يو درياب د ساحلونو په شان گوري:

مرگ کې د ژوندون د درياب پټه کناره ده

مرگ مجبوره ځان له د خپل حسن ننداره ده

په ځانځاني بنامار کې هم د «حسن» شاه ليلا د ورک سمندر پرغاړه د ژوند و مرگ د مساپر په تمه ده:

تا به وې چې:

له کوم وخته چې عالم راپيدا شوی

دغه پېغله نازينه هلته ناسته

د خپل ورک مساپر لاره يې څارله

د خپل ژوند او د هستی له ژور تل نه

تمه تمه منتظره وه ديدار ته د دې هسې سرگردانه مساپر خپل

لاروي ناڅاپه وليد

چې د ورک سمندر غاړې

د هغو آبي چشمانو په درياب کې

نږدې هلته رابنکاره شوې...

«رنا» د غني خان لپاره يوازې د هغې روښنايي په مانا نه ده، چې مور يې د ژوند د نېنگينو لپاره سېمبولوو او په شعر کې

يې کاروو. په عادي خبرو کې وايو: ورځه په مخه دې رنا!

«نور» او «رنا» د غني خان په شعر کې په بشپړ اشرافي مفهوم کې کارېدلې ده. انسان هلته په خپله هستي «پوه» شو،

چې هرڅه يې د «رنا» په مرسته وپېژندل، ښايي يو مهال يې پام شو، چې پخپله هستي رنا ده او تياره د «هېڅ» يا

بشپړې نيستی په مانا ده:

تياره شوه لنگه رنا يې راوړه

ادم چې مست شو، حوا يې راوړه

ترهستي مخکې بشپړه تياره وه، لومړنۍ رنا لومړنۍ هستي وه. له بشپړ «هېڅ» څخه هستېدل [تياره شوه لنگه رنا يې راوړه] په زړه پورې تمثيل.

په عرفان کې «اشراق» د دروني رنا خوږېدو ته وايي. د روح رنا. شيخ اشراق شهاب الدين سهروردي د خپل نامتو کتاب حکمة الاشراق په سرريزه کې ليکي: « اقل درجات قارى هذا الكتاب أن يكون قد ورد عليه البارق الهى و صار و روده ملكة و غيره لا ينتفع به اصلاً»

ژباړه: هيڅوک د دې کتاب ريښتيني لوستونکى نه دى او گټه نه شي ځنې اخيستلاى، مگر هغه چې د الهى رنا وړانگې يې پر زړه ورخوړې شوې وي.

دا چې څومره اخلي نور دا زما خاكي وجود

د مشائى پوهنې پرعکس اشراقيون په باطني پوهه «رنا» ډېره تکیه کوي. هغه پوهه چې کسبي وي، له منځه ځي، خو باطني رنا تلپاتې ده.

شيخ اشراق سهروردي د قرآن کریم د الرعد سورة د ۱۲ آية :

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا

په استناد ليکي:

« اول بریدی که از حضرت ربوبیت رسد بر ارواح طلاب، طوابع و لوايح باشد، و آن انوارى است که از عالم قدس بر روان سالک اشراق کند، و لذیذ باشد، و هجوم آن چنان ماند که برق ناگاه درآید و زود برود. خوفًا من الزوال و طمعًا فى الثبات»

که څه هم چې شيخ سهروردي دا وينا د مشائى حکيم بلخي ابن سينا پر هغه مقوله ولاړه ده، چې په (الاشارات و التبيهات) کې يې کړې ده.

په هر صورت، په پښتو نومهاليو شاعرانو کې تر هر بل چا غني خان په خپلو شعرونو کې له همدغه اشراقي منطق څخه رڼا اخیستې ده:

ما وې اې د هوش او عقل د رڼا بله مشاله
يو بې خوده لیونی دی، هر یو ساز یې د ماتم
ستا د پوهې د دریاب نه یو قطره د رڼا غواړي
څه سوب د خدا غواړي، څه مطلب غواړي د غم
فلسفي کړې سترگې پورته، خوله مسکې سترگې روښانه
خړې خړې د غم لړې په کې راغلي ناگهانه
وې اې: زما غمگینه زویه! ښایست وجود لري نه سیوری
د ده نور به هله وینې، چې په پتو سترگو گورې
علم سپین روښان مشال دی، خو پرې نه شي لیدی ستوری
د نور سترگې دي په زړه که، د نورو دنیا گورې

زموږ د شاعر په گڼو شعرونو کې «رڼا» او «نور» ان په استعاري توگه ستوری، سپورمی او شمع هم د هغه دروني رڼا له اشراق سره تړلي دي، چې سرچینه یې نورالانوار او «نورعلی نور» دی:

اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ ۚ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ ۚ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ ۚ نُورٌ عَلَى نُورٍ ۗ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ ۚ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ ۗ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

نور: ۳۵

ژباړه: خدای د اسمانونو او زمکې نور دی. د هغه د نور مثال هغه ډیوت (خراغدان) دی، چې په هغه کې خراغ وي، په ښښه کې خراغ. هغه ښښه گواکې یو ځلانده ستوری دی، چې د زیتون له داسې مبارکې ونې ځلیږي، چې نه ختیزه ده

او نه لويديزه. نږدې ده، چې غوړ يې رڼا وکړي، په داسې حال کې، چې هېڅ اور نه دی ورسېدلی، رڼا پر رڼا. خدای له خپل نور څخه هرچا ته، چې وغواړي، لارښوونه (هدايت) ورکوي. او دا ټول مثالونه دي، چې خدای يې د خلکو [دپوهولو] لپاره يادوي. او خدای پر هرڅه پوه دی.

اوس نو راځئ، وگورو، چې د غني خان په شعر کې «ليونی» څوک دی. ليونی زموږ له نظره هغه څوک دی، چې زموږ (هونبیارو!!!) په شان نه دی. دا جدي پوښتنه ده، چې موږ په کوم حق او کوم استدلال ځانونه هونبیار گڼو؟ چې بيا زموږ په نسبت «هغه» چې زموږ په شان نه وي، ليونی باله شي؟ څوک خبر که موږ ټول (اکثريت) ليوني يو او هغه هونبیار وي، چې موږ ته ليونی ښکاري؟ په دري ژبه کې يو عاميانه گڼنه ده، چې وايي: «ده به ديوانه می خندد، ديوانه به ده»

هو شته، داسې ډېر ليوني، چې زموږ په هونبيارې پورې خاندې. د غني خان ليونی همداسې يو څوک دی. د غني خان ليونی هماغه «فلسفي» دی، او په لوی سره کې پخپله غني خان دی:

زه ليونی يم، ليونی يم ريښتيا

د مرگ په سترگو کې ژوندون گورم

زه ليونی يم، ليونی يم ريښتيا

په ميخانه کې افلاطون گورم

يا:

ليونی زما په شان شه چې په راز د خودی پوی شې

سر او زړه دې د ماشوم کره ليونيه چې سپری شې

زموږ هونبیارو په منطق کې له عادي کړای شوي (يا عادت کړای شوي) ټولنيز قرارداد څخه بدل هر انسان ليونی ښکاري، د همدې لپاره هغوی چې زموږ د مصلحتي او قرارداد شويو دروغو پر خلاف څه وايي، ليونی يې بولو، ان که هغه ريښتيا خبره هم کړې وي. هغوی چې د تکفير له تورې سره مخامخ وي، د دې لپاره چې ځان وژغوري، وايي ليونی دی. ځکه ماشومان او ليوني له شرعې معاف دي. غني خان هرکله چې له دود ټولنيز قراردادونو څخه بغاوت و سرغړونه

کوي، «ليونی» کيږي. هغه خپلې ټولې ستوغې خبرې د ليونې له خولې کوي. هغه ترخې ريښتياوې د ليونې له ژبې بيانوي:

په پښتني معاشره کې داسې ستوغه يوازې «ليونی» ويلی شي:

راشه راشه ساقي راشه	درې درې ملا درې
په ما باندې بدې لگي	ستا پخې پخې خبرې
غټه پگه دې شه خاورې	عجيبه ته ځناور يې ...
... ماشوم نه يم چې جنت پرېږدم	ستا د سور دوزخ د يرې ...
د جومات په چارچوپۍ کې	يادوه پردۍ تورسړې
ډک گلزار کې ته ولاړ	په ډېران لکه د خر يې
راشه راشه ليونې له	جام اوچت که مسلمان شه
د رندانو په مذهب شه	جنتي په دې جهان شه

يا:

سپين گمبت کې د جومات	دي پراته لات او منات
دا په شکل ادم ذات	په هډ وينه اژدها
د ده دا شيرين گفتار	کفر کفر او انکار
پروت يې زړه ته دی زنار	د ده هوش توره لمبه
دغه علم د جهان	ورته ښوولی دی شيطان
د ده دا رنگين بيان	اړولې بسم الله
دغه ښکلی سپين صورت	مقبره ده د نفرت

دغه پند او نصيحت دی د زهرو پتاسه

د دلال دی د تيارو د سکروټو د سکارو

دغه سپينو منارو کې ده بلا توره بلا

هم آفت دی هم وبا

غني خدای دې تې ساته

يا داسې اعتراف:

زور شومه زور شومه مسلمان نه شومه

ارماني ډېر شومه خو پښيمان نه شومه

د لیوني بله ځانگړنه د هغو «ارزښتونو» په وړاندې بې پروایي ده، چې زموږ ژوند یې بیخي راستخت کړی دی. بېدل ویلي وو: «ترک آرزو کردم، رنج هستي آسان شد»

د غني خان لیوني هم ځان ته ژوند بیخي اسانه کړی دی، ځکه:

لیونی د خټو لوټو په ډېری کې

اکثر توبې کړي ملغلرې عجیبه

د غني خان لیونی یو بل کمال هم لري، هغه څه ویني، چې موږ هوښیاران یې لیدلای نه شو، حقیقت ویني. هغه حقیقت، چې موږ نه ورک دی:

مخ یې و قبلې ته، لیونی ترې خبر نه و

سترگې یې وې وازې د انسان په تماشا

عکس د سپورمی یې د شبنم څاڅکي کې ولیده

ځکه په سجده شو د جانان په تماشا

څه پرتمين دى، د غني خان «ليونى» څومره برميال او هسك دى، دغه پخپله په غني خان كې نغښتى بل غني خان.
مسعود: د غني خان په شعرونو كې له خوبونو سره ډېر مخامخېږو، د نوې ارواپوهنې له نظره خوبونه مهم دي، ستاسې پر
اند غني خان د خپلو خوبونو له شاعرانه كولو څخه څه موخه لري.

لېوال: كارل گوستاو يونگ ويل: غريزي كړنې او هڅې د انسان په ناخبري شعور كې نغښتې دي، ځانخبري هم له
ځان ناخبري رازيږي. خوب ليدل (خوبونه) د انسان د ځان ناخبري شعور له زېرمو راپنځيږي. د يونگ په باور، هغه انسان
چې لوى مسئوليتونه لري، خوبونه يې ټوليز او ټولنيز وي. هغه انسانان، چې يوازې د ځان په اړه فكر كوي، وگړني/
فردي خوبونه گوري. د يونگ په نظر په خوبونو كې ټول ليدل كېدونكي توكي سېمبولونه دي او دا سېمبولونه د انسان
لپاره مهم دي. كله كله د انسان شخصيت، غوښتنې او تمايلات له همدغو سېمبولونو پېژندلى شو:

خوب وينم عالمه كه يې څوك راكړي معنا

پروت يم سر مې اېښې د خپل يار په زنگانه

خوب وينم چې پورته په هوا لکه د باز شومه

کيناستم په بام د محمود سترگې د اياز شومه

پورته د خاموش زړگي نه خور د مينې ساز شومه

خرڅه مې په حورو كړه د ډمو زمانه

خوب وينم چې ناست يم د جيندي په يخه غاړه

شا مې اسويلو كې لکه سره شمع ولاړه

سرې شونډې مسكې شوې راته يې وې چې ژاړه ژاړه

څكه دې د زړه وينې دا شراب دي مستانه

خوب وينم عالمه كه يې څوك راكړي معنا

خوب وينم چې باغ دى د گلونو او ماښام دى

سرې سترگې ساقي د ساقي سرو گوتو کې جام دی

لاس په ستار پروت لیونی مست لکه خیام دی

اړې پرې نری نری د مینې افسانه

خوب وینم عالمه که یې څوک راکړي معنا

خوب وینم چې سپینه سپورمی پاس په خندا راغله

ما له محبوبه په شرم شرم خندا راغله

شونډو کې شراب او په کوکۍ کې قضا راغله

سُر خمار یې راکه پیمانې په پیمانې

خوب وینم عالمه که یې څوک راکړي معنا

خوب وینم چې پت شوم په نسیم کې بهر لارمه

خوا له د جانان لکه د مینې نظر لارمه

سترگو د دلدار له لکه خوب د صحرا لارمه

یو شپنگ کې مې لوت کړه د عمر ونو خزانه

خوب وینم عالمه که یې څوک راکړي معنا

خوب وینم چې زه لکه لولکه په سیل اووتم

پورته د نرگس نه شوم په خوا د رامبیل اووتم

تاو د سپینې غاړې د لیلا په امبل اووتم

پت مې ورته ووې سلامونه جانانه

خوب وینم عالمه که یې څوک راکړي معنا

خوب وینم چې پورته لکه چغه د منصور شومه
یا یو موتی خاوره وم یا لوی دریاب د نور شومه
خو بانگ د سحر اوشو زه راوینس شوم په رکوع شومه
خوب یوپه خوبونه را ژوندی شوه زمانه
وې پریوزه لیونیه تیراوه دې جېلخانه

په دغه شعر کې غني خان گن سېمبولونه کارولي دي، چې په زړه پورې استعاري ماناوې لري او د شاعر د ټوليزې ځان
ناخبرۍ څخه عالمونه کيسې راته کوي.

د شعر الهامي دنيا او خوب ليدلو ترمنځ ډېر څه گډ او مشترک دي، بڼه شعر داسې دی، لکه رنگين خوب. په خوب او
شاعري دواړو کې زمان و مکان خپل منطق له لاسه ورکوي. شاعر خپل لسم نيکه سره په اوسني زمانه کې خبرې
کوي. جرمني گوته د زاړه يونان افسانوي ملکه (هېلن) راژوندی کوي او د خپل اتل فاوست په وړاندې يې د هغه د
معشوقې په توگه لوبوي. شېرازي حافظ له سکندر او دارا سره خبرې کوي او د يار هيندي تور خال ته سمرقند و بخارا
وربښي. کټ مټ په خوب کې هم تاسو يو سپين ږيري ليدلای شئ، چې څوک يې ستاسو د نيکه نيکه گني، داسې يو
څوک چې تاسو يې په وينه هيڅکله فکر کړی نه دی. هم په خوب کې او هم په شعر کې ورځنۍ منطق ماتيري او د
شرابو په پياله کې د معشوقې د شونډو اور سرې لمبې وهلاي شي. په خوب کې هم کله کله تاسو له لوړ ځای څخه
راغورځيري او يا د ميري په سترگه کې خپله څېره ليدلای شئ.

څوک لیونی شي

څوک لیونتوب شي

څوک شي په خوب ویده

څوک رنگین خوب شي

یو څو ساعته د رنگ

د خندا تیر شي

اخر تياره راشي

او واړه هيرشي

پخوا به شاعرانو ځکه د خوب نړۍ ته پناه وړله، چې په ورځني منطق او عقلايي تسلسل به يې خپل لوستونکی قانع کولای نه شو. په خپل روح کې يې الهامي و اشراقي پېښې په خوبونو کې تمثیلولې.

د نوې ارواپوهنې تر تحليلونو راروسته، په شعرونو کې د خوبونو تمثیل جدي شو. هغه شاعرانه سپمبولونه او د پېښو د تمثیل مکان او زمان، چې د شاعر له ځان ناخبره ذهن څخه راتلل، پخپله په هنري توکيو بدل شول، د شاعر خوب تر ټولو ښکلی خوب وي. غني خان په ارادي توگه کله چې غواړي، د خپلې محبوبا ښکلا تمثیل کړي د شاعر د خوب غوندې يې ښکلې گڼي:

يو خوب د شاعر په جامه انساني

يو ساز دور- دراز ښکلی خوړ اسماني

غني خان د شکاکیونو په شان دا هم نه هېروي، چې که همدا دنیا او همدا ژوند په خپله يو «خوب» وي او روسته، چې کله روح راوینس شي، نو گوري به چې حقیقت يو بل څه دی؟ دا نو څوک زباتولای شي، چې دا ژوند دې پخپله يو خوب نه وي؟

د ژندون دې رنگين خوب له

يو خېسته شاني تصوير را

چې ستا حسن پرې بندي کړم

داسې لاس داسې زنځير را

که دا اوبنکې ستا شراب وي

که دا چغې ستا رباب وي

که زما ژړا د عمر

يو لمحہ ستا د شباب وي

کہ زما همه مستي دا

يو حباب ستا د سرور وي

زہ خوشحاله یم په هر څه

چې کوي زما په ځان ته

عجيبه زما جانان يې

عجيبه زما ارمان ته

هله زه د ځان مالک شم

چې خپل ځان درکړمه تاله

هله مست خوبونه راشي

چې گوټ وکړم ستا د خياله

اے د گل جهان مالکه

جواب را ستا د جماله

هغه څه چې ځوان شاعران يې له خوبونو سره د غني خان په شان د يوه ستر شاعر له هنري اړيکو څخه زده کوي دا دي، چې د غني خان لپاره له حقيقي نړۍ څخه خوبونو ته ورتلل له حقايقو څخه تېښته نه ده، بلکې پرعکس د حقايقو او ريښتياوو د بيان لپاره له خوبونو او په خوبونو کې له ليدل کېدونکيو سپمولونو، رواني موقعيتونو او د زمان و مکان، ورځني منطق او عقلايي تسلسل څخه ورپورته د لرغونې زمانې خاطرات بيا راژوندي کول او د هغو په مرسته خپل فکري تيسيسونه تمثيلول دي. غني خان په دې ډېر ښه پوهيږي، چې خوبونه چېرته او څرنگه استخدام کړي او په مرسته يې خپل شاعرانه انځورونه په مخاطبانو وويني.

مسعود: ستاسې پر اند پارادوکسي چلند يا (د متناقض نمايي) شاعرانه شېوه و شگرد د غني خان د شاعري په هنري ځانگړنه کې څومره ونډه لري؟

لېوال: بديال- بدياليز (پارادوکسيک = متناقض نما) بيان د غني خان د شاعرانه سبک يوه ځانگړنه ده. تر دې وړاندې، چې د غني خان په شعرونو کې پارادوکس وڅېړو اول يې بايد وپېژنو:

په ادبياتو کې د تضاد تر ټولو مهم ډول پارادوکس يا هماغه بديال / متناقض نما دی. پارادوکس Paradox له دوو برخو جوړ ويی دی: پارا Para مانا لري، هاغه بل پلو، له بل لوري Dox د Dokein له ريښې څخه د اند په مانا، چې ترنگواله مانا يې کيږي، له عقل و اند څخه لري يا هاپلو. د تمې پرعکس، پرخلاف.

مچ د زمري سترگې شکوي ماشی د اوبس وينه

خدایه! ستا دا عجيبه دنيا توره ده که سپينه

مړ لسو گېډرو بېر شېر په بونډی چرگه کړ

سپور شغال په پړانگ دی د غرخو و ښکار له ځينه

او يا:

جومات ته لار په ميخانه گوره په زيان کې سود دی شان جانانه گوره

نېټه ده لنډه کارونه ډېر دي پوره بې نه کړې ځان له بانه گوره

بلځای:

خاورو کې هغه ده، چې يې زه د زړه هلال ومه

هغه لال شو خاورې، چې يې زه وړوکی لال ومه

يا:

موتی خاورې څنگه پټ د حسن يو جهان کړي

يو پوکي د باد دا چمن څنگه بيابان کړي

او:

مرگ او زندگی یوه ده، غم او خوشالي یوه ده

ژوند چې چرته نه وي مرگی چا هلته لیدلی دی

په ادبیاتو کې پارادوکس هغه تضاد ته وایو، چې د عجیبې و متناقضې مانا د رامنځته کېدو لامل شي. دا په تېره په عرفاني ادبیاتو کې د سره بډیالو ماناوو د ترکیب په زړه پورې شاعرانه گډون جوړوي.

ولې دې وړانولو له جوړ کړی سور محل دی

اور کې دې بل کړی ولې حسن الوول دی

د بدیع په علم کې، چې مور د «تضاد» یا مطابقه، طباق، تطبیق او تکافو په نامه کوم صنعتونه وینو، له هغه سره د پارادوکس توپيرونه شته. تضاد تر ډېره بریده لفظي وي، خو پارادوکس د فکري و محتوایي تناقض لپاره کارېږي:

پریوځې په پړاو کړې بتخانه کې ډیوه بله

خپې سپینې پولې طمغې تاقتې د منزله

تا ته اور سرور دی یو ما ولې وژنې اور کې

اې د سپین او تور مالکه څه مزه ده تور کې

په پورتنیو دوو بیتونو کې (سپین او تور) سره متضاد مفاهیم دي، یوځای د تضاد یا طباق په بڼه راغلي (خپې سپینې پولې) او (څه مزه ده تور کې) دلته سپینې او تور سره لفظي تضاد لري، چې طباق جوړوي. خو کله چې شاعر د (سپین او تور) مالک یو گڼي او یوځل اور د سرور و خوښی او بل ځای اور د سیزلو او وژلو وسیله بولي، دلته له یوه پارادوکس یا متناقض نما ټکر سره مخامخ یو.

غني خان د «ژوند» و «مرگ»، «تیاره» و «رڼا»، «غم» او «بنادي» او داسې نور متناقض نما مفاهیم بیخي زیات په پارادوکسیکو شاعرانه موقعیتونو کې کارولي، چې له خپلې ادبي زمانې سره سم په تحلیل او کره کتنه کې یې د سبک له محتوایي ځانگړنو څخه شمارل کېدلای شي.

مسعود: گران لیوال صاحب تاسو د غني خان د طنزي شعرونو په تراو څه لید لری، مهرباني وکړئ د ده د طنزي شعرونو څو بیلگې را ته په گوته کړئ؟

لېوال: له زماني پلوه د نومهالې (معاصرې) پښتو شاعرۍ په تاریخ کې غني خان له لومړنیو لویو شاعرانو څخه دی، چې منظوم طنزونه یا د طنز په ذایقه مالگین شعرونه یې لیکلي دي.

منظوم طنز په رمز و کنایه هغه ټولنیزه کره کتنه ده، چې هنري او ښکلاييزې ځانگړنې یې ساتلي وي.

د غني خان په کلیاتو کې له دې اړخه د غني خان شعرونه په درېیو ډولونو ویشلای شو: ۱- هغه شعرونه چې بشپړ طنزي دي، ۲- هغه شعرونه چې جدي فضا لري، خو څه برخې په کې طنزي شوي دي، ۳- هغه شعرونه چې په خپل بافت کې نغښتی پټ شاعرانه طنز لري او داسې ښکاري، لکه په تراژیدي کې د کومېدی نښې.

د بېلگې په توگه (د مال وزیر ته خط) یو بشپړ طنزي شعر دی:

لویه اوږده بریره وروره! اوږد آمدن لري

صیب ولگاه وه د هر وکیل په خوله میتر

دا هم یو مشین دی تیز رفتار لکه موټر

صیب ټیکس به اخلې د بکواس او د ټرټر

زیات به په هغو وي چې ډگري څوک د لندن لري

لویه اوږده بریره وروره! اوږد آمدن لري

صیبه! مالیه کېږده د چایو په چاینک

لوی به آمدن یې وي د ټیکس نه د ښانک

دا ټپوس دې نه وي چې خانصیب دی که ملک

اخله ترېنه ټیکس ارزو د صیب لوگ د دیدن لري

لویه اوږده بریره وروره اوږد آمدن لري

کېرده یو ټیکس صیبه! په لویو لویو ږیرو

ورنه کړې معافي که څوک د سوات و یا د دیرو

ټول عالم به وایي یره ډېرهوښیار وزیر و

خیال د خزانې ډېر دی د دې غریب وطن لري

لویه اوږده ږیره وروره! اوږد آمدن لري

ما یې تحصیلدار کړه صیبه واوره سفارش

ستا به ډېر ثواب کیږي زما به لږ ورزش

ډک به له روپو کړم د سرکار خمونه تش

صیبه! تحصیلدار هرځای پولاو، پالنگ، پرستن لري

لویه اوږده ږیره وروره! اوږد آمدن لري

دغه منظوم طنز د شاعر د ژوند پر مهال د ټولنیز، سیاسي، اداري او دولتي چاپیریال یوه ترخه کره کتنه ده، چې د طنز په ژبه بیان شوې ده. ټول نظم طنزي دی، کنایې او اشارې، سېمبولونه یې ټول طنزي دي. شاعرانه سینگار او ښکلا یې کمه او پیغام یې پیاوړی دی. ژبه یې طنزي ده او له وزن و اهنگ څخه یې د پیغام لپاره اېزاري گټنه کړې ده، دا ډول نظمونه په فورمالیستیکو هغو کې نه، بلکې په دیداکتیکو یا تعلیمي نظمونو کې راځي.

«مږه»، «چینځ» او ځینې نور هغه طنزي نظمونه چې غني خان په کې دغه او نور ژوي په کومیدي لحن هرو مرو د خپل مهال د ځینو سیاسي - ټولنیزو او ان روحاني و دیني کرکټرونو لپاره د سېمبولیک او تمثیلي پرسوناژونو په توگه کارولي د دې لپاره شاعرانه او هنري طنزونه گڼل کېدلای شي، چې سېمبولیک او تمثیلي ارزښت لري:

اوسې په کندو کې یاره غل یې پلار دې غل و

مور دې غلچکې وه، ستا نیکه د بدو مل و

قوم دې حرام خور دی قبیله دې حرام خوره ده

ترپايه

مړ شوې په غوړو پسې لکۍ توره دې سپوره ده...

د غني خان بل شعر «ژوند» جدي پيليري:

چې خمار مستي ترې ووځي شراب بڼې ترخې اوبه وي

چې سرور غرور يې نه وي دا ژوندون ژوندون د څه وي

چې د مينې زړه شي پاتې لکه گل وي رژيدلې

يا شغله يوه د نور وه يا يو موی د خزلې

شاعر همداسې شاعرانه او جدي روان وي، خو ناڅاپه د طنز په کرونده ورگډ شي:

ژوند که تش فيرني خټل وي دا خو سپی هم شي خټلی

که تش نسل زياتول وي دا غوايي هم شي کولای

په داسې شعرونو کې طنز د استدلالی تلقین لپاره کارول کېږي. داسې ادبي شپوه په کلاسيکو او نومهاليو شاعرانو کې ډېره موندلای شو.

درېيم ډول هغه ښکلې شعرونه دي، چې ځای ځای د طنز مالگه لري:

دی درد لړلی ژوند کې بې خودی کې دی آرام

د ظلم په دې اور کې يو ساقی دی مهربانه

دا مست بې خوده سر نشه ځواني او دلارام

راواخله په شکرونو يې قبول کړه غني خانه

جنت کې شرابونه، سپين غلمان حورې مستانه

سقراط وکړو آواز وې د دې ټولو دی سرسام

هيچرته رڼا نشته، بې د عقل د جهانه

په پوهه او په فکر کې دی حسن هم آرام

دا نور دی د رب نور د آدم خاوره کې روښانه

دا خره دي نه پوهیږي وايي وهم ته الهام

د غني خان په ځينو طنزونو کې شاعرانه صمیمیت له ورايه خپې وهي. د هغه داسې ظریف طنزونه بېساري گڼلای شو:

وگورئ دا بېلگه :

ما به شمع شمع کوله

تا که جوړ رانه پتنگ

تلمه ښکار له د کپورو

تا ورپېښ کړم په نهنگ

ما د قصده وې ملنگ يم

تا ريښتيا کړمه ملنگ

ما پېښې کړې د تورزنو

تا مې کور له راوړو جنگ

زه خو غږ کولی نه شم

په گيلو ته خفه کيږې

خو

حقه دا ده لويه خدايه!

ته په توقو نه پوهېږې.

داسې ټوکه له صمیميته ډک ایمان څرگندوي، چې د ملا تکفير يې زیانمنولای نه شي.

د غني خان طنزي نظمونه د هغه د زپورتيا او بې پروايي نښه هم ده.

منمه د جناح کاکا چې پوخ ښانک له راغی

د ډبه، د کوتکه د گولو نه خبر نه شو

یا:

ملا پيتي ته ټينگ و، خو فيرنی رانه خراب کړ	ډېر نر زما لالا و خو چيني رانه خراب کړ
دی ترشې مسالې هيندوستانی رانه خراب کړ	صاحب هتلمر کړ فتح خو بې خېټه فتح نه کړه
مريد ښه د جناح و، خو جيني رانه خراب کړ	او خان لالا مې ورک و په اسلام او په ملت
قصې د آدم خان او درخانی رانه خراب کړ	گوره ليوني ته به ډېر پخني او لوی قاضي و

بل ځای:

خبتې ترې ايمن وخور	عقل ترېنه ډېره وخور
خره لال د بدخشان وخور	گوره په وربشو کې
خوار لاله د غمه ځان وخور	گوره يې نه خرخيږي
ډېر يې هندوستان وخور	قبض شو د صيب
خېټه يې د ښکلولو ده	څار شم د ليدر د کولو
او ده واړه کاروان وخور	چا مهار چا اوښ وخور
په مزار يې ډيوه بله کړه	کون ملا شهيد دی
د لوږې نه قرآن وخور	مړي وو کم شوي خوار

ترپايه

خو په ځينو طنزي نظمونو کې د شاعر موخه يوازې د لوستونکي خندول وي، په داسې شعرونو کې د طنز خواږه تر سياسي - ټولنيز پيغام ډېر څرگند وي:

شوق کې د وصال چې د مېس خولې ته ورنږدې شومه

خوله کې يې سگرت و زما خوله وسوځېدله

تلی دی لندن ته مجنون اوس ډرايوري زده کړی

اوبنه لیلی څرخه کړه موټر کې گرځېدله

ترپايه

مسعود: غني خان په خپلو شعرونو کې په تېره بيا د (جنت) په شعر کې د فلسفي تفکر په رڼا کې (ملا) د يوکاذب او دروغجن او ډارونکي مفسر په توگه او د ملا ربا او تظاهر په باب او د ناپوهه واعظانو په اړوند ډير څه ويلي دي او د دين په ټيکه دارانو او دوکاندارنو ډير په غصه دی. تاسو د غني خان افکار په دې برخه کې څه ډول ارزوئ، او د دې ليد دک و دليل په څه کې وينئ؟

همدا راز غني خان د (اسلام) په نوم نظم کې ملا او هغه کسان چې له غلط او ناسم تعبير او تفسير څخه د اسلام د سپېڅلي نوم او احکامو څخه د خپلو دونيايي او سياسي گټو په خاطر کار اخلي کلک اعتراض او نيوکه کوي. تاسو دا نظم او د ده افکار او پيغام خپلو خلکو ته څه ډول ارزوي؟

لېوال: د ملايانو په اړه د غني خان د اشعارو او افکارو په اړه ډېره څه ليکل شوي دي، زه به يې ډېره نه اورډوم، لويه برخه ځواب پخپله ستاسو په پوښتنه کې نغښتی دی.

اصلي کيسه دا ده، چې غني خان يو معتقد انسان دی، د دې لويې نړۍ او هستي لپاره يو خالق پېژني او باور پرې لري.

راته ښکاري جوړ ناست په اسمان کې کيمياگر دی

کله سره زر کاندې خاورې کله خاورې زر کوي

ډېر گلونه يې راغونډ کړل د جانان شونډې کړي جوړې

چه د دې گلابو خاورې په کوم گل بهر کوي

هغه يو ښکلی او مهربانه ذات ورته ښکاري او فکر کوي، چې انسانان ورته گران دي:

دا دماغ زما چرې نه مني چې د گل خالق به سقر کړي جوړ

څنگ خوږې به پرې زما کړيکې لږي چا چې ما له نرگس او دلبر کړه جوړ

پر خدای د غني خان باور تر عقيدې وراوښتی او په مينه بدل شوی دی.

زه عاشق ځکه په رب يم چې انسان له دوام نشته

رب دی هرڅه او هغه چې زما هوش پرې نه پوهيږي

رب زما د ورکېدو نه بره، لرې، سپين مقام

رب زما د هوش صحرا له يو محل دی د کمال

رب زما دې ستړي سر له د مستی بر پوره جام

تر دې مينې او باور راکښته د نورو ټولو مسايلو په اړه پوښتنې لري، دا پوښتنې يې هم د عقيدې روڼوالی (شفافيت) نښه ده، غواړي هم پخپله پوه شي او هم د کړيو پوښتنو له لارې نور خلک وهڅوي، چې ځان وپوهوي. د غني خان پوښتنې طبعاً چې د هغه د شعرونو مينه وال متوجه کوي، چې دا پوښتنې جدي دي او بايد په اړه يې فکر وشي. غني خان پنده عقیده نه خوښوي، بلکې پر هغې مينې ولاړ باور ته ارزښت ورکوي، چې د تفکر او تعقل په مرسته ورځ تر بلې زياتيږي. غني فکر کوي، چې مور هرڅومره چې د خالق په پېژندلو کې وړاندې څو هماغومره يې مينه زموږ په زړونو کې زياتيږي.

د تقوی زر شپې کړي جمع د عشق يو ساعت ترې جوړ کړي

د دې مينې او پېژندنې لپاره بايد فکر وکړو او فکر د شته پوښتنو د ځوابولو هڅه ده.

له ملايانو او شيخانو سره د غني خان ستونزه له همدې ځايه پيلېږي، چې: اول له خدای سره يې اړيکه له هغه څخه وپره ده، نه له هغه سره مينه. غني خان د ملا له خولې ځان ته داسې خطاب کوي:

دا د رب سره د مينې تا راخيستي څه قيصه ده

وېره وېره له قهار نه د ايمان اصلي حصه ده

د جنون او د جانان ستا څه مهمله فلسفه ده

دويمه دا چې ملا له خدای ج سره د مينې پرځای له خپلو نفسي غوښتنو سره زیاته مينه لري او عبادت هم د همدې لپاره کوي، چې ځان له دوزخه وژغوري او پر دې دنيا د عبادت پلورنې له لارې او په بله دنيا کې د عبادت په مقابل کې د مزدورۍ ترلاسه کولو له لارې په جنت کې عیش و نوش وکړي.

د ملا عبادت کسب پاڅېدل او کیناستل

د حلوا په ارمانونو تل الله الله کول

د ملا مينه عجيبه په پيتي مينېدل

او د حورو لمغرو ته د خچو کوهنېدل

د زاهد عبادت چر دی سوال منت ژړا کول

په جنت او دې دنيا کې د فايدې سودا کول

د ریا سپي جوته کړې دلربا له ورکول

د غني عبادت مينه ځان جانان کې ورکول

چې بې ننگه شي پښتون په سر بې دانگه تښته تښته د سخاتي ملا د بانگه

چې په طمع د دنيا کوي وعظونه خدای دې وچه کړي د دې خيټ غرانگه

شاعر غني خان د يوه دقيق ټولنپوه په توگه پوهيری، چې د هغه د ټولني يوه مهمه تاريخي ستونزه د اسلام سياسي کېدل دي، داسې سياسي کېدل، چې گټه يې ملا او شيخ ته رسيری، نه اسلام او مسلمان ته. د غني خان په نظر اسلام هغه وخت زیان ويني چې ټيکه دار (ملا) يې د سياسي ابزارو په توگه د خپل قدرت او عیش و نوش لپاره کاروي.

اې په اسلام ميينه! اې سياسي مؤمنه!

نن چې اسلام ستايې ستايه دې څوک پرون

دا هغه مخ د ټيوس خو نوې شنه پرون

ای په اسلام شیدا!	ای سیاسي مؤمنه!
سترگې دې برگې بهر	برگ دې ایمان دننه
پرون یې ځان نه گاته	نن دی اسلام گتې
په خرڅ د ننگ د پښتون	خپل ننگ او نام گتې
زما په وینو چا له	ایران او شام گتې
او د شرابو تاجر	ساقی او جام گتې
ای په اسلام مینه!	ای سیاسي مؤمنه!
څه به وایې رب ته خپل	چې یې د گور دننه
تا د پښتون سترگوته	د تیاری جال جوړ کړ
او د جناح د خره	دې خردجال جوړ کړ
غلاف کعبې له دې	د وایت هال جوړ کړ
ما له لندن کې تا	نوی هلال جوړ کړ
او د بلا نه دې	ماته بلال جوړ کړ
ای په اسلام شیدا	ای سیاسي مؤمنه!

ترپایه

غني خان د سياسي شوي ملا او سياسي کړای شوي اسلام په لوبو خبر و، پایلې یې لیدلای شوې او د جناح او پاکستان لوبه ورمعلومه وه. د انگریز په ټوله لوبه یې سر خلاص و، چې د ملا او اسلام په نامه له افغان ولس سره څه کول غواړي؟ همدا د یوه نابغه شاعر الهامي وړاندوینه ده.

په زړه پورې دا ده، چې د غني خان د ژوند پرمهال خلکو لا داسې يوتش په نامه اسلامي نظام تجربه کړی نه و، چې واک و ځواک ټول د ملا او شيخ په لاس کې وي، خو د داسې کېدو يو ډول نامخامخ وړاندوينه د غني خان په شعرونو کې موندلای شئ، چې د حيراني وړ ده. غني خان د ملا په بېحده اشتها پوهيږي، هغه اشتها چې له حلوا، فيريني او پولاو څخه پيليږي:

ملا مخ زما نه واراوه وې دا څه دي ستا تالي کې

نه پلاو دی نه فيريني ده نه حلوه نه فالوده ده

وی يې شرع ظاهر گوري او ظاهره ته فاسق يې

او د ملا دغه اشتها بيا تر سياسي واک و ځواک او د دين په نامه د خلکو او ټولني تر هراړخيز ښکېلاک او زېښناک پورې رسپږي.

او د کا فر نوکر کړي د اسلام پالنه

اې د کنيو وطنه اې د ږندو وطنه

مسعود: تاسو د هيومانيزم د فکري او فلسفي ښوونځی په تړاو څه ليد لری؟ د ختيځ په فرهنگونو او بيلايلو فکري ښوونځيو په تېره تصوف او عرفان کې انسان خپل ځانگړی ځای، پورې او مقام لري. د غني خان په ډيرو شعرونو کې انسان او انسانيت ته ځانگړې پاملرنه شوې ده. تاسو د غني خان دا افکار څه ډول ارزوی؟

او همداسې د غني خان په اشعارو کې په انسان او انساني ارزښتونو او فضايو ډير تمرکز شوی دی. تاسو د ده خيال او افکار د (نيچه) له افکارو سره د انسان پالنې په اړوند څه ډول ارزوی؟

لېوال: ما کلونه پخوا د «هيومانيسټ غني» تر سرليک لاندې يوه مقاله کښلې وه. زما د دغې مقالې پر بنسټ، زما له نظره د غني هيومانيسټيک تفکر يو ځانگړی رنگ ځکه لري، چې هغه مهال انسانپالنه په نومهالې نړۍ کې په موډېرن مفهوم د هغه په چاپېريال کې د افغانانو لپاره تقريباً يو ناپېژندلی مفهوم و. غني خان بايد د دغې نومهالې فيلوسوفیکې نظريې ارکان او جزئيات معرفي کړي هم وای، پاللي يې هم وای او پښتانه يې ورسره نږدې کړي هم وای.

کعبه جوړه ابراهيم — م کره زه جوړ کړی يم الله

وايه څوک لوی شو اوچت شو؟ وايه وايه اې مُلا !

رېنسانس، چې د اروپا تورو منځنيو پېړيو ته يې د پای ټکی کېښود، بل څه نه و، مگر ددې تفکر رامنځته کېدل، چې د انساني هڅو په محراق او منځي کې دې د بشريت هوساينه، پرمختگ او ښکمرغي راوستل شي او پوهنه، تخنيک، هنر او توليد دې د ټولني د وگړيو د انساني ژوند د شرايطو د ښه والي لپاره سره لاس ورکړي.

د کليسا او کشيش ځای (انسان) ونيوه او د انسان د مادي او معنوي لوړتيا لپاره هڅه پيل شوه.

پښتو شاعري، چې د عرفاني افکارو يوه اوږده دوره تېره کړې وه، ناڅاپه د غني خان او ده ته ورته نورو شاعرانو د تفکر او تخييل په زور يې له روان دوديز بهير د پاللو ترڅنگ يې (انسان) ته پام واوښت. زموږ ددغه مفکر شاعر له نورو بېلگو، چې روسته به يې يادې کړو، پرته همدارپورته ياده شوې څلوريزه يې هم بس ده، چې د انسانمحوه فکر او خيال بېلگه شي او خپل شاعر د لومړنيو هيومانيسټو پښتنو شاعرانو په کتار کې ودروي.

غني خان (انسان) مهم گڼي او غواړي ووايي، چې الله (ج) هرڅه د انسان لپاره هست کړي دي او انسان دومره مهم دی، چې ښايي له سره پرې فکر وشي.

هيومانيزم يوازې د انسان په نامه د شعارونو نندارمه نه ده، ياد رضا براهني په ژبه يوازې د انسان په نامه د بربندو او کليشه يي خواخوږيو خبرې هم هيومانيزم نه شو گڼلای. هيومانيزم د داسې يوې فکري - عملي منظومې نوم دی، چې (انسان) د يوه ارزښت په توگه خپل ټولنيز مقام ته ورسولای شي. داسې يو تفکر چې په پايله کې يې بشريت دې باورته ورسېږي، چې ارزښتونه د انسان د تعالي لپاره رامنځته کېږي او نه ښايي (انسان) د ارزښتونو قرباني شي.

د غني خان له انده، دانسان اختيار او توانمندي هماغومره ده، چې دخپل همنوع لپاره د خيرياشر سرچينه شي او د طبيعت او ټولني پر قانونمندی د پوهې تر بريده فکر و عمل وکړي. دی انسان ته سپارښتنه کوي، چې لرې دې نه ځي، ځان ته دې راستون شي، ځکه که انسان خامخا بايد وژاړي، نو پوه دې شي، چې د ژړا وړ پخپله همدی دی :

راځه زما گلابه ، ژوند او مرگ دواړو ته خنده

په دواړو کې يو هم نه دی لايق ستا د ژړا

که خامخا ژړا درځي : انسان ته، ځان ته ژاړه

چې دغه په رښتيا او گډاگی دی د ژړا

يو حسن رب ورکړی دی، چې ژوند له معنی ورکړي

او دې غريب ترې ځان ته جوړه کړې ده بلا

خزان که نه و، نو يوگلاب ، يوه ميوه به نه وه

که مرگ نه و، ژوندون به يو رگ خوب و په دنيا

انسان د ريدي گل دی، د ده کور دی بيابان

بهار د ده ځواني ده، خو ژوندون يې دی خزان

زموږ شاعر ټينگار کوي، چې دا د انسان اختيار دی، چې خپل ژوند ته پخپله مانا ورکړي. غني د اگزستسياليستي اندود په څېر انسان د خپل ماهيت په ټاکلو محکوموي او د اختيار دايره يې د طبيعت او ټولني پرقانونمندی د پوهېدو تر څنډو پورې پراخه گڼي، زموږ شاعر د (اندره برتون) په څېر (انسان) د بوربوکی منځی (محراق) گڼي :

ملاجان وايي ازل کې تا ليکلی هر يو کار دی

يو له سترگو کې شفق دی بل له هسې گليخار دی

يو به ټول عمر نالان وي، وری تری پریشان وي

يو نيازين به په بخملو بل به پروت په بيابان وي

وايا وایا ملاجانه که اختيار راځي قسمت ځي

د قسمت سره دواړه آرامونه او راحت ځي

د تندي ليکلی ورک شي، بس سپری د ځان مالک شي

که په باغ کې د آرام ځي، که په لار د مصيبت ځي

غني ټوله ښکلا او هستی مانا په انسان کې بيا مومي او د خلقت هدف هم د ځان پېژندنې له پړاوه راپيل شوې داسې هڅه گڼي، چې بالاخره خدای پېژندنې ته رسېږي، دا د شرقي عرفان يو داسې موتيډف دی، چې له ځانه د خالق لوري ته د سالک د راپيل کړي مزله پړاونه او ليدلوري بيانوي، غني د هر لټون په پایله کې بېرته له انسان سره مخامخېږي :

مخ يې و ، قبلې ته ليونى ترې خبر نه و

سترگې يې وې وازې د انسان په تماشا

عكس د سپورمى يې د شبنم خاڅكي كې وليده

ځكه په سجده شو د جانان په تماشا

نشته دى د ژوند د خوب تعبير كتاب كې نشته دى

سترگې دې كړه پورته د اسمان په تماشا

خدای مکه كې نشته د منصور د خولې مې واوريده

لاړ شه ليونيه ! شه د ځان په تماشا

د شرقي عرفان همدغه موتيف ، لويديز انسانمحوره عقلانيت ته لار هواروي، چې انسان د ټولو ارزښتونو په محراق كې خپل ځاى بيا مومي.

د عقلاني انسانپالنې (Rationalistic Humanism) توپير له عاطفي او احساسې هغه سره همدا دى، چې له دې سره د انسان په گټه پرپوهنه ولاړ فكر وعمل ملگرى دى، غني خان يو مهال د انساني لوړوالي دې پړاو ته د رسېدلو داسې دعا كړې وه:

اې خدايه ! عقل راكړه اې خدايه پويه را

زړگى مضبوط راكړه او سينه لويه را

سترگې د لمر راكړه رحم د ځان را

بيا ټول غمونه دې د دې جهان را

ماته يې په سر كړه څار درنه شمه

زه به يې وړمه زه به يې وړمه

د انسانمحروریت لپاره یو استدلال دا دی، چې ژوند او دا دنیا مهمه ده. رحمان بابا څوپېړۍ وړاندې دا جدال راپیل کړی و:

ښه ده ښه ده دا دنیا چې توبښه ده د عقبا
په دنیا کې بدې نه شته که بدې نه وي له تا
غني هم پر دې ټینگار کوي، چې دا دنیا مهمه ده:
د بیغمۍ لږ خوب لکه دنیا ښه ده
نېټه یې لږه ده گني دنیا ښه ده
څوک وایي هغه ښه ده څوک وایي دا ښه ده
ماله زما ښه ده او تا له ستا ښه ده....

انسانپلوی غني له دې څخه ځورېږي، چې گوري؛ انسان د انسان د وینو تېری دی. د ده په نظر کله چې د ټول حسن او ښایست سرچینه انسان ده او کله چې انسان مینې ته پیدا دی، هغه انسان چې، دهمده په ژبه:

ستوري ته اسمان کې یوه ورځ ووبل هلال

خدای آدم له مینه ورکړه مونږ له تش جمال

نو بیا ولې د مینې په پار د پیدا کړای شوي ادم زامنو یو بل سره په وینو سره کړل، یو هایل شو او بل قایل؟ د څه لپاره؟
د انسانمحروریت پوښتنه له همدې ځایه راپیلېږي، چې ولې او د کوم ارزښت لپاره انسان د انسان په لاس وژل کېږي؟ دا پوښتنه ساده نه ده، دې پوښتنې له زرگونو کلونو راهیسې د بشریت فکر بوخت کړی دی؟ ښه گوري، چې د (انسان) قتل تراژیدي ده، خو تردې لویه تراژیدي دا ده، چې دا غمیزه په خپله د انسان په لاس پېښېږي، زموږ شاعر وایي:

نن انسان شو د انسان د وینو تېری

نن مجنون شو د جانان د وینو تېری

داسې روند په سترگو روند شولو د تندې

چې تر پورته شو حيوان د وینو تری
دا محل د چا باچا د شان او شرنګ دی
که دا پروت دی بیابان د وینو تری
دا قصه د یار د کور او استانی ده
که د ظلم یو داستان د وینو تری
داسې زهر چې بنامار ورته پسخیري
داسې تاو چې کړي جانان د وینو تری
داسې قهر چې لمبه کړي خپلې سترګې
داسې ځان چې وي د ځان د وینو تری
داسې رند چې د آدم په وینو مست وي
داسې شر چې کړي اسمان د وینو تری
لیونیه ! د مستی باغ ته ترې تښته
نن د تندې مري جهان د وینو تری

د غني خان (زه) د ټولنې (مور) او د ده (ته) مور هر یو یوو. زموږ په ادبیاتوکې، په تېره بیا د نومېالي شعر د فکري - فیلسوفیکو مفاهیمو هنرمن راپیلوونکی له (زه) څخه ستړی دی، له (زه) څخه سرټکوي، خو (ته) او (مور) ته پناه راوړي او مخاطب یې تر ټولو ښکلی دی، تر ټولو مهربان او د مینې وړ دی. غني پر خپل مخاطب انسان باور لري، له هغه سره مینه کوي او غواړي هغه پوه کړي، چې هر څه دده لپاره پیدا شوي دي. غني زموږ د زمانې غږ دی: چې یو بل سره ونه وژنو، بلکې د ټولنې او طبیعت له قانونمندی سره سم د انساني ټولنې د سوکالی لپاره په مینه مینه ګډ کارو فکر وکړو.

مور غني لولو، مور د غني له هنره خوند اخلو، مور د غني شعرونه سندرې کوو، مور يې يادونه په لويو غونډو او لمانځنو کې يادوو، هغه فيلوسوفیک، ليونې، بنکلی هنرمن او څه وڅه بولو، خو پيغام ته يې پام نه ساتو، لاهم انسان وژنو او پرانسان ظلم کوو، د غني روح خپه دی، ځکه هغه گوري، چې تر ټولو ډېر د هغه ولس وژل کيږي او تباہ کيږي:

تاسو يې اورئ؟ غني ژاړي:

ورو ورو ظالمه! داچيغې ناوړې؟

ورو ورو پرې پښې ږده دا نه دي خاورې

داخو ستی دي، دا خو ځوانی دي

سپينې دې کوکې لکه د واوړې

مسعود: غني خان وايي:

ساز ژړا ده که مستي ده نه پوهيږم

هر اواز کله شي سوز کله چيغار شي

او يا وايي:

زه يو مست شان لهوتوب يم د هوا په آس سورېږم

که يو رنگ د يار د سترگو شل رنگونه شم گډېږم

دا زه څه له ولی جوړ شوم خبر نه يم نه پوهيږم

ولی سوز شم ولی ساز شم يو آواز يم چی غږېږم

د زړه ټټو تارخانو ته يو شغله يم چی کوزېږم

يو سرور يم چی شرنگېږم يو خمار يم چی مستېږم

چی په رگ رگ کی د اور شم یو لمبه یم چی رېبېرم

دا زه نور یم چی پرقیرم که سرور یم چی سوزېرم

شعر او موسیقي د هر ثقافت په ماڼۍ کې بنسټيزي ستنې دي، او یو له بل سره تړاو لري. غني خان په خپلو شعرونو کې د ساز او تنگ ټکور په تړاو خپل تصور، لید او فکر لري. تاسو د ده فکر او خیال او د کلام موسیقیت او آهنگینې برخې څه ډول ارزوئ؟

لېوال:

رباب څه دی مړ گډوری او د توب وچه تنه ده

خو چې سوز د آدم راشي هله هنگ وکړي رباب

غني خان موسیقي اوربده، خوبښده یې، سوز یې حس کاوه، ان چې یو ډول وجد و خلسه یې ورته پیدا کوله. دا د ده له کلامه پیدا ده. دی موسیقي یوه مثبتې اینرژي بولي، داسې یوه مثبتې اینرژي، چې د اورېدونکي سوز و حال یې راژوندی کوي لکه د برېښنا یو سیم چې له بل سره ملگری شي او پرق نارې کړي.

څوک په ساز کې څوک په خوږ سوي رباب کې

څوک په مسته ترانه کې څوک ټپه څوک افسانه کې

هر وخت هره زمانه کې په فراق په یارانې کې

بس د خپل جمدون قیصه ده په هر مخ د دې کتاب کې

څوک یې وای په مستو سترگو څوک په مست رنگین رباب کې

څوک د تال او حرکت نه کړي ژړا او خندا جوړه

ټول وجود یې یو ارمان شي چې د غم کړي گډا جوړه

داسې خیشت داسې رنگونه نشته نشته په گلاب کې

دغني خان په خپلو شعرونو کې هم د غرونو يو اتن او نخا گورو، ډېره ځله يې له گډ وتونځای (هممخرجه) غرونو څخه پخپله هم په شعر کې بلها موسيقي توليد کړې ده، دې ته د سپري هغه وخت پام وراوړي، چې د غني خان شعرونه کوم لايق سندرغاړی سندرہ کړي.

په زړه پورې دا ده، چې نن سبا په تېره بيا په پښتونخوا کې د پښتو موسيقي لمن ورځ په ورځ د غني خان له شاعرانه گلونو څخه ډکيږي او ښکلې کيږي.

زه له علمي پلوه په موسيقي نه پوهېږم، خو د موسيقي يو مينه وال او اورېدونکی يم. شعر او موسيقي داسې سره تړلي لکه گل او خوشبو، لکه انځورگري او رنگ او لکه نخا او بدن.

خو هم هغه يو ارمان دی د دې تال او شرنګ درياب کې

هم هغه يوه قيصه ده په هر مخ د دې کتاب کې

څوک يې سا ټکي راواخلي په خپل اور يې سره لمبه کړي

يو مستي سرور ترې جوړکړي په جانان يې صدقه کړي

کله يې ډوب کړي خپل څمارکې دوی هم ځان سره نشه کړي

بس يو رنگ دی، چې ځلېږي هم جانان کې هم گلاب کې

هم په ساز کې هم په تال کې هم په خوږ سوي رباب کې

په يو سوال دې هم پوی نه کړم د ژوندون په لوی کتاب کې

دغه سوال بس دغه سوال دی هم په رقص هم په رباب کې

عاشق مينه کې سرور کې شاعر غم او اضطراب کې

هم هغه يوه قيصه ده په هر مخ د دې کتاب کې

د غني خان ژوند څېړونکي دا مني، چې د خپلې زمانې له پياوړو او مشهور سندرغاړو او موسيقارانو سره يې ملگرتيا وه. غني خان ته يوه په زړه پورې خبره منسوب ده، چې ويل يې: «د پښتنو موسيقي خوبه ده او دمان يې بدې شي.» که دا ريښتيا د ده وينا وي، بيا نو څرگنده ده، چې غني خان د موسيقارانو په درناوي او ارزښت پوهېده.

د غني خان لاندنی شعر يوازې له ادبي پلوه نه، بلکې د موسيقيت له پلوه هم په زړه پورې شعر دی. لسگونه غريز تناوبونه، د هم مخرجه غرونو مارش او د چټکو څپو وزني ريتم.

له مانيز پلوه، شاعر موسيقي په طبيعت کې نغښتې بولي. دی د طبيعت ارکان د موسيقيت اصلي زېرمې او سرچينې بولي، باران، اور، نسيم، باد، برېښنا، د روانو اوبو شور، د معشوقې خدا او د پايزېونو شرنگهار او ان د ليکونکي قلم شگهار د ده لپاره موسيقي توليدوي او دی پرې مستيري:

ټق ټق د اور ټپ ټپ د باران

آخ آخ د وصال اوف اوف د ارمان

وئ وئ د جنون وخ وخ د صنم

نا نا او او هر وخت د صنم

قت قت د خدا برق برق د مستی

شرنگ شرنگ د پانزيب چن چن د لښتۍ

شر شر د اوبو شغ شغ د نسيم

بس بس د دلبر بر بر د غليم

قر قر د چيلم پر پر د لولی

دوم دوم د دوپړۍ تنگ تنگ د رباب

غر غر د پيالۍ سخ سخ د کباب

چپ چپ د کوکۍ پس پس د دلبر

چې چق د تارو گو گو د کمتر

بس بس دې غنی بد بد یې روان

ایش ایش د قلم هر هر د بیان

د بلخي ابن سینا لږ ترلږه درې رسالې د موسیقي په اړه څرگندونې لري. هم په «شفا» کې هم په «نجات» او هم په «دانشنامهٔ عالی» کې. د شفا په دولسم فن کې ابن سینا موسیقي د ریاضیاتو د پوهنې برخه بولي او په دوو برخو یې ویشي: لومړی، د نغمو د گډون او راغونډولو «تألیف» برخه او دویم: مهالنۍ غځېدا یا موسیقایي وزم، چې د ایقاع علم هم نومېږي. ښایي ابن سینا مور ته معلوم لومړنی پوه وي، چې د موسیقي الات په درېیو ډلو ویشي:

۱- تاري، چې د ده په ژبه په «زخمه» یا گوتمی غږول کېږي، لکه بربط و تنبور و رباب.

۲- بادي، چې د خولې یا مزمارالجراب په باد وهل کېږي، شپیلۍ، ننۍ هارمونی، ارغن یا اغنون او سنج یې بېلگې دي.

۳- ضربی یا د ابن سینا په ژبه کوبشي، چې ډول و طبل یې بېلگې دي.

د الحان پېژندنې په برخه کې خبره هم پېچلې کېږي او هم ظرافت مومي. له کوم مهال سره څه ډول موسیقي، دا هغه څه دي، چې مور د اورېدونکي له طبیعت سره د موسیقي له همغږۍ خبروي. د موسیقي له الحان څخه په بېلابېلو وختونو کې د خوند اخیستو څه بېلگې د غني خان په دې شعر کې وگورئ:

ورکړه شرنګ دې ستار له یاره

نوی د مني مانښام دی

نوې سپورمی راختلې ده

نوی سرور کې خیام دی

اه د زړهٔ تارخانو ته دې

گوتې د ساز وربنکته کړې

وئ، د محمود ځیگر ته نن

سترګې ایاز وربنکته کړې

سترګې مینې په غم ډکې

ډکې د سُر او صنم ډکې

سترگې مستې د شبنم ډکې
څنگ په ناز وربښکته کړې
او دې د خاورو ستار کې تا
څنگ د ابد قصه جوړه کړه
او د يو شرنگ او ټنگ نه دې
ما له مستي نشه جوړه کړه
تا د گلونو د رنگ نه
ما له د يار تصوير کړو جوړ
تا د تارونو د شرنگ نه
ما له يو خوب او تعبير کړو جوړ
تا د سرور او غورځنگ نه
ما له بدرمنير کړو جوړ
تا د غمونو د رنگ نه
ما له د غم اکسير کړو جوړ
تا د غرور او ارمان نه
ما ته بهار او خزان کړو جوړ
تا د ژړا د اواز نه
ما له تصوير د جانان کړو جوړ
تا د نرگس د دوه پانو نه
ما له بهار او گل کړو جوړ
تا د نسيم د خبرو نه
ما له فرياد د بلبل کړو جوړ
ورکړه شرنگ دې ستار له يار
ورکړه رنگ دې خمار له يار
ورکړه سلام گلونو له
ورکړه دعا دې يار له يار

ښائست او ارمان راوسپړه
ما له ترې گل او خزان کړه جوړ
او د نسيم د خيرو نه
ما له تصوير د جانان کړه جوړ

د موسيقي او غني خان ترمنځ د اړيکو په اړه زه خپلې خبرې په يوه سپارښتنه پای ته رسوم او هغه دا چې د موسيقي يو مکتبي استاد او په پښتو ادبياتو يوه څېړونکي کړلای شي په دريو برخو مشتمله يوه ښه څېړنيزه رساله تدوين کړي: د غني خان د شعرونو داخلي موسيقي.

د موسيقي په ظرافتونو د غني خان پوهه د هغه د شعرونو د غږ او وزم پوهنې په رڼا کې.

او د موسيقي په اړه د غني خان خپل نظريات، بيا هم د هغه د شعرونو له متني شننې او ارزونې څخه.

کاشکې يوه ورځ داسې خوندوره څېړنه ولولو.

ان شاءالله

په ډېر درنښت او ادبي مينه: انجنير عبدالقادر مسعود